

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

33e jaargang nr. 3 april

1992

met o.a. artikelen over
volkskunde, kamp Vught, onderwijs
in Suriname en Islamitische vrouwen

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, *voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis)*, Louise Henriettestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel. 070 - 38 24 872.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, *vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congressen, didactische activiteiten)*, Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort. Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, *1e secretaris (externe correspondentie, VO, publiciteit)*, Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, *2e secretaris (interne contacten, notulen, Hoger Onderwijs)*, Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, *penningmeester (financiën, ledenwerving)*, Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat, *(buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, studiereizen)*, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk, *(basisonderwijs, basisvorming, opleidingen, nascholing)*, Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle. Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten, *(volwasseneneducatie, beroepsonderwijs, informatisering, ledenwerving)*, Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42 160 (privé), 05700 - 70825 (werk).

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1992 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105.-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f90.-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f75.-
4. Partnerlidmaatschap f130.-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lesuren, de school en de categorie waartoe u behoort.

Adreswijzigingen en opzeggingen dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

Redactie

A.C.M. Peek, *voorzitter*, Nijenheim 21-09, 3704 AJ Zeist. Tel. 03404 - 62 886.
J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.
D. Verkuil, Den Haag
H.J.C. Termeer, Nijmegen.
W. Rongen, Utrecht.
R. Slotboom, Utrecht.
J.L.G. van Oudheusden, Waalwijk.
Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987. Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1992 kost een abonnement:
Nederland en België f 90.-
Buitenland f 105.-
Buitenland inclusief extra porto luchtpost f 130.-
Losse nummers f 9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad. U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:
1 pagina f410.-
1/2 pagina f325.-
1/4 pagina f225.-
Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

- 3 Volkscultuur en volkskunde.**
De folklore van de wetenschap?
G. Rooijackers

- 14 Europese levens, Schuman en Monnet**
D. Verkuil en B. Bouwman

- 16 Concentratiekamp Vught. Nog steeds een vergeten plek?**
J. van den Eijnde

- 20 Als het koud begint te worden.**
Kleiogesprek met Roy MacDonald
D. Verkuil

- 24 Geëmancipeerd met een sluier?**
Vrouwenemancipatie in een niet-westerse cultuur
M. Zewald

- 29 Marktgericht nascholen**
I. van Manen

- 33 Boek van de maand**
De Fibula Pharos-reeks
R. Slotboom

- 37 In 't kort en recensies**

- 44 Kleiokrانت**

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrانت (verenigingsnieuws, aktualiteiten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur. Uiterste inleverdata staan in de Kleiokrانت achterin het blad. Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

De folklore van de wetenschap?

Gerard Rooijackers

De belangstelling voor volkscultuur, en in het bijzonder voor de historische aspecten daarvan, is de laatste jaren in Nederland opvallend toegenomen - niet alleen in wetenschappelijke kring maar ook in de onderwijswereld en bij het grote publiek.

De studie van de volkscultuur behoort van oudsher tot het domein van de volkskunde, een vakgebied dat weinig bekend is en waarover veel misverstanden bestaan. In deze bijdrage geeft Drs. G. Rooijackers, wetenschappelijk medewerker aan het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam, een beeld van het vak volkskunde, zoals dat werd en wordt beoefend in Nederland en zijn buurlanden. Hij belicht naast de historiografie ook enkele ideologische voetangels en klemmen die het vak omgeven en maakt kanttekeningen bij de relatie tussen volkskunde en onderwijs.

Het begrip 'volkscultuur' heeft bij velen nog altijd de misleidende notie van een consistent, statisch en stabiel verschijnsel. In de moderne onderzoekspraktijk is dit begrip echter niet meer dan een analytisch concept dat gehanteerd wordt binnen een meer dynamische en pluriforme cultuuropvatting.

Afgezien van de problemen rond de term 'cultuur', die vaak in normatieve zin als hogere beschaving wordt verstaan, betreffen de meeste kwesties het begrip 'volk'. Want wordt met volkscultuur nu de beschaving van bepaalde stammen en volken (bijvoorbeeld Kelten, Germanen en Franken) bedoeld, van bepaalde naties of van bepaalde groepen binnen een bevolking?

Tot in het begin van deze eeuw werden de regionale culturele verschillen verklaard vanuit de zogenaamde stammentheorie, waarbij aan de bevolkingsgroepen die de Nederlanden in de vroege middeleeuwen bevolkten, zoals de Friezen, Franken en Saksen een beslissende invloed werd toegeschreven. Een goed voorbeeld van deze stroming op het gebied van de materiële cultuur vormt *Het boerenhuis in Nederland en zijn bewoners* van J.H. Gallée uit 1908:

'Wil men dus de ontwikkelingsgeschiedenis van ons volksbestaan nagaan, de volkstaal in hare dialectische verschillen goed kunnen beoordeelen, den grond der afwijkingen, welke men waarneemt in volksgebruiken en volks-

geloof opsporen, wil men weten welken invloed de vroegere stamverschillen hierop gehad hebben, dan moet men naar andere hulpmiddelen omzien dan die der historie (nl. de boerenarchitectuur) om eenigermate de plaats te bepalen, die de stammen eenmaal hebben ingenomen'.¹

In de loop van de tijd is de belangstelling echter steeds meer verschoven naar de 'niet-elite' binnen een nationale samenleving. De traditionele, ongerepte 'ondergrond' van de cultuur was, zo dacht men, het best bewaard gebleven bij de boeren en de vissers. Vandaar dat volkscultuur lange tijd synoniem was met plattelandscultuur; een opvatting waarvan in veel openluchtmusea de sporen tot op de dag van vandaag nog duidelijk zichtbaar zijn. *'Immer is het platteland de klaarste spiegel voor de wezenstrekken der volksziel, het houdt die het zuiverst vast'*, zo stelde de Brabantse auteur Anton Coolen in een bijdrage aan het overzichtswerk *De Nederlandse volkskarakters* uit 1938.²

Pas in de jaren zestig van deze eeuw is stilaan het besef doorgedrongen dat ook het leven van de 'volks'klassen der stadsbevolking tot de volkscultuur gerekend diende te worden.

Bij al deze verschuivingen in onderzoeksbobject stond echter vast dat het altijd de cultuur aan de basis van de sociale piramide betrof. Vanwege de onhanteerbaarheid van het con-

cept 'volk' (als tegenpool van 'elite') heeft men veelal zijn toevlucht genomen tot andere koppels, zoals geleerde versus ongeleerde cultuur, grote en kleine traditie, dominante of verfijnde cultuur versus massacultuur, voorschrift contra praxis, heersende klassen contra ondergeschikte klassen, perifere contra centrumgerichte, officile of geofficialiseerde versus onofficiële, stedelijke in tegenstelling tot rurale cultuur.

In veel gevallen vormen dergelijke begrip-penparen uitvloeisels van in wezen relatief statische maatschappij- en moderniserings-theorieën. Naar het zich laat aanzien is eerst de moderne pool (als ideaaltype) gedefinieerd waarna men is gaan zoeken naar een passende tegenstelling. Dergelijke starre, binaire cultuurmodellen doen echter geen recht aan de vele variaties en tussenvormen.³

19e eeuwse straatcarnaval in Amsterdam.

Tegenwoordig wordt dan ook gepleit voor een omschrijving waarin niet zozeer één bepaalde maatschappelijke groep (de boeren en vissers of 'het gewone volk') centraal staat, maar de manier waarop mensen in een bepaalde samenleving vorm geven aan hun dagelijkse leven. Vanuit die optiek kunnen we

College door Jacob Grimm (tekening: Ludwig Emil Grimm).

onder volkscultuur verstaan, de algemene beschaving met haar alledaagse routines, waarin eenieder (zowel elite als volk in alle gelegingen) deelt en die de grondslag vormt van het samenleven. Kortom, het gaat om de cultuur met de kleine 'c' - en niet die van de 'kleine Leute'.

Dat deze nieuwe opvatting van volkscultuur consequenties heeft gehad voor het vak volkskunde is duidelijk.

Een verlichte en romantische volkskundige belangstelling

Aan het einde van de achttiende en in het begin van de negentiende eeuw, toen bepaalde aspecten van de 'traditionele volkscultuur', zoals het vertellen van volksverhalen en het uitvoeren van magische praktijken, geleidelijk aan het verdwijnen waren, werd het 'volk' een object van studie voor Europese intellectuelen. Het volk, waarmee in die tijd vooral de boerenbevolking bedoeld werd, stond nog dicht bij de natuur, was simpel en ongeletterd, dus onbedorven. De boeren handelden, zo dacht men, instinctief en irrationeel, ze waren geworteld in tijd en ruimte, in traditie en bodem.

Naast de vroege publikaties van individuele liefhebbers, ontstond er vanaf circa 1750 een

volkskundige belangstelling in het kader van de zogenaamde Duitse kameralistiek (de leer van het beheer van vermogens) en staatswetenschap. Een groep wetenschappers documenteerde het karakter van 'Land und Leute' in opdracht van de absolutistische overheden. De verkregen informatie werd door verlichte bestuurders noodzakelijk geacht voor verantwoord beleid.

De beroemdste vertegenwoordigers van deze groep 'Staatswissenschaftlern' waren J. Möser (1780-1794), A.C.H. Niemann (1761-1832) en W.H. Riehl (1823-1897). Wiegmann, hoogleraar volkskunde in Münster, vindt de werkzaamheden van Wilhelm Riehl op volkskundig gebied belangrijker dan die van Jakob Grimm.

Volgens wetenschappelijke criteria wellicht ten onrechte, kregen de gebroeders Grimm (Jacob, 1785-1863 en Wilhelm, 1786-1859) echter in het tijdperk van de Romantiek meer aanhangers en navolgers. De invloed van deze romantische volkskunde-beoefening is tot diep in de twintigste eeuw te traceren en heeft voor veel buitenstaanders het gezicht van deze wetenschap bepaald.

Een van de eersten die zich serieus met de studie van de Nederlandse volkscultuur bezighield was de medicus Joannes Le Francq van Berkhey (1729-1812). Hij is de auteur van de door landbouwhistorici veel benutte *Natuurlijke Historie van Holland* (9 dln., Amsterdam-Leiden 1769-1811). Als kind van zijn tijd hield ook hij zich vooral bezig met de plattelandsbevolking. In de Hollandse samenleving met haar verstarde politieke en sociale verhoudingen aan het einde van het Ancien Régime, werd het boerenvolk een voorbeeld van een meer spontane en onbedorven levenswijze.

Le Francq van Berkhey profileerde zich als een ware orangistische chauvinist bij het doceren van het vak 'natuurlijke historie' aan de Leidse hogeschool. Zijn leeropdracht bestond uit een mengsel van disciplines, waaronder sociale geografie en etnologie. Deze geboren en getogen Hollander schreef met onverholen trots over zijn gewest, waarbij hij graag zijn oor te luisteren legde bij wat hij noemde de 'boeren-professoren', namelijk de praktizerende landlieden. Le Francq van Berkhey maakte echter geen school en toen na de Franse tijd enige interesse voor volks-geloof, volksverhalen en volksliederen ontstond, werd deze geïnspireerd door buitenlandse, vooral Duitse, voorbeelden.

Eveneens nauw verwant aan de Duitse kameralistische traditie is het werk van de patriotische dichter en drukker/uitgever Servaas van de Graaff (Dordrecht 1757 - + na 1809).

kleio

nummer 3/92
pagina's 4 en 5

Deze kreeg in 1806 van koning Lodewijk Napoleon de opdracht een statistische beschrijving van het koninkrijk Holland samen te stellen. Gestimuleerd door zijn Eindhovense geestverwant, de staatsman Jan van Hooff, begon hij met het toenmalige 'Departement Brabant' omdat, zoals hij in zijn voorrede verklaart, 'van alle onze Departementen er geen is dat, vooral wat zijne binnendeelen betreft, minder bekend is dan dit Departement en hetwelk echter wel verdient van naderbij gekend te worden'.

Voorts stelde de auteur dat 'het thans algemeen [wordt] erkend, dat de Statistiek of de kennis van de Staats-aangelegenheden der voornaamste Rijken en Staten een der nuttigste wetenschappen is, onontbeerlijk voor den Staatsman en belangrijk voor de meeste klassen der Ingezetenen; zoo zal ook niemand betwisten, dat, alvorens men de Staatsbelangen en Staatsgebreken van andere volken onderzoekt, men vooral het land zijner geboorte en plaats zijner inwoning behoort te kennen'.⁴ Tijdens een studiereis maakte Van de Graaff dan ook veel gebruik van vooraanstaande informanten, waaronder de apostolisch-vicaris van 's-Hertogenbosch, Antonius van Alphen.

De bevindingen van Van de Graaff werden systematisch opgenomen in een beschrijving, voorzien van uitvoerige tabellen.

In zijn *Historisch-statistische beschrijving (...) der Meyery van 's-Hertogenbosch* nam Servaas van de Graaff een afzonderlijke paragraaf op waarin hij de aard en levenswijze der Meierijenaars beschreef. Hij reageerde hiermee op 'den schandelijken laster waarmede (...) zich schuilhoudende Schrijvers getracht hebben om de bewoners der Meyerij van 's-Hertogenbosch te bevleken (...)'.⁵ Met name uit dit deel blijkt de etnografische belangstelling van onze statisticus: hij geeft onder andere informatie over kleding en volksgebruiken bij doop, huwelijk en begraven, alsmede over het gansrijden en koningschieten.

Kan de toonzetting van Servaas van de Graaff omschreven worden als positief-neutraal; de anoniem verschenen geschriften van de predikant Hanewinkel, waarop Van de Graaff doelt, ademen een geheel tegengestelde sfeer. De Vierlingsbeekse predikant Stephanus Hanewinkel (Nuenen 1766 - Ravenstein 1856) doorkruiste in 1798 en 1799 de Meierij van 's-Hertogenbosch - althans in boekvorm - en legde en passant behalve veel hatelijke opmerkingen over de katholieke bevolking ook veel waardevolle, zij het gekleurde, volkskundige observaties vast. Hij mag met recht beschouwd worden als de eerste etnograaf van oostelijk Noord-Brabant.

Hanewinkel was, zoals uit diverse passages in zijn *Brieven* blijkt, beïnvloed door de Romantiek. Zo las hij onderweg onder andere het boek van 'de beroemde Caledonische Bard, de voortreffelijke Dichter Ossian' - een achttiende-eeuws 'cultboek' dat grote invloed heeft gehad op de 'ontdekking' van de volkscultuur.⁶ Deze ontluikende interesse beperkte zich echter voornamelijk tot de orale cultuur (de overgeleverde volksverhalen en -liederen) en de karakteristieke zeden en gebruiken.

De romantische belangstelling voor etnografie en volkskunde had een aantal wetenschappelijke implicaties. Beperkten de verlichte statistici zich tot kleine actuele gebieden, de romantici schroomden niet om ver terug te gaan in de tijd. Men trachtte bijvoorbeeld de cultuur van het gehele Duitstalige gebied tot in de Germaanse oudheid te bestuderen.

Een der voornaamste doeleinden werd het openleggen van de 'volksziel' (vergelijk het begrip Volksgeist van Herder).

Als gevolg van deze historische belangstelling werd een begin gemaakt met het kritisch bewerken van bronnen, waarbij de gebroeders Grimm de kroon spanden. Zij waren het ook die volkskundige documentaties, een soort 'archieven' van etnografische gegevens, aanlegden, waarin de overgeleverde volkscultuur systematisch werd vastgelegd. Door deze werkzaamheden werd het wetenschappelijk bedrijf, zoals het ordenen en classificeren van bijvoorbeeld de orale traditie, sterk gestimuleerd.

Een der basisbeginselen van de romantische volkskunde vormde de vergelijkende methode. Naast grote verdiensten had een dergelijke volkskundebeoefening een aantal ernstige nadelen, waarbij met name de fixatie op het verzamelen van relictten (de volkskundige als Reliktforscher) en het moeiteloos overbruggen van millennia, om zodoende een continuïteit in culturele fenomenen te creëren, kwalijke gevolgen gehad hebben. Steunend op de autoriteit van de gebroeders Grimm werden veel cultuurverschijnselen gemythologiseerd.

Nationalisme en volkscultuur

De belangstelling voor de volkscultuur was nauw verbonden met de opkomst van het nationalisme. De wetenschappelijke onderbouwing van de eigen identiteit van een volk vormde een welkome legitimatie van bevrij-

dingsbewegingen en kon in politiek opzicht uitgebuit worden om zelfbeschikkingsrechten te claimen. Naast algemene Westeuropese liedverzamelingen zoals die van Herder en Grimm, verschenen er ook strikt nationale bundels. Zo gaf Snellaert in 1848 postuum de *Oude Vlaamsche liederen* uit van Jan Frans Willems (1793-1846), de 'vader' van de Vlaamse Beweging.

Ook in Noord-Nederland ging de groeiende belangstelling van stedelijke elites voor het volksleven gepaard met nationalistische sen-

1. HET LIED DER VLAAMSCHEN ZONEN.

Gezeld: De Blauwvoet.

Nu het lied der Vlaamsche zonen,
nu een dreunend Kerelslied,
dat in wilde Noordertonen
uit het diepste ons' herten schiet.

Herhaal. Ei, het lied der Vlaamsche zonen
met zijn wilde Noordertonen,
met het oude Vlaamsch hoezee:
„Vliegt de Blauwvoet? — Storm op zee!”

't Wierd gezeld, dat Vlaanderen groot was,
groot scheen in der tijden wolk;
maar dat Vlaanderland nu dood was
en het vrije kerelsvolk.

Herhaal. . . .

Maar dan klonk een stemme krachtig
over 't oude Noordzeestrand;
en het stormde grootsch en machtig
in dat doode Vlaanderland.

Herhaal. . . .

En hier staan wij 't hoofd omhoog,
vuisten trillend, kokend bloed;
vlam in 't herte, vlam in de oogen,
en ons naam ons trillen doet!

Herhaal. . . .

Van de blonde Noordsche stranden,
dwang en buigen ongewend,
onze vaders herwaarts landden,
leden, streden ongetemd.

Herhaal. . . .

Ja, wij zijn der Vlamen zonen,
sterk van lijve en sterk van ziel,
en wij zoun nog kunnen toonen
hoe de klauw der klauwaards viel.

Herhaal. . . .

Op ons vane vliegt de Blauwvoet
die voorspelt het zeedruisch,
en de Leeuw er met zijn klauw hoedt,
't lieve dierbaar Christi kruis.

Herhaal. . . .

Weg de bastaards, weg de lauwaarts!
ons behoort het Noorderstrand,
ons, den Kerels, ons den klauwaarts.
Leve God en Vlaanderland!

Herhaal. . . .

1856—1880.

Albrecht Rodenbach

Uit *“Nederlandse volkskunde; Vlaanderen”, Groningen 1931.*

timenten. Zo stelt Jacobus Scheltema in zijn *Volksgebruiken der Nederlanders bij het vrijen en trouwen* uit 1832: *'Of deze poging de goedkeuring der beminnaars van het Vaderland en van Vaderlandsche zaken verdient en zal wegdragen, mag ik zelf niet beslissen. Ik vermeen wel te mogen zeggen, dat de opsporing van vergetene Vaderlandsche costumen, voor mij eene zeer behagelijke werkzaamheid geeft, en te aangenamer is, nu al de echt Nederlandsche zaken, nadat wij ontslagen zijn van de banden, welke ons aan het dom en trouwloos België hechten, eene nieuwe belangstelling hebben erlangd, en wij wederom een eigen Vaderland hebben terug bekomen'*.⁷

Een in de steek gelaten meisje in Drenthe krijgt een 'zoorholt'.

De voordrachten die Scheltema hield voor de Maatschappij Felix Meritis te Amsterdam onder het veelzeggende motto 'Iets nieuws uit d' ouden tijd en vreemds van eigen bodem', vielen zozeer in de smaak *'dat men dezelfde beoordeelde, als of beide bijzonder zouden zijn geschikt geweest voor eene dier vergaderingen, welke met de tegenwoordigheid van vrouwen wordt vereerd. Aangenamer lofspraak konde er niet voor mij bedacht worden'*, aldus de auteur.⁸

De volkskunde als wetenschap

Door volkskundigen zijn in het verleden grote gegevensbestanden aangelegd, vaak met de bedoeling om het bedreigde volksleven vast te leggen. Hiertoe stonden hen verschillende technieken ter beschikking, zoals de participerende observatie of de mondelinge en schriftelijke enquête; methoden die overigens niet specifiek volkskundig zijn. De klu-

wen van gegevens werd geordend en geclasificeerd in allerlei rubrieken.

In 1917 werden de indelingscriteria in hoge mate gestandaardiseerd door het classificatieplan dat Eduard Hoffmann-Krayer had opgesteld ten behoeve van zijn *Internationale volkskundliche Bibliographie*. Daarin werd een thematische indeling voorgesteld die het gehele onderzoeksveld bestrijkt, beginnend met nederzettingsstructuren en architectuur. Voorts werden met verfijnde onderafdelingen materiële cultuur (zoals huisraad en meubelen), landbouw en ambachten, volkstypen, volksdrachten, eten en drinken, zeden en gebruiken in jaarcyclus en levensloop, rechterlijke volkskunde, volksgeloof, volks-geneeskunde, volkslied en -muziek en ten slotte de volkstaal en -verhalen in kaart gebracht.

Deze volkskundige 'canon', wordt tot op de dag van vandaag, ondanks alle geboekte vooruitgang op wetenschappelijk gebied, gehanteerd. Niet alleen de *Internationale Volkskundliche Bibliographie*, maar bijvoorbeeld ook de 'Tijdschriftenschouw' in het Vlaamse tijdschrift *Volkskunde* zijn nog altijd op deze wijze ingedeeld. Dat een dergelijke classificatie na ruim zeventig jaar niet meer is toegesneden op het moderne onderzoek is duidelijk. Het feit dat deze indeling nog steeds wordt gebruikt geeft het belang van het verkavelen van onderzoeksterreinen aan. Dat zo'n indeling, eenmaal ingeburgerd, een remmende werking kan hebben, is echter een nadeel.

Inmiddels wordt in Bremen, waar de internationale volkskundige bibliografie wordt gecoördineerd, gewerkt aan een moderne, aangepaste versie: er verschijnt immers steeds meer volkskundige literatuur die buiten de traditionele rubrieken valt en in het oude systeem niet adequaat ondergebracht kan worden.

Het belangrijkste bezwaar tegen het classificatieschema van Hoffmann-Krayer ligt in het statische karakter ervan; dat is een gevolg van de thans verouderde theoretische uitgangspunten. De traditionele volkskundigen zochten vooral naar het onveranderlijke in de volkscultuur. Op deze wijze werd een statisch volkskarakter geconstrueerd. In 1980 is door het P.J. Meertens-Instituut (afdeling volkskunde) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam een alternatieve indeling voorgesteld. Daarin is meer plaats ingeruimd voor culturele processen, zoals innovatie, acculturatie en diffusie. Deze aanpassingen geven in een notedop de grote veranderingen binnen het vak aan.

De volkskunde kent geen exclusieve methoden. Ze deelt dezelfde technieken met onder andere antropologen, sociologen, dialectologen, geografen en historici. Maar deze omstandigheid hoeft niet bezwaarlijk te zijn. Integendeel: het vormt mijns inziens juist één van de sterke troeven van het vak. De volkskunde is een van de weinige wetenschappen die een vruchtbare multidisciplinaire platformfunctie vervullen om de dagelijkse routines van groepen in de samenleving in heden en verleden vanuit verschillende perspectieven te bestuderen.

Niet uit hun context gehaalde 'relicten', maar de functies, de betekenissen en de onderlinge samenhang van cultuurverschijnselen, beschouwd vanuit een ontwikkelingsperspectief, vormen het object van de moderne volkskunde. Derhalve dient niet zozeer het bijzondere van het vak nadruk te krijgen, maar dient de klemtoon te liggen op de theoretische en methodologische overeenkomsten met andere sociaal-culturele wetenschappen.

De eigenheid van de volkskundige discipline daarentegen is gelegen in de zogenaamde 'volkskundige vierslag'.⁹ Deze bestaat uit enerzijds het specifieke onderzoeksobject, zoals dat in de canon is omschreven, zonder overigens een voorschrijvend of dwingend karakter te veronderstellen. Cultuur is immers geen afgerond, gesloten verschijnsel.

Anderzijds gaat het om een specifieke vraagstelling die, al naar gelang het bronnenmateriaal, via bepaalde methoden en technieken onderzocht wordt. De functies en betekenissen van culturele vormen worden geanalyseerd door ze in hun maatschappelijke context te plaatsen. Ten derde kent de volkskunde een specifiek heuristisch aspect. Men gaat uit van een concreet cultuurverschijnsel, waarbij de nadruk vooral ligt op differentiatie, spreiding en dynamiek. Tenslotte heeft de volkskunde een heel eigen vaktraditie, waaraan zij, zoals elke wetenschap, haar identiteit ontleent. De geschiedenis van het vak is roerend en boeiend, vooral door de vele, in de loop van de tijd gestelde cultuur-diagnosen, die tezamen een historiografie van het denken over de samenleving vormen.

De volkskunde als politiek

Bij de beschrijving van het nationalisme als drijfveer voor de beoefening van de volkskunde is al gewezen op het belang van politieke motieven in de wetenschapsbeoefening. De volkskunde is een kwetsbare discipline gebleken als het gaat om politieke ideologieën. Door de fixatie op statische relicten van het ongerepte 'volk' werd, al dan niet ongemerkt en onbedoeld, door wetenschappers een gemythologiseerd beeld geconstrueerd, dat in de samenleving een eigen - politiek - leven ging leiden. Het is verbijsterend te constateren hoe bijvoorbeeld reeds in 1934/1935 in het gezaghebbende Duitse handboek *Die deutsche Volkskunde* een bijdrage was opgenomen over de doelstellingen van het wetenschappelijk onderzoek. Ik laat een passage hieruit volgen:

'Im Anfang des letzten Jahrhunderts träumte das deutsche Volk von einer Erneuerung des Reiches aus dem Volkstum heraus. (...)

Adolf Hitler hat das Sehnen des deutschen Volkes erfüllt. Er hat sein Reich auf dem deutschen Volkstum aufgebaut. Erkenntnis und Pflege des deutschen Volkstums zu fördern ist

jetzt Staatsaufgabe. Und da durch verkehrte, volksfremde Erziehung und langdauernde Versuche der Zersetzung unseres deutschen Wesens ein Teil unseres Volkes seiner Art fremd geworden ist, müssen die Aufgaben der Volkskunde als dringlich bezeichnet werden. (...) Die Volkskunde im Reiche Adolf Hitlers, das auf dem Volkstum aufgebaut ist, darf nicht nur ein beschauliches Dasein führen, sondern ist berufen zum

Kampfe um die Gesundheit und Erhaltung des deutschen Volkstums. In diesem Kampf muß die Volkskunde in vorderster Reihe stehen. Immer schon empfanden wir Volkskundler es als Freude und Vorzug, daß wir mit unserer Wissenschaft unmittelbar aus dem Volksleben schöpfen durften und die Wirkung unseres Forschens wieder unmittelbar auf das Volk überströmte. Doch der Staat als solcher kümmerte sich wenig um uns. Heute aber, wo unsere Arbeit zugleich eine Staatsaufgabe ist, tritt nun das ein, was Riehl vor langer Zeit als Forderung stellte: die Staatsführung ist angewandte Volkskunde'.¹⁰

Het is maar de vraag of sommige Duitse volkskundigen zich tijdens het interbellum en de oorlogsjaren slechts lieten misbruiken. De huidige tweede en derde generatie volkskundigen heeft de laatste jaren in de vorm van congressen dit compromitterende 'wetenschappelijke oorlogsverleden' uitgebreid aan de orde gesteld en naar het zich laat aanzien, zoveel jaar na dato, ook wel bewältigt.

Overigens dient hierbij de indruk weggenomen te worden dat de gehele Duitse volkskunde destijds 'besmet' was. Er waren zeker integere wetenschappers die het perfide karakter van dit soort redeneringen onderkenden, maar in hun kritiek stonden zij weerloos tegenover de macht van de nationaal-socialistische politici die de maatschappelijke middelen, waaronder de onderzoeksbudgetten, beheerden.

Na de oorlog is de volkskunde in Duitsland weer betrekkelijk snel overeind gekrabbeld. In de jaren zestig ontstond er echter een ware generatiebreuk binnen het vakgebied, toen jonge wetenschappers zoals Hermann Bausinger, grote vraagtekens plaatsten bij het

'De vliegende Hollander'.

gebruik van impliciet ideologische concepten als volk, traditie en continuïteit. Uit deze tijd dateren ook de discussies over de aanduiding van het vak: door de oude en vertrouwde term 'volkskunde' te vervangen door Europese Ethnologie of Empirische Kulturwissenschaft markeerden sommige onderzoeksinstituten nadrukkelijk hun nieuwe oriëntatie.

De jongeren hebben destijds de strijd gewonnen, hetgeen veel traditionele en welwillende - maar niet politiek bewuste - volkskundigen diep heeft getroffen. Hoezeer 'de jongeren', die inmiddels behoren tot de gevestigde orde binnen het Duitse volkskundige circuit, nog bezig zijn met dit verleden blijkt bijvoorbeeld uit de recente studies naar de 'NS-Volkskunde' en naar het dagelijks leven van de destijds als volksvreemden geëlimineerde Joodse medeburgers.

Overigens dienen zich thans na de Wende weer nieuwe problemen aan bij de moeizame integratie van de Oostduitse collega's die decennia lang de volkskunde binnen marxistische ideologische kaders beoefend hebben.

Intellectuele ethiek

Wetenschap dient te ontmythologiseren; haar beoefenaren moeten het tot hun intellectuele

taak rekenen om door betrouwbare beeldvorming ideologieën in de samenleving te ontmaskeren.

Deze misschien wat moralistische houding, die naar mijn mening tot de intellectuele ethiek behoort, is echter gemakkelijker geformuleerd dan gepraktiseerd. Het is duidelijk dat volkskundigen, gezien de geschiedenis van het vak, in het bijzonder alert moeten zijn op onzuivere, dit wil zeggen niet-wetenschappelijke drijfveren, in de volkskunde-beoefening. Het wordt hen echter tot op de dag van vandaag in dat opzicht moeilijk gemaakt. We kunnen constateren dat de volkskunde vooral geworteld is in gebieden waar bepaalde groepen in de bevolking een al dan niet emotionele behoefte kennen om hun bijzondere identiteit ('volksaard') te onderstrepen. Blijkbaar zoekt én vindt men in de volkskunde een wetenschappelijke legitimatie voor deze maatschappelijke behoefte aan eigenheid.

De op deze wijze geconstrueerde identiteit van bijvoorbeeld Friezen, Vlamingen, Limburgers en Brabanders wordt door regionale bestuurders soms dankbaar aangegrepen als een cultuurpolitiek middel.

De Nederlandstalige Belgen benadrukten indertijd niet voor niets in de stroom van de Vlaamse beweging hun eigenheid. Het meest pregnant blijkt dit bijvoorbeeld nog uit het handboek van Leuvense hoogleraar K.C. Peeters, getiteld *Eigen aard* (Antwerpen 1946). Het is zeer onwaarschijnlijk dat alle Vlamingen zich herkenden in dit cultuurbeeld, hoewel het gevaar niet denkbeeldig is dat op den duur bepaalde projecties als een zelfbeeld worden overgenomen.

In dit verband kunnen ook vraagtekens geplaatst worden bij het exploiteren van 'volkscultuur' door provinciale overheden en verkeersbureaus. 'De cultuur, en zeer zeker de volkscultuur, staat in Limburg op een hoog peil', aldus een provinciale voorlichtingsfolder uit 1983, waarbij onder andere wordt verwezen naar de harmonieën en schutterijen. Het karakteristieke VVV-beeld van buitenstaanders over Nederlands Limburg (carnaval, vlaaien) wordt door deze instellingen versterkt en gepropageerd; zodanig dat zelfs vele Limburgers zijn gaan geloven dat zij juist hieraan hun identiteit ontleenen. De volkskunde dient hier niet aan mee te werken; ze moet juist deze zogenaamde fake-lore ontmaskeren en als maatschappelijk fenomeen (het zogenaamde folklorisme) bestuderen.

Vooral bij relatief jonge naties die niet kunnen bogen op een roemrijk nationaal verleden, bestaat er van oudsher een grote maatschappelijke belangstelling voor volkscultuur.

Hierdoor ontstaat niet zelden een ideologisch spanningsveld met de wetenschappelijke beoefening van de volkskunde.

Zo geeft de gouverneur van Belgisch Limburg in 1988 in het Vlaamse tijdschrift *Volkskunde* een onthullend voorbeeld van de manier waarop politici de maatschappelijke functie van sommige wetenschappen, zoals de volkskunde, zien. De gouverneur, wellicht getergd, vanwege de destijds slepende benoemingsperikelen in Voeren/Fouron, stelt vast dat de volkskunde 'steeds een geëngageerde wetenschap is geweest' die ten doel had 'volkscultureel materiaal te verzamelen en te bestuderen'. Hij is voorts van mening 'dat deze cultuurverschijnselen opnieuw dienden toegepast te worden in het dagelijks leven om de Vlaamse culturele identiteit te handhaven en verder te ontwikkelen'. Hij citeert daarbij Pol de Mont (1857-1931) die het aanleren van volksgebruiken en -liederen in scholen propageerde 'tot handhaving van ons nationaal karakter, daar onze eigen Vlaamse volksaard arglistiger en hardnekkiger dan ooit door de handlangers der verfoeilijkste van alle verbasteringen bestookt wordt'.

NEDERLANDS DISPLEGTIGHEDEN,

VERTOONENDE

DE PLEGTIGE GEBRUIKEN AAN DEN DIS,

IN

HET HOUDEN VAN MAALTYDEN,

EN

HET DRINKEN DER GEZONDHEDEN,

ONDER

DE OUDE BATAVIEREN,

EN VORSTEN GRAAVEN, EDELEN,

EN ANDERE INGEZETENEN

DER NEDERLANDEN,

WELEER GEBRUIKELYK.

NEVENS

den oorsprongk dezer Gewoontens, en der zelve
overeenkomst met die van andere Volken.

DOOR

K. VAN ALKEMADE,

EN

Mr. P. VAN DER SCHELLING,

EERSTE DEEL.

Met Platen.

TE ROTTERDAM,

By PHILIPPUS LOSEL, 1732.

De politicus Vandermeulen vervolgt aldus: 'De bedreiging van de culturele eigenheid die duidelijk blijkt uit de maatschappijcrisis, heeft een nieuwe taak weggelegd voor wetenschappen die de culturele identiteit onderhouden. De oude gedachte van Pol de Mont is misschien actueler dan we wel vermoeden. Het bewust maken van eigen oorsprong, eigen tradities, dingen die toch door volkskunde worden aangewezen, zijn voor een handhaving en bewustzijn van een culturele identiteit van vi-

taal belang. Handhaven alleen lijkt ons zelfs te conservatief, men moet denken aan de verdere toekomstgerichte ontwikkeling van de culturen. Deze aspecten worden des te belangrijker in het nieuwe sociaal, cultureel, economisch en politiek klimaat waarnaar we groeien: het Europa van 1992'.¹¹

De volkskunde wordt hier geraffineerd voor een ideologisch karretje gespannen en verliest dan op slag haar wetenschappelijke integriteit.

Dat politici dergelijke goedbedoelde ('ik durf hier een aantal gedachten naar voor schuiven die bedoeld zijn als steun voor de talrijke volkskundebeoefenaars die in deze moderne tijden hun werk verrichten') maar in wezen onzindelijke uitspraken doen is nog tot daaraantoe, maar dat deze ook, nota bene als openingsartikel, worden afgedrukt in een serieus wetenschappelijk tijdschrift is toch enigszins bedenkelijk.

Volkskunde in Nederland

De volkskunde heeft in Nederland geen grote traditie en tot op de dag van vandaag is de institutionele basis van het vak, die pas in de eerste helft van deze eeuw werd uitgebouwd, betrekkelijk smal. In de klassieke Nederlandse cultuurhistorische werken stond tot in de negentiende eeuw vooral de levenswijze van de burgerij en stedelijke elites centraal. Illustratief in dit verband zijn de werken van Van Alkemade over de *Nederlandsche displegtigheden* (1732-1735), de studie van Koning over *De voorvaderlijke levenswijze en gewoonten hier te lande* (1810), het reeds geciteerde werk van Scheltema over de *Volksgebruiken der Nederlanders bij het vrijen en trouwen* (1831) en niet te vergeten de nog altijd bijzonder lezenswaardige studies van Schotel over *Het Oud-Hollandsch Huisgezin* (1867) en *Het maatschappelijk leven onzer voorvaderen* (1868).¹²

Kenmerkend was de belangstelling voor de eigen cultuur, waarvan de wortels werden gezocht bij de Bataven, en die culmineerde in de glorie van de Gouden Eeuw. Een van de weinigen die de cultuur van het boerenvolk serieus onderzocht was, zoals we hierboven reeds zagen, Joannes Le Francq van Berkhey, die echter op de ontwikkeling van de Nederlandse volkskunde geen invloed heeft uitgeoefend.

Geheel in de lijn van de romantische, mythologische georiënteerde volkskunde lag het werk van Nicolaas Westendorp (1773-1836) die de overgeleverde orale cultuur, in navolging van de gebroeders Grimm, beschouwde

als een bron voor de reconstructie van de 'heidense mythologie'.

Het is typerend voor de geringe belangstelling hier te lande, dat in de eerste helft van de negentiende eeuw enkele Duitse onderzoekers zoals J. Grimm, H. Hoffmann von Fallersleben, F.J. Mone en J.W. Wolf zelf het initiatief namen om Nederlandse sagen, sprookjes en liederen te verzamelen.

Laatstgenoemde wilde met zijn verzamelactiviteiten de regionale bewustwording stimuleren en had nauwe banden met voormannen van regionale bewegingen in Vlaanderen en Friesland.

In de tweede helft van de negentiende eeuw treffen we vooral in het zuiden en oosten van Nederland folkloristen aan, die zoveel mogelijk trachtten te verzamelen en 'te redden' voor de definitieve doorbraak van modernisering en industrialisatie. Zo was in Friesland de volksschrijver Waling Dykstra actief, en legden in Noord-Brabant en Limburg respectievelijk de schoolmeester P.N. Panken en de priester H. Welters de karakteristieke folklore vast.

Een belangrijk moment vormt de oprichting van het tijdschrift *Volkskunde* in 1888 door de Vlamingen Pol de Mont en August Gittée. Hiermee ontstond een wetenschappelijk Nederlandstalig communicatiemedium tussen volkskundigen van noord en zuid. Waren het aanvankelijk vooral de Vlamingen, na de eeuwwisseling treffen we geregeld Noord-Nederlandse onderzoekers aan zoals J.H. Gallée, J. Rasch, C. van der Graft, J. de Vries en J. Schrijnen. Laatstgenoemde publiceerde in 1915 het eerste Nederlandse handboek, getiteld *Nederlandsche volkskunde*, dat het meest bekend is van de tweedelige tweede druk uit 1930-1932 en grote invloed heeft gehad. Schrijnen beperkte zich evenwel tot de geestelijke cultuuruitingen; de materiële cultuur liet hij buiten beschouwing. In dat opzicht betreft zijn handboek eigenlijk de folklore, een term die door W.J. Thoms in 1846 werd geïntroduceerd ter aanduiding van voornamelijk de orale cultuur. In Angelsaksische landen wordt overigens nog altijd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de folklore en de ethnology, die de materiële aspecten van volkscultuur onderzoekt.

Het verzamelen en bestuderen van materiële cultuur kreeg in 1912 een sterke impuls door de oprichting van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem. Hierdoor werd de volkskunde tevens bekender bij het grote publiek en begon in feite het proces van popularisering en folklorisering. Hierin heeft de journalist D.J. van der Ven een groot aandeel gehad, die in 1919 vooral naam maakte met

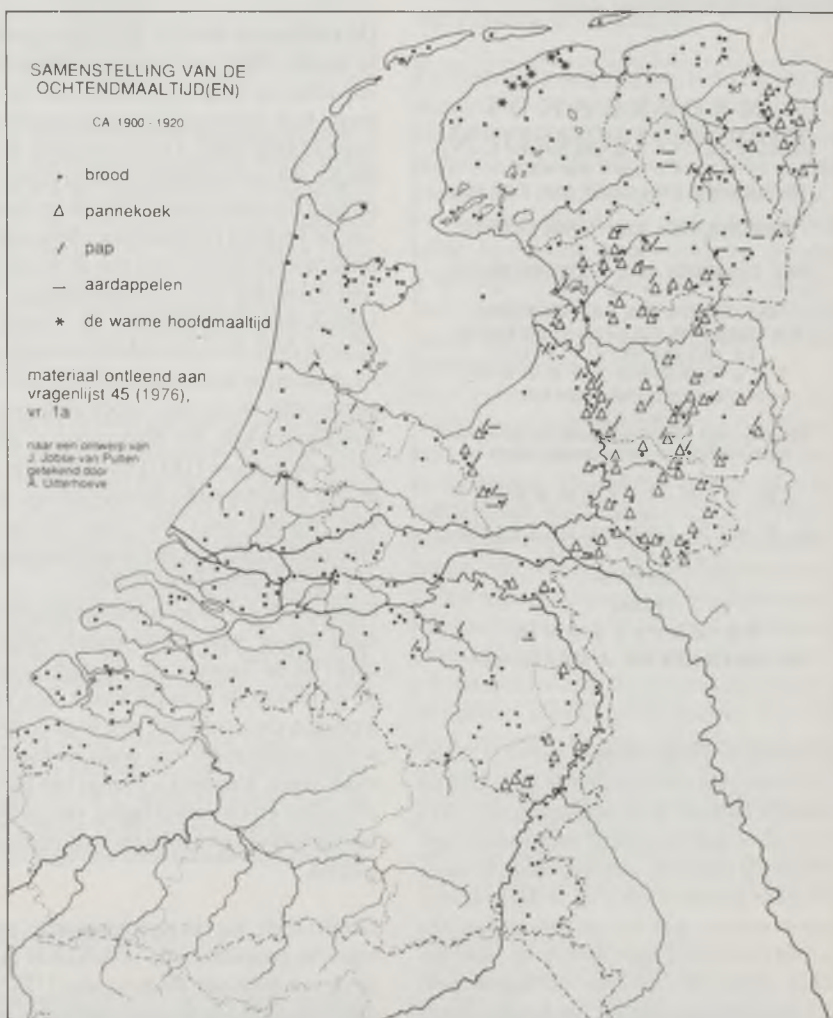
de organisatie van een groots nationaal volksfeest dat maar liefst een week duurde en waar typische klederdrachten, ambachten, volksdansen, schutsilden en boerenwagens werden gepresenteerd.

Met de instelling van een 'volkskundebureau' door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam in 1934 kreeg Noord-Nederland een wetenschappelijke documentatie- en onderzoeksinstituting, waaruit het huidige P.J. Meertens-Instituut is voortgekomen.

De periode van het Interbellum is voor de institutionele verankering van het vak van grote betekenis geweest. Geïnspireerd door een Duits megaproject, de *Atlas der deutschen Volkskunde*, begonnen in Nederland volkskundigen middelen te mobiliseren om een dergelijke atlas voor het Nederlandse taalgebied mogelijk te maken. De organisatorische ontwikkelingen die gepaard gingen met wetenschappelijke en persoonlijke tegenstellin-

gen (Schrijnen & Meertens versus De Vries & Van de Ven) voeren te ver om hier in detail te bespreken, maar illustreren de levendige beoefening van het vak in die jaren.

Toen de wetenschappelijke en organisatorische rol van De Vries en Van der Ven na de oorlog vanwege samenwerking met de bezetter grotendeels was uitgespeeld, werd het enige tijd stil op volkskundig gebied. In de jaren vijftig en zestig werd de toon gezet door de neerlandicus P.J. Meertens, die vanaf 1934 was aangesteld als enige ambtenaar bij het volkskundebureau. In 1957 kreeg hij ten behoeve van het Nederlandse atlasproject versterking in de persoon van J.J. Voskuil. In deze jaren ligt de nadruk sterk op het verzamelen en documenteren, vooral met behulp van schriftelijke vragenlijsten die door correspondenten 'in het veld' worden ingevuld. Vanaf omstreeks 1965 wordt de staf van het volkskundebureau geleidelijk uitgebreid en bezint men zich, onder invloed van de hierboven beschreven Duitse ontwikkelin-

Van veldwerk naar tekentafel; van vragenlijst tot verspreidingskaart

1a. Op welke uren van de dag werd er vóór 1920 bij u thuis gegeten? En waaruit bestond elke maaltijd? (brood, pap, pannenkoek, warm eten, opgewarmd eten, soep) 1b. Waren die tijden en die spijsen op zaterdag net zo als op de andere werkdagen? Zo nee, wat waren de verschillen? 1c. Waren die tijden en die spijsen op zondag net zo als op een doordeweekse dag? Zo nee, wat waren de verschillen? 1d. Waren die tijden en die spijsen in de winter net zo als in de zomer? Zo nee, wat waren de verschillen?	1a. .. uur: <i>smorgens om 8 uur</i> .. uur: <i>middags om 12 uur</i> .. uur: <i>avonds om 6 uur</i> .. uur: uur: 1b. <i>er was in de week geen met het eten op zaterdag.</i> 1c. <i>op de zondag waren ze beter en lekkerder.</i> 1d. <i>In de winter was het meer stam pot dan in de zomer</i>
2a. Was vóór 1920 iedereen uit het gezin aanwezig bij de maaltijd tussen de middag? Zo nee, wie niet? 2b. Hoe laat gebruikte men toen bij u thuis de belangrijkste warme maaltijd? 2c. Werd er toen elke dag bij deze warme maaltijd iets vooraf gegeten bij u thuis? Zo ja, wat? 2d. Als er toen niet elke dag iets vooraf werd gegeten, kunt u dan aangeven: 1. op welke dagen dit wél gebeurde? 2. wat men dan op die dagen gewoonlijk vooraf at? 2e. Werd er toen elke dag een nagerecht bij u thuis gegeten? Zo ja, welk? 2f. Als er toen niet elke dag een nagerecht werd gegeten, kunt u dan aangeven: 1. op welke dagen dit wél gebeurde? 2. welk nagerecht men dan op die dagen gewoonlijk at?	2a. <i>voor 1920 was iedereen uit het gezin aanwezig bij de maaltijd tussen de middag.</i> 2b. <i>2. middags om 12 uur</i> 2c. <i>neen</i> 2d. 1: <i>zondags met maar niet elke</i> 2: <i>soep of pap.</i> 2e. <i>neen</i> 2f. 1: <i>dat was verschillen</i> 2: <i>brei</i>
3a. Hoe laat gebruikte men vóór 1920 bij u thuis op zondag de belangrijkste warme maaltijd? 3b. Waren er verschillen tussen de warme maaltijd op zondag en die van door de week? Zo ja, welke?	3a. <i>2 middags om 12 uur</i> 3b. <i>op zondag waren ze beter en lekkerder</i>
4a. Werd er bij u thuis op gewone weekdays vóór 1920 iets bij de belangrijkste warme maaltijd gedronken? Zo ja, wat? 4b. Werd er op zondag iets bij dit warme eten gedronken? Zo ja, wat?	4a. <i>Er werd nooit gedronken bij warme maaltijden op gewone dagen</i> 4b. <i>op zondag werd er ook wat gedronken bij warme maaltijden</i>
5a. Waarop werd de warme maaltijd vóór 1920 bij u thuis gekookt?	5a. <i>op de kookkachel.</i>

NEDERLANDSCHE VOLKSKUNDE

NEDERLAND

P. NOORDHOFF N.V.
GRONINGEN

gen, op de grondslagen en uitgangspunten van het vak. Dit leidde uiteindelijk tot de breuk met het tijdschrift *Volkskunde*. Meertens en Voskuil traden in 1975 uit de redactie en begonnen een eigen, Noordnederlands tijdschrift: het *Volkskundig Bulletin*, waarin zowel sociaalwetenschappelijke als cultuurhistorische bijdragen welkom zijn.

Het *Volkskundig Bulletin* (vanaf 1989 met de ondertitel *Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap*) wil een podium zijn voor onderzoek naar Nederlandse cultuurverschijnselen in verleden en heden, waarin traditie en mode een dominante rol spelen, zoals feesten, rituelen, geloofsvoorstellingen, kleding, voeding, wooncultuur, omgangsvormen en muzikale en literaire uitingsvormen. Hierbij richt de aandacht zich zowel op de historische ontwikkeling en de geografische en sociale verspreiding van deze verschijnselen als op hun functies en betekenissen. Tevens wordt getracht deze te plaatsen in en te verklaren uit hun maatschappelijke context. Hiertoe worden zij in verband gebracht met enerzijds de normen, waarden en behoeften van de samenleving of van sociale groepen daarbinnen, anderzijds met factoren die de samenleving beïnvloeden, zoals ontwikkelingen op sociaal-economisch, technologisch en godsdienstig terrein.

Deze vorm van cultuurwetenschappelijk of volkskundig onderzoek heeft als kenmerk dat ze uitgaat van een concreet cultuurverschijnsel en daarbij meer aandacht schenkt aan de structuur dan aan het incident, meer aan de groep dan aan het individu, en het accent eerder wordt gelegd op ontwikkeling, spreiding en verandering dan op continuïteit.¹³

Volkskunde en onderwijs

Het is tekenend dat in de eerste jaargang van het tijdschrift *Volkskunde* in 1888 een bijdrage van Pol de Mont was opgenomen met de titel: 'De "Folklore" op de Kinder- en Volksscholen'. Daarin werd het belang benadrukt dat de kennis van volksgebruiken en -liederen had voor de instandhouding van de Vlaamse eigenheid. Hiermee is in wezen de delicate verhouding tussen volkskunde en onderwijs getoonzet.

In het proces van nationale bewustwording en het aankweken van een anti-Franse mentaliteit speelde het volkskundige gedachtengoed met name in het onderwijs een grote rol, niet in het minst vanwege de omstandigheid dat zich onder de folkloristen van het eerste uur veel onderwijzers bevonden.

Alhoewel dit laatste in Nederland ook het geval was, is de cultuurpolitieke betekenis van de volkskunde in het onderwijs hier aanmerkelijk geringer geweest. Wel verschenen er - om slechts een enkel voorbeeld te noemen - in de 'Opvoedkundige brochurenreeks' die door het R.K. Jongensweeshuis te Tilburg werd uitgegeven, in de jaren 1957-1961 afleveringen van de *Heemkundige bloemlezing ten dienste van het onderwijs*, samengesteld door H.H. Knippenberg en frater S. Rombauts. De volkskunde was hier ondergebracht bij het ruimere begrip 'heemkunde': 'Haar terrein omvat de fysische gesteldheid, de flora en fauna, praehistorie en cultuurgeschiedenis, volkskunde in uitgebreide zin: sagen, legenden, mythen, sprookjes, zeden, gewoonten en gebruiken bij huiselijke en feestelijke gelegenheden. De beoefening van de Heemkunde vergroot onze vaderlandsliefde, verruimt ons verstand, verdiept ons gemoed, versterkt onze schoonheidszin, toont ons de geheimzinnige draden in het wonderlijke weefsel van het menselijk bestaan. Bij de jeugd de Heemkunde bevorderen scherpt haar attentie, vermeerderd haar natuurliefde, verfijnt haar esthetische zin, wekt dieper meegevoel voor en beter begrip van de evenmens'.¹⁴

Naar de relatie tussen volkskunde en onderwijs is in Nederland overigens nog weinig onderzoek verricht. De 'verheven' doeleinden, zoals die in de (regionale) leerboekjes geformuleerd werden, verdienen echter nadere analyse; ze kunnen de maatschappelijke betekenis en doorwerking van volkskundig gedachtengoed vanuit een pedagogisch-didactisch perspectief verhelderen.

De wetenschappelijke aardverschuiving die binnen het vak heeft plaatsgevonden van boeren en vissers naar de routines van het dagelijks leven van brede groepen in de samenleving (zowel volk, elite als middenklassen; inclusief etnische minderheden, kiepkerels, yuppies, duivenmelkers en al dan niet officiële medische specialisten) biedt het huidige onderwijs echter veel bruikbare aanknopingspunten en overschrijdt de grenzen van de afzonderlijke schoolvakken.

Diende de volkskunde in het verleden in het onderwijs vooral om de groepsidentiteit en homogeniteit van de cultuur te bevorderen, de nieuwe oriëntatie van het vak biedt juist unieke mogelijkheden voor een pluriforme benadering. Daarbij staan cultuurrelativisme en respect voor andere groepsculturen en culturele systemen (inclusief niet-westerse) binnen de Nederlandse samenleving centraal met aloude didactische ingrediënten als herkenning en verwondering.

kleio

nummer 3/92
pagina's 12 en 13

ADRESSEN VAN INSTELLINGEN:

Het P.J. Meertens-Instituut, Keizersgracht 569-571, 1017 DR te Amsterdam (020-6234698) is een wetenschappelijke onderzoeksinstituut. De documentatie is alleen voor wetenschappelijke doeleinden (na afspraak) raadpleegbaar.

Het Nederlands Centrum voor Volks-cultuur, Lucas Bolwerk 11, 3512 EH te Utrecht (tel. 030-319997) heeft daarentegen een algemene publieksgerichte taak-

stelling en geeft op verzoek informatie over Nederlandse volkscultuur. Het geeft de volgende publikaties uit:

"Volkscultuur" - een driemaal per jaar verschijnend tijdschrift. Het zijn themanummers over bepaalde aspecten van de volkscultuur;

"Alledaagse Dingen" - een tijdschrift over dagelijks leven in heden en verleden; het verschijnt acht maal per jaar.

LITERATUUR

Hermann Bausinger, *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse* (Berlin-Darmstadt-Wien 1987).

Peter Burke, *Volkscultuur in Europa, 1500-1800* (Amsterdam 1990 (oorspr. London 1978)).

Ton Dekker, 'Die Geschichte und Stellung der Volkskunde in den Niederlanden unter besonderer Berücksichtigung der volkskundlichen Abteilung des "P.J. Meertens-Instituut" der K.N.A.W. in Amsterdam', in: *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 28(1989-1990), 89-105.

Eveline Doelman, 'Bibliografische activiteiten in Nederland en Vlaams-België. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de Nederlandse volkskunde', in: *Volkskundig Bulletin. Tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap* 18(1992).

Willem Frijhoff, *Cultuur, mentaliteit: illusies van elites?* (Nijmegen 1984).

Helge Gerndt (hrsg.), *Volkskunde und Nationalsozialismus. Referate und Diskussionen einer Tagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde, München 23. bis 25. Oktober 1986, Münchener Beiträge zur Volkskunde*, 7 (München 1987).

Marc Jacobs, *Volkskunde in het Interbellum. De Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek, een ontbrekende schakel?* (Gent 1989).

Paul Post, 'Volkskunde in Nederland. Lopend en gepland onderzoek en documentatie op de afdeling Volkskunde van het P.J. Meertens Instituut te Amsterdam', in: *Volkskunde* 92 (1991), 269-284.

J.J. Voskuil, 'Geschiedenis van de volkskunde in Nederland. Portret van een discipline', in: *Volkskundig bulletin* 10(1984), 50-63.

Günter Wiegmann, Matthias Zender, Gerhard Heilfurth, *Volkskunde. Eine Einführung*, Grundlagen der Germanistik, 12 (Berlin 1977)

Enkele voorbeelden van toegepaste studies:

Ton Dekker, 'De opkomst van de kerstboom en kerstviering in Nederland (circa 1835-1880)', in: *Volkskundig bulletin* 8(1982), 129-179.

J.J. Voskuil, 'Het tijdelijke met het eeuwige verwisseld, of: op de klank van de midwinterhoorn de eeuwigheid in', in: *Volkskundig bulletin* 7(1981), 1-50.

Noten

1. J.H. Gallée, *Het boerenhuis in Nederland en zijn bewoners* (Utrecht 1908; reprint Zwolle 1978) 11.
2. Antoon Coolen, 'De Oost-Brabanters', in: P.J. Meertens & Anne de Vries (eds.), *De Nederlandse volkskarakters* (Kampen 1938) 278-292. Aldaar: 291.
3. Er bestaat zelfs een uitgebreid *Dichotomien-Alphabet* met traditionele en moderne karakteristieken op 31 levensgebieden (van 'Alphabetismus' tot 'Wirtschaft') waarmee de cultuur van een samenleving beschreven kan worden. Zie hiervoor: Hans-Ulrich Wehler, *Modernisierungstheorie und Geschichte* (Göttingen 1975) 14-15.
4. Servaas van de Graaff, *Historische-statistische beschrijving van het koninkrijk Holland. Deel I, inhoudende het departement Brabant en bevattende dit eerste stuk de statistiek van Brabant en de plaatselijke beschrijving der Meyery van 's Hertogenbosch* (Amsterdam 1807), XIII.
5. Ibidem. 660.
6. (S. Hanewinkel), *Reize door de Majorij van 's-Hertogenbosch in den jaare 1798-1799 (in brieven)*, 2 dln. (Amsterdam 1800; reprint 's-Hertogenbosch 1973), 5. 68.
7. J. Schellema, *Volksgebruiken der Nederlanders bij het vrijen en trouwen* (Utrecht 1832) 14.
8. Ibidem. 5.
9. De term en inhoudelijke omschrijving gaan terug op Paul Post, hoofd van de afdeling Volkskunde van het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam.
10. A. Spamer (Hrsg.), *Die deutsche Volkskunde*, I (Berlin 1934) 624, 626.
11. H. Vandermeulen, 'Verwelcoming', *Volkskunde* 89(1988), 253-254.
12. K. van Alkemade, P. van der Schelling, *Nederlands displegtheden, vertoonende de plechtige gebruiken aan den dis, in het houden van maaltyden, en het drinken der gezondheden, onder de oude Batavieren, en vorsten, graaven, edelen, en andere ingezetenen der Nederlanden, weleer gebruikelyk, nevens den oorsprongk dezer gewoontens, en der zelve overeenkomst met die van andere volken*, 3 dln. (Rotterdam 1732-1735); Cornelis de Koning, *De voorvaderlijke levenswijze en gewoonten hier te lande, van de vroegste tijden af, tot aan het einde der zestiende eeuw* (Haarlem 1810); G.D.J. Schotel, *Het Oud-Hollandsch huisgezin der zeventiende eeuw* (z.pl. 1867); Idem, *Het maatschappelijk leven onzer voorvaders in de zeventiende eeuw* (z.pl. 1868).
13. 'Editorial statement', *Volkskundig bulletin. Tijdschrift voor cultuurwetenschap* 15(1989).
14. H.H. Knippenberg, S. Rombouts, *Heemkundige bloemlezing ten dienste van het onderwijs*, eerste deeltje. Opvoedkundige brochurenreeks. 181 (Tilburg 1957) 6.

Europese levens

Dik Verkuil en Bernard Bouwman

In de derde aflevering van de dubbelportretten van 'grote Europeanen' treden nu Robert Schuman en Jean Monnet voor het voetlicht. We hopen dat deze serie van pas komt bij de bestudering van het eindexamenonderwerp Europa.

Robert Schuman

Schuman (1886-1963)

Het leven van Robert Schuman zou als symbool kunnen dienen voor de Europese Integratie als zodanig. Een groot deel van dat leven heeft zich immers afgespeeld in Elzas-Lotharingen, het gebied op de grens van Frankrijk en Duitsland, dat altijd als dé grote twistappel tussen de beide landen heeft gediend.

Schuman werd geboren in Luxemburg in 1886. Daar de Elzas voor 1918 een Duits ge-

bied was, studeerde hij in Duitsland. Na de Eerste Wereldoorlog werd het gebied Frans, en in 1919 werd Schuman lid van het Franse Parlement. Na de Tweede Wereldoorlog vervulde hij heel wat Franse ministersfuncties. In 1947-1948 was hij zelfs premier van Frankrijk.

Van 1948 tot 1953 was Schuman minister van Buitenlandse Zaken. In die hoedanigheid vergastte hij de wereld op 9 mei 1950 op het Plan waaraan zijn naam voor altijd verbonden zal zijn: het Schuman Plan, dat de kolen- en staalindustrie van Frankrijk en Duitsland onder het gezag van een supranationale autoriteit wilde brengen. Na zijn ontslag als minister, was zijn rol in de Europese politiek nog niet geheel uitgespeeld: van 1958 tot 1960 was Schuman voorzitter van het Europese Parlement.

De dag van de presentatie van het Schuman Plan werd door Schuman graag omschreven als 'de dag van de bom'. Feit is dat het Schuman Plan inderdaad historische betekenis heeft gehad, omdat het een belangrijke koerswijziging van Frankrijk ten opzichte van Duitsland impliceerde. Na de Eerste Wereldoorlog had Frankrijk geprobeerd om Duitsland onschadelijk te maken door zware herstelbetalingen van het land te eisen. Het ressentiment dat dit bij de Duitsers verwekte heeft zoals bekend een rol gespeeld bij de opkomst van het nazisme. In het Schuman Plan koos Frankrijk voor een nieuwe aanpak: door Frankrijk en Duitsland gelijkelijk een stuk souvereiniteit in te laten leveren, was Duitsland niet meer compleet de baas over haar eigen lot terwijl de bevolking tegelijkertijd geen reden had tot ressentimentsgedachten, daar de eeuwige rivaal Frankrijk ook had ingeleverd.

Door de Duitse kolen- en staalindustrie onder een internationaal gezag te stellen was het gevaar geweken dat Duitsland deze voor het voeren van een oorlog vitale industrieën tegen Frankrijk zou gebruiken. Tegelijkertijd hadden de Duitsers geen reden tot klagen: Frankrijk had ook de beslissingsmacht over die industrieën opgegeven.

kleio

nummer 3/92
pagina's 14 en 15

Dit Franse verlangen om Duitsland in een Europese structuur in te kapselen is een constante factor in de geschiedenis van de Europese Integratie geweest. Zo is het zeker geen toeval dat president Mitterand opriep om actief aan een Europese politieke unie vorm te geven, toen door de Duitse hereniging het vooruitzicht van een Duitse 'Alleingang' weer even actueel leek. Ook het ijveren naar een EMU (Economische en Monetaire Unie) wijst erop dat de Franse Europese politiek de laatste jaren weer een Schumaniaanse dimensie heeft gekregen.

Schuman wordt in de literatuur geportretteerd als een religieus bevlogen, ascetische, ietwat melancholieke vrijgezel. Befaamd is de anecdote van Van Der Goes Van Naters over hem: toen Schuman een vredesduif van Chroesjtjov had gekregen, kocht hij er een tweede bij omdat hij niet wilde dat de duif zich eenzaam zou voelen!

Jean Monnet (1888-1979)

'Mensen komen en gaan; er zullen weer anderen komen die ons vervangen. Wat we hun kunnen nalaten zijn niet onze persoonlijke ervaringen, want die zullen met ons verdwijnen. We kunnen hen wel iets anders nalaten, namelijk instituties'.

Met deze woorden placht Jean Monnet (1888-1979) zijn verlangen naar een politiek geïntegreerd Europa te verklaren.

Jean Monnet werd geboren in het Franse Cognac in 1888. Hij begon zijn carrière in de cognachandel, maar maakte al vrij snel de

overstap naar de politiek. In de jaren dertig was Monnet eerste adjunct secretaris-generaal van de Volkenbond. Na de Tweede Wereldoorlog speelde hij een belangrijke rol in de wederopbouw van Frankrijk. In 1947 ontwierp hij het Economisch Plan dat de Franse industrialisatie in nieuwe banen zou moeten leiden. In 1950 was Monnet het brein achter het befaamde Schuman Plan dat de basis zou worden voor de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (EGKS). Monnet was ook nauw betrokken bij de plannen voor een Europees Leger die in 1954 uiteindelijk door het Franse Parlement tegengehouden zouden worden.

In 1952 werd Monnet de eerste president van de Hoge Autoriteit van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. In 1955 trad hij als voorzitter terug en richtte het Actiecomité voor de Verenigde Staten van Europa op dat veelal achter de schermen probeerde om politici in pro-Europese zin te beïnvloeden.

Monnet overleed in 1979.

Monnet's betekenis voor de Europese Integratie kan nauwelijks overschat worden. Monnet was de drijvende kracht achter het Schuman Plan dat de basis voor de Europese Integratie zou leggen. Hij zag het plan overigens als veel meer dan een poging om een Europese kolen- en staalorganisatie te scheppen. De Hoge Autoriteit zou zich op de lange duur in zijn visie tot een Europese Regering moeten ontwikkelen. Vandaar dat in de archieven - bijvoorbeeld - memo's aangetroffen worden over de vraag of er een Europees regeringsdistrict gecreëerd zou moeten wor-

den, vergelijkbaar met het Amerikaanse District of Columbia.

Dergelijk optimisme is achteraf moeilijk voorstelbaar, maar de EGKS was wel degelijk een vliegende start voor Europa. Kolen en staal werden toen nog als essentiële bedrijfstakken voor de nationale economieën en de nationale legers gezien. Het feit dat deze in potentie destructieve sectoren enkele jaren na de oorlog aan een bovennationaal gezag onderworpen konden worden, gaf alle aanleiding tot dromerijen over een verenigd federaal Europa.

Het zou overigens fout zijn om Monnet als een soort super-'Europeaan' af te schilderen: er was een organische band tussen Frankrijk's belang en Monnet's Europese gezindheid. Immers, slechts door Duitsland in te kapselen in Europese organisaties kon Frankrijk hopen om haar Oosterbuur definitief onschadelijk te maken. Bovendien, slechts geflankeerd door haar Europese partners kon Frankrijk nog hopen een rol te spelen op het na-oorlogse politieke toneel dat zo sterk gedomineerd werd door de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie. En tenslotte, slechts door het Franse bedrijfsleven bloot te stellen aan de gezonde koude douche van de concurrentie, konden Franse politici hopen de Franse economie te dynamiseren. Desondanks is het terecht om Monnet te beschouwen als een van de boegbeelden van de Europese Integratiebeweging. De Europese Raad van Regeringsleiders heeft hem in 1976 dan ook terecht de titel 'Ereburger van Europa' verleend.

19 maart 1951 - Jean Monnet tekent voor Frankrijk het verdrag tot oprichting van de EGKS (rechts); de Westduitse delegatieleider Walter Hallstein doet hetzelfde voor de BRD (links).

Nog steeds een vergeten plek?

Jeroen van den Eijnde

**Nu zie je er naast elkaar dun-grijs en gemillimeterd coupe-soleil lopen.
En zo moet het natuurlijk ook.**

**In dit artikel komt in kort bestek de geschiedenis van het
concentratiekamp Vught aan de orde. De auteur geeft tevens aan wat het
nu als Nationaal Monument Kamp Vught met oog op het onderwijs
te bieden heeft.**

In april 1990 werd het Nationaal Monument Kamp Vught opengesteld voor het publiek. Sindsdien voorziet het niet alleen in de behoefte tot herdenking en bezinning van anderen. Het sluit tevens aan op de wens, jongeren van vandaag te confronteren met een systeem dat in zijn systematische terreur en uitroeiing niet zomaar een geïsoleerd historisch verschijnsel genoemd kan worden. Nadrukkelijk wil men er in Vught op wijzen, dat met het einde van de Tweede Wereldoorlog onderdrukking en vervolging, discriminatie en racisme nog niet verdwenen zijn.

Konzentrationslager Herzogenbusch

De inwoners van Vught hadden snel in de gaten dat er iets gebeurde in de bossen bij recreatieplas 'De IJzeren Man'. Talrijke bouwvakkers uit het dorp werden al in 1942 ingeschakeld bij de bouwactiviteiten. Die bouw werd overigens uitgevoerd door Nederlandse aannemers en bekostigd uit verbeurd verklaarde Joodse vermogens.

Spoedig zou blijken dat er in de enigszins afgelegen Geniebossen niet zomaar een nieuwe Duitse kazerne werd neergezet.

Het was een naargeestig gezicht om de eerste groep gevangenen op 13 januari 1943 uitgeput en ondervoed door de straten van Vught te zien sjokken. Zij waren afkomstig uit het 'Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort' en werden de eerste bewoners van het nieuwe 'Konzentrationslager Herzogenbusch'. In

de daaropvolgende anderhalf jaar zouden er nog vele duizenden volgen. In totaal hebben ongeveer 31.000 mensen voor kortere of langere tijd in Vught gevangen gezeten.

In tegenstelling tot de andere in Nederland bestaande kampen en kampjes (Schoorl, Ommen, Amersfoort en Westerbork) was Kamp Vught een officieel concentratiekamp naar Duits model. Sinds het aan de macht komen van de nationaal-socialisten in 1933 was er een waar web van concentratiekampen over Duitsland gesponnen. Zij waren een onderdeel van het brute, niets-ontziende onderdrukkingssysteem van de Nazi-staat. In deze kampen trachtte men politieke tegenstanders monddood te maken, zo mogelijk 'her op te voeden' tot keurig oppassende burgers in een nationaal-socialistische heilstaat en anders definitief uit te schakelen. Ook allerlei 'a-sociale' en criminele elementen werden zo uit de samenleving verwijderd.

Een modelkamp?

Vught moest een modelkamp worden. Onder een hard, door vele jaren kampervaring gestaald Duits bewind werden hier 'staatsgevaarlijke' Nederlanders, Belgen en Fransen veilig opgeborgen. De praktijken van marteling en moord die inmiddels in de Duitse kampen gemeengoed waren geworden, dienden daarbij binnen de perken te worden gehouden. Men wilde het Nederlandse volk niet onnodig tegen zich in het harnas jagen.

Zeker in de beginperiode blonken de Duitsers overigens ook in Vught niet uit in zorgzaamheid voor hun gevangenen. De voorzieningen waren nog zeer gebrekkig. In combinatie met het harde werk, het slechte voedsel, de gebrekkige kleding en ook nog een strenge winter leidde dit tot een hoog sterftecijfer. In de eerste maanden kwamen enkele honderden gevangenen om. Pas gaandeweg verbeterde de situatie. De vestiging van industrieën in het kamp werkte in zekere zin ook ten gunste van de gevangenen. Met name het bedrijf Philips heeft veel gedaan.

kleio

nummer 3/92
pagina's 16 en 17

Het grote ziekenhuis in het kamp dat in de tweede helft van 1943 gereed kwam, kon met behulp van Philips grondig en modern worden ingericht. Werknemers van Philips in Vught kregen in aanvulling op het kampvoedsel (meestal koolsoep met wat brood) tussen de middag een warme maaltijd. Voor veel Joden werd een arbeidsplaats bij Philips in Vught hun redding. Zij kregen door dit werk de status van geschoold vakarbeider en wisten daardoor later in de vernietigingskampen vaak de eerste selectie te overleven.

Of een gruwelkamp?

Door oud-gevangenen is 'Vught' wel beschreven als een 'vakantiekamp' of sanatorium. Dit kan zeker gelden in vergelijking met wat velen van hen na transport richting Duitsland nog te wachten stond. Hierdoor kan ten onrechte de indruk ontstaan dat Vught inderdaad niet veel meer was dan een wat streng uitgevallen vakantiekolonie. Maar voor de meeste gevangenen was het concentratiekamp Vught de eerste kennismaking met een systeem van ontmenselijking en knechting dat in de loop der jaren door de nazi's geperfectioneerd werd. Zo werden bij binnenkomst niet alleen de persoonlijke bezittingen afgenomen. De gevangenen werden meestal ook direct kaalgeschoren. Vervolgens kregen ze het bekende gestreepte 'boevenpak' met daarop een gekleurde driehoek om aan te geven tot welke categorie gevangenen men behoorde. Zo kregen bijvoorbeeld politieke gevangenen een rode en 'cri-

minele' gevangenen een groene driehoek. Het nummer dat elke gevangene kreeg toegewezen in volgorde van binnenkomst bepaalde de nieuwe kampidentiteit. Veel gevangenen voelden deze tot het uiterste doorgevoerde depersonificering als een diepe vernedering. Het zou niet de enige blijven.

Vernederingen, mishandeling en moord behoorden ook tot de realiteit van het concentratiekamp Vught. Karakteristiek voor het dubbelhartige optreden van de nazi's was wat later bekend werd als 'het bunkerdrama.' Meer dan zeventig vrouwen werden in een cel van negen vierkante meter gepropt en moesten het daar 14 uur zien uit te houden. Tien vrouwen kwamen om als gevolg van deze kwelling. Zeker één vrouw werd krankzinnig.

In de andere Duitse concentratiekampen zou deze wreedheid niet direct als buitensporig zijn ervaren. Tekenend is echter, dat de Nederlandse bezettingsautoriteiten deze gebeurtenis niet konden tolereren. De 'Höhere SS- und Polizeiführer' H.A. Rauter bemoeide zich ermee en kampcommandant Grünwald werd, na een korte vakantie, als gewoon soldaat naar het Oostfront gestuurd.

Bij dit alles kwam een hard en brutaal werksysteem. Alle dagen van de week (behalve de zondagmiddag) moest er gewerkt worden. Er bleef slechts weinig vrije tijd over. Door extra lange appèls, strafexercities en strafcorvees werden de gevangenen getreiterd en geïntimideerd. Privacy was er niet. Dag in dag uit bevond je je temidden van honderden andere

Het Nationaal Monument Kamp Vught is gevestigd op een deel van het voormalige concentratiekamp-terrein, nabij de recreatieplas De IJzeren Man in Vught.

Het Monument is in de periode 1 april - 1 november van dinsdag tot en met zondag geopend van 10.00-17.00 uur, op maandag vanaf 13.00 uur. Gedurende de overige maanden kunnen groepen van minimaal 15 personen altijd voor een rondleiding terecht.

In verband met de instandhouding van het Monument wordt een bijdrage gevraagd van f3,- voor volwassenen en f1,- voor jongeren tot 18 jaar.

Nadere informatie kunt U krijgen door te schrijven naar Postbus 47, 5260 AA te Vught. U kunt ook opbellen, tel. 073-566764.

gevangenen. In elke slaapzaal sliepen minstens 240 mensen. Hun behoeften moesten ze doen in niet van elkaar afgescheiden latrines.

De omstandigheden in het concentratiekamp tasten de psychologische weerbaarheid van veel gevangenen aan. De vrijheidsberoving werd nog verzaamd door het vaak brute, harde optreden van de Duitse medegevangenen en de SS. Dezen waren hiervoor door een jarenlang verblijf in Duitse concentratiekampen wel voldoende 'getraind'.

Uit de literatuur en uit contacten met oud-gevangenen blijkt dat er in Vught diepe

"Dagverblijf woonbarak Kamp Vught", onbekende tekenaar, Oudheidkamer Vught.

LITERATUUR OVER KAMP VUGHT

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, dl. 8, 'Gevangenen en gedeporteerden'. (In dit deel, 2e helft, wordt aandacht geschonken aan de Nederlandse kampen.)

David Koker, *Dagboek geschreven in Vught* (Amsterdam 1977). Nu nog verkrijgbaar als 'Bulkboek' jrg. 14, nr. 150, uitg. Patty Voor-smit, Singel 266, 1016 AC Amsterdam, tel. 020-279549.

R.S. Meyer (eindred.), W.F.G. Meurs, H.A.V.M. van Stekelenburg en C.J.F. Stuhldreher, *Concentratiekampen. Systeem en de praktijk in Nederland*, Fibulareeks nr. 18 (Bussum 1970).

J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, dl. I en II ('s-Gravenhage 1977).

H.A.V.M. v. Stekelenburg, *Kamp Vught en de Vughtenaren*, 2e druk (Vught 1990).

C.J.F. Stuhldreher, 'Deutsche Konzentrationslager in den Niederlanden. Amersfoort, Westerbork, Herzogenbusch', in: *Dachauer Hefte* nr. 5 'Die vergessenen Lager', november 1989.

Willem Velema, 'Philips in het Concentratiekamp Vught. De dilemma's van een onderneming in oorlogstijd', in: *Intermediair*, jrg. 18, nr. 18, 7 mei 1982.

vriendschappen ontstonden en dat er in het algemeen vaak sprake was van een grote kameraadschappelijkheid. Anderzijds zijn er veel aanwijzingen dat er in deze zeer gevarieerde en onder hoge druk staande gemeenschap morele en zedelijke ontaarding optrad. Het 'organiseren', eigenlijk gewoon stelen, van allerlei zaken die men nodig had (ook van de eigen mede-gevangenen), was aan de orde van de dag. Daarbij voegden zich dan nog de angst en onzekerheid over het eigen lot en dat van verwanten en vrienden.

Dit laatste was vooral realiteit voor de 12.000 Joden die vanuit Vught, meestal via Westerbork, naar de vernietigingskampen in Polen werden gevoerd. Slechts enkele honderden zouden de oorlog overleven. Op het netvlies gebrand staan voor deze enkelingen de tafelen die zich in het kamp afspeelden op 6 en 7 juni 1943. Alle Joodse kinderen beneden de 16 jaar werden toen op transport gesteld om korte tijd later in Sobibor te worden vergast.

Liquidatie van het kamp

De laatste maanden voorafgaand aan de bevrijding van het kamp eisten een hoge tol. De Duitsers waren bevreesd voor een geallieerde invasie op de Nederlandse kust. Talrijke verzetsmensen, met name uit de Scheveningse gevangenis, werden daarom naar de bunkergevangenis in Kamp Vught gebracht. Vandaar werden zij in groepen naar de even buiten het kamp gelegen fusilladeplaats gevoerd en geëxecuteerd.

Terwijl de geallieerden snel naderbij kwamen, vonden honderden hier tussen juni en september 1944 de dood. Op een gedenk-wand bij de fusilladeplaats staan 317 namen gebeiteld. Zeker is, dat er méér zijn geëxecuteerd.

Op 5 september (Dolle Dinsdag) en 6 september 1944 werden tenslotte vrijwel alle nog overgebleven Vughtse gevangenen in treinen gepropt en weggevoerd. De mannen gingen naar Sachsenhausen, de vrouwen naar Ravensbrück. De illegaliteit slaagde er niet meer in om deze transporten tegen te houden. Na deze transporten volgden nog diverse andere, die een groot deel van de kampinventaris en administratie naar Duitsland voerden.

Onmiddellijk na de ontruiming kreeg het kamp een nieuwe functie. De Wehrmacht nam de zaak in handen en maakte er een krijgsgevangenenkamp van. Dat duurde overigens niet lang. Op 26 oktober werd Vught bevrijd. Even daarvoor hadden enkele Vughtse installateurs vitale delen van het

kamp voor vernietiging weten te behoeden. Drie door de Duitsers geplaatste vliegtuigbommen werden na een tip van een Oostenrijkse officier onschadelijk gemaakt.

Na de oorlog

De kampgebouwen kwamen na de bevrijding niet leeg te staan. Nu werden ze gebruikt om er de vele duizenden collaborateurs in onder te brengen. Later kregen andere delen van het kamp bestemmingen als kazerne en als

"Lieve moeder en vader, Chris Lebeau en ik hebben samen voor vaders verjaardag dit portret gemaakt - Vught 24 mei 1944."

Wanneer iemand gezocht werd wegens verzetsactiviteiten kon het voorkomen dat een familielid als gijzelaar gevangenwerd gezet. Soms waren dat ook kinderen.

gevangenis. De woonbarakken werden vanaf 1951 het onderkomen voor een deel van de naar Nederland overgekomen Zuid-Molukkers.

Al in 1947 werd er een eenvoudig maar indrukwekkend monument op de fusilladeplaats onthuld. Maar pas in april 1990 kon op een klein deel van het voormalige concentratiekampterrein het 'Nationaal Monument Kamp Vught' geopend worden.

Wat in Vught te zien is

Het Nationaal Monument Kamp Vught (NMKV) is niet alleen een monument ter herinnering en herdenking! Met de oprichting van het NMKV zijn de mogelijkheden vergroot om direct in contact te komen met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Bovendien streeft men er in Vught

kleio

nummer 3/92
pagina's 18 en 19

nadrukkelijk naar om de historische informatie over het kamp en het systeem waar het deel van uitmaakte, te relateren aan actuele gebeurtenissen en ontwikkelingen.

Naast het in zijn oorspronkelijke vorm bewaard gebleven crematorium staat een met moderne materialen gedeeltelijk gereconstrueerde barak. Eén helft van deze barak wordt in beslag genomen door een grote maquette van het hele Vughtse kampcomplex.

In het andere deel is het functionele gebruik van de slaapruijnte gereconstrueerd. Het vroegere 'dagverblijf' doet nu dienst als informatie-ruimte. Er zijn allerlei zichtbare sporen van het verleden zoals het crematorium met zijn ovens en de sectieruimte, de asputten en de omheining. Hierdoor wordt voor de leerlingen de afstand in tijd en ruimte met de gebeurtenissen van vijftig jaar geleden verkleind. Ook biedt het monument mogelijkheden tot nuancering. Het Kamp Vught is bijvoorbeeld nooit een vernietigingskamp geweest. Zelfs het kampregime was er objectief gezien lichter dan in veel Duitse concentratiekampen. Toch maakte het deel uit van hetzelfde systeem en vormde het voor veel gevangenen de voorbode van nóg verschrikkelijker ervaringen.

Educatieve mogelijkheden

Een bezoek aan het Nationaal Monument in Vught kan heel goed aansluiten bij een lessenreeks over de Tweede Wereldoorlog. Er worden rondleidingen over het terrein ver-

zorgd, die ongeveer één uur duren. Als vervolg daarop kan een korte of een lange video-documentaire worden vertoond. Getuigenverhalen, foto's en voorwerpen maken de geschiedenis van het kamp aanschouwelijk.

Voor de hoogste groepen van de basisschool en voor de brugklassen van het voortgezet onderwijs is inmiddels uiteenlopend educatief materiaal beschikbaar. In samenwerking met de Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening (BRG) is een lesbrief uitgegeven. Deze biedt informatie en verwerkingsopties die betrekking hebben op het kampverleden én de actualiteit. Met name de afsluitende les legt een verband tussen de gebeurtenissen toen en verwante thema's en ontwikkelingen in het heden.

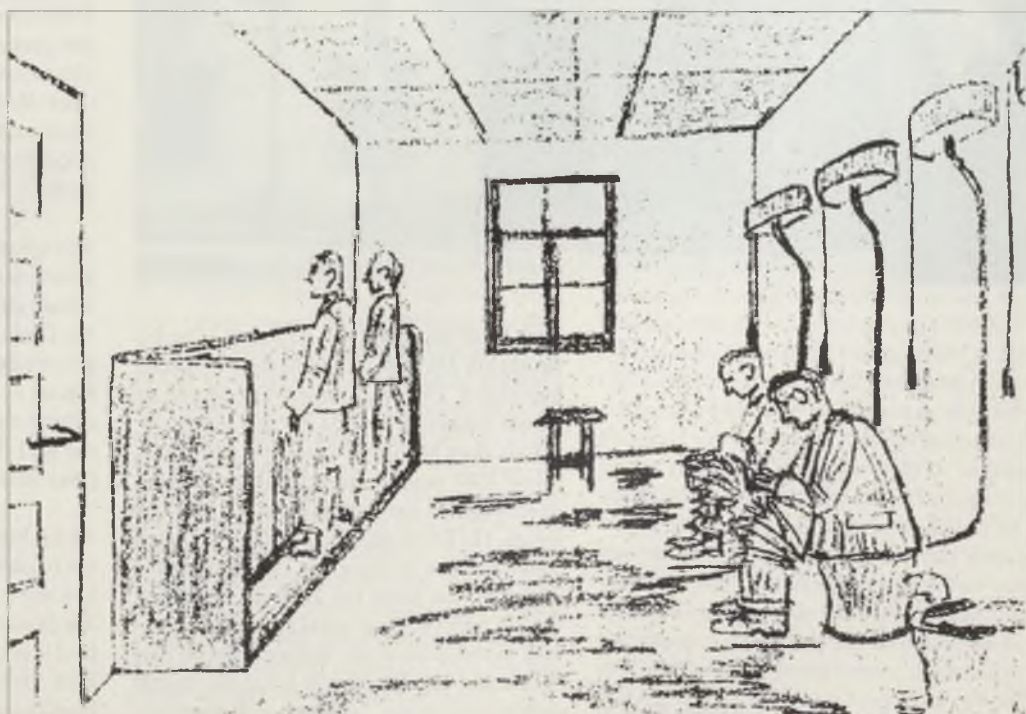
Daarnaast is er een 'werkstukwijzer' (met knipselvel en literatuurlijst) ontwikkeld. Deze is bedoeld voor leerlingen die een werkstuk willen schrijven of een spreekbeurt willen houden over het concentratiekamp. In aanvulling hierop kunnen leerlingen en studenten gebruik maken van de snel groeiende documentatie- en bibliotheek-verzameling.

Tenslotte is er een vragenlijst beschikbaar. Hiermee kunnen bezoekende jongeren tijdens een rondgang de informatie rond het Monument op een individuele en intensieve manier zelfstandig verwerken.

Het NMKV ziet educatie als een van zijn hoofddoelstellingen. Een en ander heeft natuurlijk gevolgen voor de presentatie en de ontwikkeling van nieuwe presentatievormen en materialen. Momenteel wordt hard ge-

werkt aan de realisering van enkele projecten die op verschillende manieren de geschiedenis van het Kamp Vught zinvol belichten en actualiseren. Tentoonstellingspanelen moeten het mogelijk maken om wisselexposities naar Vught te halen. Door middel van een diaprojectie moet vooral de actualiteit verbonden kunnen worden aan de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog. Ook educatief materiaal voor de hogere klassen van het voortgezet onderwijs zal in de nabije toekomst ontwikkeld worden.

In de vorig jaar verschenen WVC-nota *Jeugdvoorlichtingsbeleid WOII - heden* werd ondermeer betoogd dat herinnerings- en herdenkingscentra een belangrijke meerwaarde kunnen geven aan de lesprogramma's. Zij maken immers concreet materiaal over de oorlog aanschouwelijk en confronteren de leerlingen met de plekken, waar zich destijds de gebeurtenissen hebben afgespeeld. Vanuit deze gedachte én met het besef, dat actualisering van de gebeurtenissen uit de oorlogsjaren noodzakelijk en zinvol is, werkt 'Vught' verder. 'Geschiedenisles' op een presentatiebladje zagezegd.

"Toiletruimte", onbekende tekening, Oudheidkamer Vught.

Als het koud begint te worden

Kleio-redacteur Dik Verkuil in gesprek met Roy MacDonald, ex-geschiedenisleraar in Paramaribo.

De coup in de Sovjet-Unie was in Suriname maar één keer goed voor de opening van de krant. Op 19 augustus meldde *De West* dat "in een besneeuwd" Moskou Gorbatsjov was afgezet. De deskundige Hessels, die zijn kennis ontleende aan zijn wekelijkse bestudering van *De Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland*, gaf over een volle pagina commentaar over de ontwikkelingen in de Sovjet-Unie. Een dag later opende *De West* alweer met een schietpartij tussen het leger en een narcotica-brigade in West-Suriname, en in de opening van 21 augustus meldde de krant dat deze schietpartij nooit had plaatsgevonden.

Toch heeft het verval van de Sovjet-Unie het geestelijk klimaat in Suriname diepgaand beïnvloed. Desi Bouterse was één van de laatste leiders ter wereld die zich bij zijn revolutie door het Sovjet-model liet inspireren. Vanaf 1981 maakte hij gebruik van het gedachtegoed dat via Havana uit Moskou kwam. Hij kreeg daarbij, zoals in Nicaragua 2 jaar, in Cuba 20 jaar en in Tsjechoslowakije 30 jaar eerder, steun van jonge intellectuelen. Ook in onderwijsland maakte de linkse revolutie enthousiasme los. Bijvoorbeeld bij Roy MacDonald, die de opdracht kreeg met enkele anderen een nieuw, "anti-imperialistisch" ge-

schiedenisboek voor de lagere en middelbare scholen te schrijven. Tien jaar later, tijdens de augustuscoup, had Kleio in Paramaribo een gesprek met hem.

De terugblik van een man die "een dagje wijzer" is geworden

Roy MacDonald (44) is historicus, maar heeft geen universitaire opleiding gevolgd. Aan de universiteit van Paramaribo is nooit geschiedenis gedoceerd. MacDonald volgde de MO-opleiding, werd leraar aan het lyceum en gaf tot vorig jaar les aan de Surinaamse lerarenopleiding. Nu geeft hij - uniek in een land met grote papierschaarste - een kinderkrant uit, de *Locomotion Express*, waarmee hij zijn hobby tot beroep heeft gemaakt. Al jarenlang was hij kenner en promotor van wat hij de "kindercultuur" noemt. Hij maakte enkele langspeelplaten met liedjes die onder de Surinaamse jeugd populair zijn geworden. De *Locomotion Express* heeft behalve een algemeen didactisch doel ook een religieus doel. Roy MacDonald wil evangeliseren, want nadat hij teleurgesteld geraakt was door de revolutie, heeft hij "de Heer ontmoet".

Kleio: Kunt u een beeld schetsen van het geschiedenisonderwijs uit de tijd dat uzelf naar school ging?

McDonald: Ik heb nog puur Nederlandse geschiedenis gehad. Ik heb op de lagere school over de Hoekse en de Kabeljauwse twisten moeten leren en over de Batavieren, die bij Lobith "ons land" binnenkwamen. Over Suriname leerde je niets.

Kleio: Maar dat was niet meer het geval in het begin van de jaren tachtig, toen u betrokken werd bij de onderwijshervorming.

McDonald: Toch was het onderwijs toen nog heel sterk op Nederland en het Westen gericht. De Derde Wereld en het Caraïbisch gebied kwamen niet of nauwelijks aan de orde.

kleio

nummer 3/92
pagina's 20 en 21

En men gebruikte bovendien nog verouderde methoden, die in Nederland al helemaal achterhaald waren, zoals *Fundamenten en Mijlpalen*, *Wereld in Wording* en *Spiegel der Eeuwen*. Er was over Suriname daarnaast *De ontwikkeling van de Surinaamse geschiedenis*, van Van Dijk en Getrouw.

Dat boek is vanaf de jaren vijftig echt een begrip geworden op de lagere en de middelbare school. Achteraf geloof ik dat Van Dijk en Getrouw een geweldige bijdrage hebben geleverd aan het historisch besef van de Surinamers. Door hen leerden de Surinaamse kinderen voor het eerst dat Suriname ook een stukje eigen geschiedenis heeft. Maar inhoudelijk hadden wij toen enorme kritiek op deze methode, en wij hebben die dan ook afgeschaft.

Bij Van Dijk en Getrouw werd de geschiedenis gepresenteerd als een opeenvolging van gouverneurs, wier namen uit het hoofd geleerd dienden te worden. Zij bezagen alles vanuit de optiek van het Nederlandse gezag. De slavenopstanden bijvoorbeeld werden afgedaan als criminele verstoringen van de rust in de kolonie, en slavernij zelf werd goedgepraat. Natuurlijk werd erkend dat er zich wreedheden voorgedaan hadden, maar die werden niet gezien als structureel, maar als het werk van enkele slechte meesters. Over het geheel genomen kreeg je uit dit boek de indruk dat de slaven nog niet zo'n treurig lot hadden ondergaan. De verborgen gedachte erachter was dat het maar goed was dat Nederland de kolonie wat beschaving had bijgebracht. Het was helemaal het Neder-

Het Surinaamse onderwijs is op Nederlandse leest geschoeid. Het huidige systeem, dat uit 1973 dateert, is deels op de mammoetwet gebaseerd. Het belangrijkste verschil met het Nederlandse systeem is dat de kinderen na de zesjarige lagere school slechts twee doorstromingsmogelijkheden hebben: ze kunnen kiezen tussen het Lager Beroepsgericht Onderwijs (LBGO) en het Meer Uitgebreid Lager Onderwijs (MULO). De meesten kiezen voor het MULO, wat tot gevolg heeft dat het onderwijs slecht op de arbeidsmarkt is afgestemd.

Na het vierjarige MULO kunnen de leerlingen doorstromen naar onder meer het tweejarige HAVO en het driejarige VWO.

Suriname heeft de economie van een ontwikkelingsland, maar het onderwijsniveau benadert dat van het Westen. Dit heeft tot gevolg dat veel goed opgeleide Surinamers werkloos zijn, en een deel van de ongeschoolde arbeid verricht moet worden door Guyanese gastarbeiders.

Vanaf de vierde klas van de lagere school en in alle klassen van het LBGO en het MULO is geschiedenis een verplicht vak. Ook in de eerste klassen van het HAVO en het VWO is het verplicht.

Volgens een rapport van Mac Donalds collega Evelien Bakker heeft de onderwijsvernieuwing van de jaren tachtig in het lager onderwijs het meest heilzame effect gehad.

landse standpunt uit de jaren vijftig: Van Dijk was ook een Nederlander, en Getrouw was zijn Surinaamse leerling.

Kleio: En u keerde het perspectief helemaal om.

Mc Donald: Wij probeerden de zaken te bekijken vanuit het standpunt van de bevolking, vanuit nationaal standpunt. Wij zagen de slavenopstanden als een stap in de strijd voor emancipatie van het Surinaamse volk. Andere schakels daarin waren de invoering van de contractarbeid (waarbij de planters rond 1900 grote aantallen arbeiders uit Brits-Nederlands-Indië aantrokken), en de afschaffing van de slavernij. Van Dijk en Getrouw beschreven deze maatregelen als een doorbraak van betere inzichten: bij ons waren ze een laatste middel om de belangen van de afstervende plantocratie veilig te stellen. De planters hadden volgens ons eigenlijk al geen historische functie meer, en werden alleen nog overeind gehouden door een heileboel mensen uit Azië aan hen over te leveren. Zo probeerden we met vallen en op-

De nieuwe methode die daarvoor is ontwikkeld houdt rekening met het ontwikkelingsniveau van het kind en is voorzien van een goede handleiding. De methode voor het LBGO is volgens Bakker "nooit helemaal afgemaakt en heeft in feite kop noch staart". Ook een lerarenhandleiding ontbreekt.

In de vierde klas MULO wordt sinds 1989 gewerkt met een moderne methode, waarin de invloed van Dalhuizen merkbaar is. De boekjes voor de eerste drie jaren op het MULO zijn in feite omgewerkte lesbrieven voor het LBGO en moeten herschreven worden. Op het HAVO en het VWO is de situatie ronduit treurig. Daar wordt gewerkt met stencils, en die "gaan de weg van alle stencils, ze worden lelijk, onleesbaar en onvolledig". Dit is des te schrijnende daar er geen nieuwe stencils worden gedrukt.

"De stencils zijn er in de loop der tijd verschikkelijk gaan uitzien, daar ze ook moeilijk in de tassen van de leerlingen passen. Nu is er tevens een ernstig tekort aan stencils, hetgeen deels te wijten is aan het verdwijnen van stencils, het kapotgaan van stencils en deels aan de groei van het aantal klassen (...) Het kan voorkomen dat 90 % van de klas geen boek of stencil heeft".

Bakker meldt bovendien als bezwaar dat de inhoud van de stencils duidelijk gedateerd is door de sterk geprononceerde "anti-imperialistische visie" die wordt uitgedragen.

staan, en soms wel op een scheve schaats, kritisch te staan tegenover datgene wat tot dan toe als normaal was geaccepteerd.

Kleio: Werd in de nieuwe methode het kolonialisme ook een positieve functie toebedacht?

Mc Donald: Nee, het werd als verwerpelijk beschouwd. Waarbij wij overigens geen antwoord gaven op de vraag of alles zonder het kolonialisme zoveel beter zou zijn geweest. En dat is toch een reële vraag, geloof ik nu. Geen enkele Surinamer wil terug naar West-Afrika of India, maar wij gingen er toen stilzwijgend van uit dat die mensen daar liever waren gebleven. Wij gaven echt de indruk dat de Indianen de enige echte Surinamers waren. Aan hun pre-historische cultuur besteedde onze methode veel aandacht. Verder aan de sociaal-economische geschiedenis van ons land en de Derde Wereld. De marrons (weggelopen slaven), de slavenopstanden, de vakbonden: al die onderwerpen die traditioneel verwaarloosd waren, kregen bij ons een zwaar gewicht.

Welvaart of welzijn?

Kleio: Waarom die eenzijdigheden?

Mc Donald: De nieuwe methode ontstond in een sfeer van toenemende politieke en intellectuele radicalisering, van groeiende confrontatie tussen de Surinaamse en de Nederlandse regering. Nederland bevroor na de zogenaamde decembermoorden het ontwikkelingsgeld, wij zochten naar nieuwe wegen en zetten ons fel tegen Nederland af. In die sfeer kregen wij als jongeren de kans om een nieuwe methode op te zetten, en we hebben daar toen gretig gebruik van gemaakt; wij wilden onze inzichten doordrukken.

In intellectuele kring werd de radicale koers die Bouterse insloeg algemeen gesteund, zeker onder historici. Er was een algemeen besef dat je als intellectueel in een Derde-Wereldland gewoon links hoorde te zijn.

Kleio: Werden er bepaalde boeken gelezen die die houding ondersteunden?

Mc Donald: Jawel. Je had bijvoorbeeld de beweging van kritische leerkrachten, die vooral steunde op een aantal links-gerichte onderwijshervormers. Die zijn ook nog naar Cuba geweest, om daar te kijken naar onderwijsvernieuwing. Er waren vele linkse boeken....

Kleio: Ook van historici?

Mc Donald: In mindere mate. Sovjet-historici

en Cubaanse historici waren bijvoorbeeld alleen al door de taal minder toegankelijk. Ger Harmsen werd hier wel veel gelezen, en ook wel Jan Romein. Maar we volgden niet bewust een historische school. We lazen gewoon wat we toevallig in handen kregen. Er is hier nooit zoveel beschikbaar geweest. Er is in de bibliotheek een aantal historische tijdschriften verkrijgbaar, ook *Kleio*, maar de collega's hier lezen heel weinig.

Kleio: Werd de Sovjetunie als inspiratiebron ervaren?

Mc Donald: Niet openlijk. Maar de Sovjetunie hoorde in ieder geval niet tot het imperialisme. Wij hadden te maken met het imperialisme vanuit de VS en Nederland. Dat was de sfeer waarin wij leefden. Wij deelden zeker de visie van de Sovjetunie dat de onderdrukte Derde Wereld tegen het Amerikaanse imperialisme in opstand moest komen.

Kleio: Hoe keek u tegen Nederland aan?

Mc Donald: De Nederlandse regering zag ik als neo-koloniaal. We zagen Nederland als onderdeel van het imperialistische systeem, dat Derde Wereld-landen als Suriname in een positie van slavernij en onderontwikkeling hield. Weliswaar gebeurde dat met moderne economische en politieke pressiemid-

kleio

nummer 3/92
pagina's 22 en 23

delen, en niet meer met de brute oude onderdrukking, maar in essentie bestond er nog steeds een relatie van uitbuiters tot onderdrukte.

Kleio: Hoe werd de verlening van de onafhankelijkheid dan verklaard?

Mc Donald: De onafhankelijkheid werd gezien als het resultaat van een eeuwenlange emancipatiestrijd. Wij geloofden wat dat betreft in een aantal mythen. In onze visie had de strijd van de marrons, de arbeiders en de vakbonden uiteindelijk tot de onafhankelijkheid geleid. De onafhankelijkheid was de vrucht van klassenstrijd. Het kabinet-Den Uyl zwichtte voor de toenemende druk.

Kleio: Vanuit Nederlands perspectief had Den Uyl grote haast om de onafhankelijkheid te verlenen, en hoefde Suriname zelf niet zo nodig. In het Surinaamse parlement was slechts een minieme meerderheid voor. Hoe verklaarde u dat?

Mc Donald: Het verzet tegen de onafhankelijkheid kwam van de VHP, de hindoe-partij, die door en door conservatief was. Veel hindoeïsten waren bovendien bang dat de creolen de zaak zouden overnemen. Zij klampen zich daarom aan Nederland vast. De onafhankelijkheid was in hoge mate een creoolse zaak, en de revolutie was in zekere zin een creoolse revolutie. Toch wilden wij juist de raciale tegenstellingen doorbreken. Sommigen van ons waren ook van hindoestaanse komaf, zoals Maurits Hassankhan, die de leiding kreeg bij de onderwijshervorming.

Kleio: Welke didactische inzichten lagen aan die hervorming ten grondslag?

Mc Donald: Wij hebben vrij sterk gesteund op de inzichten van Dalhuisen. Hassankhan had 9 maanden bij hem stage gelopen en Dalhuisen zelf heeft hier in 1988 een training gegeven. Overigens is die invloed pas in latere boekjes goed merkbaar. Die hebben uitgebreide lerarenhandleidingen.

Eerst werkten wij traditioneel en waren we nogal geneigd de leerlingen met stof te overladen. Omdat wij het allemaal vreselijk belangrijk vonden wat de vroegere methodes hadden weggelaten, konden we moeilijk schrappen.

Kleio: Wat is er eigenlijk van de nieuwe methode terechtgekomen?

Mc Donald: We zijn in 1983 begonnen te werken in een project dat nog werd betaald uit de ontwikkelingshulp. Het doel was het hele leerplan van de basisschool tot en met het Vwo aan te passen.

Het boek voor de lagere school is afgekomen, daarna een aantal boeken voor de Mulo, maar voor Havo en Vwo hebben we

geen nieuw boek meer gemaakt. Daar werken we sinds de afschaffing van de oude boeken met stencils, die aanvankelijk waren samengesteld om één jaar te overbruggen, tot de nieuwe methode geïntroduceerd zou worden. Maar de nieuwe methode is er nooit gekomen, en men is met stencils blijven werken.

Het komend jaar begint men met de introductie van een aantal lesbrieven, die het onderwijs up-to-date moeten maken.

Kleio: Waarom is het werk nooit afgekomen?

Mc Donald: Het werd steeds moeilijker om aan papier te komen. Het ministerie van onderwijs kromp steeds verder in, de middelen werden steeds schaarser en er kwamen geen fondsen meer beschikbaar. We waren altijd onderbemand. Daardoor hebben we vier, vijf jaar aan de Mulo-methode moeten werken en is het boek voor de hoogste klas van de Mulo pas in 1989 gereed gekomen.

Kleio: En nu is de hele onderliggende ideologie achterhaald.

Mc Donald: Precies. De zogeheten anti-imperialistische modellen voldoen nauwelijks meer. Het sovjet-systeem is in elkaar gestort. Dat systeem met zijn satellieten en zijn neiging tot ideologische expansie is voorgoed voorbij. De mensen geloven niet meer in de ideologie van het socialisme. De mythe dat de volken weg willen van het yankee-imperialisme is ontmaskerd, ook omdat je nu, na 15 à 30 jaar onafhankelijkheid in de Derde Wereld, ziet dat de Derde-Wereldlanden het niet hebben kunnen maken. Er zijn maar weinig voorbeelden van landen die geheel of gedeeltelijk uit hun onderontwikkeling zijn gekomen. In het overgrote deel van de landen is de situatie gewoon erger geworden.

Nu zeg ik niet, zoals veel mensen hier vinden, dat die landen niet onafhankelijk hadden moeten worden. Anders zouden we altijd met een trauma zijn blijven leven, het trauma dat we nooit onze vrijheid genomen hebben. We hebben in mijn visie die vrijheid even moeten proeven. We moesten even uit huis weg en experimenteren, het ene

land met het ene regime, het andere met het andere. Alleen daardoor weten we nu wat het is om alleen buiten te staan, als het bijvoorbeeld koud begint te worden, en we daar geen afdoende bescherming tegen hebben. Of als er ruzie in huis komt, en er geen politie-agent is.

Dus die periode van onafhankelijkheid was echt nodig om de mensen te laten beseffen hoe belangrijk het is dat landen steeds nauwer met elkaar gaan samenwerken. Dat ze het niet alleen aankunnen, en zeker niet de landen met een te zware koloniale achterstand; landen met weinig traditie om het zelf aan te pakken en het allemaal zelf in elkaar te zetten. Ik denk dat die landen nu tot dit besef gaan komen, ook Suriname.

Vandaar dus dat de Nederlandse regering nu de banden weer nauwer aan wil halen. Uit die plannen van het kabinet-Lubbers blijkt dat ook de Hollander al vermoedt dat de Surinamer psychologisch op het punt is om een Gemenebest-relatie te accepteren.

Geëmancipeerd met een sluier?

Marianne Zewald

1923: De Egyptische Hoeda Sjaraawi werpt als zij de trein uitstapt haar sluier af.²

1983: Zohra en met haar vele andere Arabische vrouwen trekt als een bewuste eigen keuze islamitische kleding aan.²

Hoe kan dat? Zijn de jaartallen hier soms verwisseld? In deze bijdrage wil ik laten zien, door Arabische vrouwen zelf aan het woord te laten, dat het begrip vrouwenemancipatie afhankelijk van tijdsomstandigheden en de cultuur een heel verschillende invulling krijgt.

Hoeda Sjaraawi.

1. 1923

'Op een voorjaarsdag in 1923 arriveerde een grote groep vrouwen met sluiers en lange, zwarte mantels bij het station van Cairo om twee vriendinnen te begroeten, die terugkeerden van een internationale feministische bijeenkomst in Rome. Hoeda Sjaraawi en Saiza Nabarawi stapten uit de trein. Op de treeplank trok Hoeda - gevolgd door Saiza - opeens de sluier van haar gezicht. Onder de afwachende vrouwen barstte een luid applaus los.'

Zo begint een boek over de eerste feministe in Egypte Hoeda Sjaraawi. Zij leefde van 1879 tot 1947.

De positie van vrouwen in Egypte

In de 19e eeuw en in het begin van de 20ste eeuw werden in Egypte in de steden bij de hogere standen en de bourgeoisie de vrouwen gescheiden gehouden van de rest van de samenleving; vrouwen brachten hun leven door in de beslotenheid van de vrouwenafdeling (harem). Als zij uitgingen sluijden zij hun gezicht. Sluier en strikte afzondering waren statussymbolen. Slechts de weinige zeer rijke families konden zich vergaande maatregelen voor het afzonderen van vrouwen veroorloven: grote vrouwenverbijven met eunuchen (gecastrateerde mannen) om de vrouwen te bewaken en het contact met de buitenwereld te onderhouden. In de huizen van de armen zaten vrouwen en mannen samen opgepropt in een en dezelfde ruimte. Echter,

wanneer arme vrouwen naar buiten gingen - wat zij vaker moesten dan rijke vrouwen - sluijden ze zich ook.

Op het platteland was het leven anders, wie daar kwam, kon de boerinnen gewoon zien rondlopen zonder sluier voor hun gezicht.

In Egypte, evenals in andere Arabische landen, steunde de eer van de mannen en de familie op de seksuele reinheid van vrouwen. Een manier om over die reinheid te waken was de vrouwen in afzondering te houden. In Egypte gingen in de 19e eeuw en begin 20ste eeuw joodse, christelijke en moslimvrouwen in de steden gesluisd.

In de loop van de 19e eeuw ging men wat genuanceerder denken over de vaste gebruiken. Er kwamen steeds meer Egyptenaren in contact met buitenlanders, voornamelijk Europeanen.

Jonge Egyptenaren gingen in Europa studeren en er kwam een hele stroom van westerse technische experts naar Egypte. Europese vrouwen werden gouvernante in rijke Egyptische families of gingen lesgeven op de snel in aantal toenemende particuliere scholen. Op reis gaan naar Europa werd een nieuwe gewoonte van rijke Egyptenaren. Wanneer men naar Europa reisde, verviel de gebruikelijke scheiding der seksen en werden sluiers terzijde gelegd, om direct bij terugkomst in Egypte weer aangedaan te worden.

Daarbij kwam dat eind 19e eeuw het bewustzijn opkwam dat ook de vrouwen noodzakelijk waren bij de nationale ontwikkeling. Enkele voorzichtige stemmen gingen op die beweerden dat Egyptes onderontwikkeling te wijten was aan de positie van vrouwen. Vroeger toen vrouwen in het oude Egypte en in het begin van de Islam ook rechten genoten, bloeide de beschaving. In de eerste jaren van de Islam hadden vrouwen zelfs vooraanstaande posities ingenomen.

Tegelijkertijd vond men dat de maatschappij moest verwesterlijken en daarbij hoorde een andere opvatting over de rol van de vrouw, meenden de modernisten.

Maar eerst moest Egypte onafhankelijk worden. De Engelsen die sinds 1882 de feitelijke

	nr / pag		nr / pag
Keith Thomas, Het verlangen naar de natuur. De veranderende houding tegenover planten en dieren 1500-1800 (E.M. Janssen Perio)	9 20	H.J.C. Termeer, Een andere stofomschrijving over Nederland in het interbellum. Toelichting	4 29
Dimitri Volkogonov, Triomf en Tragedie. Een politiek portret van Josef Stalin (G. Giezeman)	2 33	Commissie Havo/Vwo, M. Lunenburg, Reacties op het CSE-onderwerp 'Nederland tijdens het interbellum'	4 35
J.W.F. Wielenga, West-Duitsland: partner uit noodzaak. Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955 (H. Lademacher)	1 29	<i>Naar een nieuw eindexamen</i> Concept Eindexamenprogramma van de Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis en staats- inrichting katern in	Kleio 8 11
KLEIO-DIDACTICA		P. van Hees, G. Peek, Kleiogesprek met de WIEG	katern 1
KD 18, Water en vuil. Fris gezelschap, samengesteld door Martin Bosch en Ronald van Kesteren in	Kleio 9	J. van der Leeuw-Roord, Een nieuw examen	katern 4
M. Bosch en R. van Kesteren, Docentenhandleiding bij KD 18	9 22	D. Verhagen, De twee examens vergeleken	katern 7
		J. van der Leeuw-Roord, Het bovenbouwboek voor geschiedenis exit?	katern 8
		I. Veldhuis-Meester, De implementatietrein rijdt	katern 9
		BASISVORMING	
		R. van Oosten en J. Snickers, Het SLO-project Mens- en Maatschappij en de basisvorming. Deel 1	10 20
LESMATERIAAL EN TIPS		VGN	
B. Engbers, De Nijlreizen van de familie Tinne	6 31	Kleio-katern in	Kleio 1
G. Peek, De reis van Ingulphus, Abt van Croyland, naar Jeruzalem in het jaar van onze Heer, 1064	6 28	- Agenda van de jaarvergadering op 9 maart 1991	
B. Pel en R. Schreuder, Vrouwen in de 17e en 18e eeuw	3 19	- Jaarrede van de voorzitter	
R. Schreuder en J. Riksen, Heiligen in de middeleeuwen	4 21	- Notulen van de jaarvergadering op 17 maart 1990	
R. Schreuder en J. Riksen, Eten en drinken in de middeleeuwen	4 25	- Jaarverslag van het Algemeen Bestuur	
B. Vloothuis, Europees Triviant	8 23	- Beleidsplan 1991	
		- Jaarverslagen over 1990 en plannen voor 1991 van de commissies	
CENTRAAL EXAMEN		- Financieel jaarverslag	
<i>examen 1990</i>		Rekening van baten en lasten 1990 en begroting 1991	1 33
J. Eijt, M. Grever en J. Riksen, Spiegelbeeld, vertel eens even ... Andere ervaringen met het eindexamen vrouwengeschiedenis in 1990	2 27	RECENSIES	
K. Faber en W. Los, Spiegelbeeld gespiegeld. Een reactie op 'Spiegelbeeld, vertel eens even ...'	2 31	<i>Literatuuroverzicht</i>	
<i>examen 1991</i>		M. Daru, Literatuuroverzicht Milieugeschiedenis. katern in	Kleio 9
B. Pel, R. Veldkamp en H. Franssen, Na het examen. Reacties	5 41	<i>Media</i>	
A. Rood, Het CSE Lbo/Mavo in tabellen	7 18	Europa- Wandkaart (R. Slotboom)	10 32
<i>examen 1992</i>		Marc Gerretsen, Bouwplaat Oostindiëvaarder	8 31
Onderwerp 'Europese integratie 1945-1990, eenheid in verscheidenheid' - stofomschrijving katern in	Kleio 2	'Amsterdam' (J. van Oudheusden)	
J. Hermans, W. Lenders en W. Blankert, CE 1992 'Europa'. Toelichting	2 21	Transparantatlassen van de Amerikaanse geschiedenis (H. van Duijsen)	3 30
Commissie Havo/Vwo, Op zoek naar samenhang. De stofomschrijving van het CSE 'Europa' in 1992 en 1993 in tabellen	5 24	- The American Pageant	
		- The American People, a history	
		- Land of Promise	
Onderwerp 'Nederland in het interbellum 1917-1940, de verhouding staat en maatschappij - stofomschrijving katern in	Kleio 4	<i>Algemeen</i>	
		Bouwstenen voor intercultureel onderwijs, lesmateriaal (C. Bogaerts)	4 14

	nr / pag		nr / pag
P.A.J. Caljé, J.C. den Hollander. De nieuwste geschiedenis. Vanaf 1870 tot heden (H.J.C. Termeer)	10 32	Alexandros tot Zenobia. Thema's uit de klassieke geschiedenis in literatuur, muziek, beeldende kunst en theater (A.J.L. van Hooff)	
Robert Darnton. De kus van Lamourette. Bespiegelingen over mentaliteitsgeschiedenis (F. Vogelzang)	6 39	P.W. de Neeve en H. Sancisi-Weerdenburg (red.), Kaleidoskoop van de Oudheid. Opstellen van Nederlandse oud-historici (A.J.L. van Hooff)	5 32
J.C. Dekker, H.F.J.M. van den Eerenbeemt, K.P.C. de Leeuw, Levensloop, cultuur en mentaliteit. Een geschiedenis van het alledaagse bestaan (H.J.C. Termeer)	1 33	H. Righart (red.). De trage revolutie. Over de wording van industriële samenlevingen (A.C.A.M. Bots)	8 26
E.J. Dijksterhuis. Clio's stiefkind. Een keuze uit zijn werk door K. van Berkel (L. Dorsman)	6 40	John Romer. Graven voor de farao. Het dagelijks leven in Oud-Egypte tijdens de 19e en 20e dynastie (A. Snoek)	7 23
Francisca de Haan e.a., Het raadsel vrouwengeschiedenis. Tiende Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis (M. van der Burg)	1 33	Kate Simon. Gonzaga. Macht, intrige en cultuur in een Italiaanse renaissance-stad (H.M.G. Schrijnemakers)	5 35
C.H. Jansen. De jongste geschiedenis van Europa 1945-1990 (J. van Oudheusden)	7 28	N. Vels Heijn. Waterloo. Glorie zonder helden (W.P.R.A. Cappers)	6 41
C. Pama. Prisma van heraldiek en genealogie (C.W. Torreman)	5 37	Dimitri Volkogonov. Triomf en tragedie. Een politiek portret van Josef Stalin (G. Giezeman)	2 33
Prisma van de geschiedenis. 20 eeuwen in 3000 termen (H.J.C. Termeer)	10 26	<i>Nederland - tijdperken</i>	
Reginald de Schrijver, Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa (A. Smit)	6 38	Willem de Blécourt, Termen van toverij. De veranderende betekenis van toverij in Noordoost-Nederland tussen de 16e en 20e eeuw (F. Vogelzang)	10 29
Keith Thomas, Het verlangen naar de natuur. De veranderende houding tegenover planten en dieren 1500-1800 (E.M. Janssen Perio)	9 20	Ton Brandenburg. Heilig Familieleven. Verspreiding en waardering van de Historie van Sint-Anna in de stedelijke cultuur in de Nederlanden en het Rijnland aan het begin van de moderne tijd (L. Bogaers)	10 26
<i>Algemeen - Tijdperken</i>		Leen Dorsman, G.W. Kernkamp. Historicus en democraat, 1864-1943 (P. van Hees)	5 36
Rudolph M. Bell, Sancta Anorexia. Vrouwelijke wegen naar heiligheid. Italië 1200-1800 (P. Bange)	3 31	Jan Fontijn, Tweespalt - het leven van Frederik van Eeden tot 1901 (F. Dieteren)	3 12
K. van Berkel e.a., Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika (F. Achterberg)	7 32	Ant. P. de Graaff. Met de TNI op stap. De laatste patrouille van het vergeten leger (C.L. Peucker)	10 33
P. Bot. Tussen verering en verachting. De rol van de vrouw in de middeleeuwse samenleving (P. Bange)	5 29	G.J. Hooykaas (sam.). Thorbecke op de romantische tour (P. van Hees)	7 33
Fernand Braudel, Beschaving, economie en kapitalisme (15e - 18e eeuw) (E.M. Janssen Perio)	4 36	P. Huys Janssen, Schilders in Utrecht, 1600-1700 (Y. Schouten)	7 34
J. Chadwick, Lineair B en verwante schriften (A.J.L. van Hooff)	7 30	Els M. Jacobs, Varen om peper en thee. Korte geschiedenis van de Verenigde Oostindische Compagnie (J. van Oudheusden)	8 31
Robert Darnton. Berlijns Dagboek 1989-1990 (W. Rongen)	6 41	Els M. Jacobs, Oostindiëvaarder 'Amsterdam' (J. van Oudheusden)	8 31
Joachim Fest, Tegenlicht. Een Italiaanse Reis (W. Rongen)	6 35	Ulla Jansz. Denken over seks in de eerste feministische golf (M. van het Klein)	6 39
Thomas L. Friedman, Beirut/Jeruzalem. Het conflict in het Midden-Oosten in historisch perspectief (R. Hoff)	3 15	Lucien Karsten. De Achturendag. Arbeidstijdverkortung in historisch perspectief, 1817-1919 (S. Ringeling)	3 32
Jacques Heers, Borgia en Medici. Het pauselijk hof in de 15e eeuw (H.M.G. Schrijnemakers)	5 34	J.K. van der Korst. Om lijf en leven. Gezondheidszorg en geneeskunst in Nederland circa 1200-1960 (F. Vogelzang en M.J.T. van Loon)	8 32
Martin van den Heuvel, David versus Goliath. Het vrijheidsstreven van Estland, Letland, Litouwen (J. van Oudheusden)	7 29	W.E. Krul. Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga (E.M. Janssen Perio)	7 31
André Hielkema (red.). De Dandy of de overschrijding van het alledaagse: facetten van dandyisme (Y. Tanke)	3 33	Leo Lucassen. En men noemde hen zigeuners ... De geschiedenis van Kaldarasch. Ursari, Lowara en Sinti in Nederland (1750-1944) (J. Ramakers)	2 42
Olivier Imming en Jos Palm (red.). Van capitulatie naar integratie. 40 Jaar Bondsrepubliek (W. Rongen)	1 32	J.L.G. van Oudheusden. Brabantia Nostra. Een gewestelijke beweging voor fierheid en 'schoner' leven, 1935-1951 (J. Ramakers)	10 33
Ria Jansen-Sieben, Johanna Maria van Winter. De keuken van de Late Middeleeuwen (W. Rongen)	3 33	Philip van Praag jr., Strategie en Illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA (1966-1977) (I.D. Verkuil)	10 31
E.M. Janssen Perio, Vrijheid, gelijkheid en broederschap van Kaïn en Abel. Getuigenissen en documenten over de Franse Revolutie (N.J. Maarsen)	10 22		
Eric M. Moormann en Wilfried Uitterhoeve, Van	7 30		

	nr / pag		nr / pag
G.J.C. Snoek, De Eucharistie- en relikverering in de middeleeuwen. De Middeleeuwse eucharistie-devotie en relikverering in onderlinge samenhang (P.F.M. Fontaine)	10 28	Mau Kopuit, Dat heeft mijn oog gezien. Het leven in oorlogstijd in kranteberichten uit de algemene en joodse pers 1940-1945 (J. Ramakers)	2 41
F.H.P. Trip, Brieven uit Indië 1946-1949 (H.J.C. Termeer)	2 39	Willy Lindwer, Kamp van hoop en wanhoop. Getuigen van Westerbork, 1939-1945 (H.J.C. Termeer)	2 41
Wilfried Uitterhoeve e.a., De staat van Nederland. Nederland en zijn bewoners. De opmerkelijke feiten en hun samenhang (H.J.C. Termeer)	10 34	Louis J. Micheels, Dokter 117641. Herinneringen aan de Holocaust (H.J.C. Termeer)	2 40
J.W.F. Wielenga, West-Duitsland: partner uit noodzaak. Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955 (H. Lademacher)	1 29	Dirk Mulder, Ben Prinsen (red.), Uitgeweken. De voor-geschiedenis van kamp Westerbork (H.J.C. Termeer)	2 40
Wil Zeegers, Langs deze mij onsympathieke weg. Contactadvertenties in Nederland 1945-1990 (C.W. Torremans)	8 31	Oorlogsdocumentatie '40-'45. Tweede jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (H.J.C. Termeer)	4 41
<i>Nederland - Tweede Wereldoorlog</i>		J.M. Snoek, De Nederlandse kerken en de joden 1940-1945. De protesten bij Seyss-Inquart. Hulp aan joodse onderduikers. De motieven voor hulpverlening (J. Ramakers)	4 41
Koen Aarts, Hans Pols, 'De Greb'. Herinneringen aan de slag om de Grebbeberg (H.J.C. Termeer)	2 41	Nanda van der Zee, De kamergenoot van Anne Frank (H.J.C. Termeer)	4 42
Johan Brand de Boer, Willem Jonkman, Militair gezag in Groningen. Stad en provincie na de bevrijding, april - oktober 1945 (H.J.C. Termeer)	2 39		
H.W. von der Dunk, Voorbij de verboden drempel. De Shoah in ons geschiedbeeld (J. van Oudheusden)	4 17		
Marius Flothuis (ed.), Kinderen van de oorlog. Getuigenissen uit de emotionele nalatenschap van '40-'45 (H.J.C. Termeer)	4 42		
Frans Govers, Stemmen uit Dachau. (H.J.C. Termeer)	10 30	<i>Verder bevat ieder nummer van Kleio de rubrieken 'In 't kort', waarin Jan de Ruiter nieuw verschenen boeken signaleert, en 'Kleiokrant', samengesteld door Tineke Bogaerts, waarin verenigingsnieuws, aktualiteiten, ingezonden brieven en aankondigingen van nieuw lesmateriaal en tentoonstellingen zijn opgenomen.</i>	
Gerhard Hirschfeld, Bezetting en collaboratie. Nederland tijdens de oorlogsjaren 1940-1945 (H.J.C. Termeer)	10 29		

machthebbers waren, moesten verdreven worden. Ook vrouwen speelden een rol in deze onafhankelijkheidsbeweging.

Opkomst van een vrouwenbeweging

Op 16 maart 1923 zei Hoeda Sjaraawi *'Dames, ik geloof dat het ogenblik gekomen is om een feministische beweging op te richten, die de rechten van de vrouw opeist. We hebben namelijk een uitnodiging gekregen om een Egyptische delegatie te sturen naar het negende congres van de Internationale Alliantie van Vrouwen'*.

Zo kwam het dat Hoeda met enkele andere vrouwen op de dag dat zij herdachten dat zij vier jaar geleden uit hun harems gekomen waren en gesluiert door de straten gemarcheerd hadden, de Egyptische Feministische Unie oprichtten.

Als Egypte in 1924 - net onafhankelijk geworden - zijn eerste parlement installeert, worden er geen vrouwen bij de plechtigheid toegelaten. Buiten delen zij een lijst met 32 nationalistische en feministische eisen uit aan de parlementsleden.

Die eisen van de Feministische Unie waren ondermeer:

- vrije toegang van meisjes tot hoger onderwijs;
- actief en passief kiesrecht;
- een minimum huwbare leeftijd voor jongens en meisjes;
- verbod op polygamie (met enkele uitzonderingen);
- inperking van de ruime echtscheidingsmogelijkheden voor mannen;
- toewijzing van de kinderen aan de moeder bij scheiding (bij jongens tot de puberteit);

Op het gebied van het onderwijs behaalde de Feministische Unie succes. In 1924 ging de eerste middelbare school voor meisjes open en in 1929 gingen de eerste vrouwen naar de universiteit. Zij moesten tijdens de kolleges op de eerste bank zitten. Verder veranderde er niet veel, alleen de minimum huwelijksleeftijd werd wettelijk vastgesteld in 1923, voor meisjes 16 jaar en voor jongens 18 jaar. Ondanks deze beperkte successen was het toch opvallend dat in 1929 de sluier vrijwel geheel uit het Egyptische straatbeeld was verdwenen.

De memoires van Hoeda Sjaraawi

Deze zelfde geschiedenis is te lezen in de memoires van Hoeda Sjaraawi, een voorvechter voor de emancipatie van de Islamitische

vrouw. Hieronder volgen een aantal fragmenten uit haar geschriften.

Vrouwen gaan in maart 1919 voor het eerst de straat op om te demonstreren tegen de verbanning van Egyptische nationalistische leiders door het Britse gezag.

'Wij vrouwen hielden onze eerste demonstratie op 16 maart, om te protesteren tegen de repressieve maatregelen en intimidatie van het Britse gezag. Wij verzamelden ons volgens plan in het stadspark, waar wij onze rijtuigen lieten staan. Nadat we het eens waren geworden over de route en de jonge vrouwen die voorop gingen met de vlaggen en de spandoeken zorgvuldig waren geïnstrueerd, begaf de stoet zich op weg. We waren nog niet bij Zaghlul (nationalistisch leider) huis of we werden omsingeld door Britse troepen. Zij versperden de straten met machinegeweren en dwongen ons tot stilstand, en met ons de studenten die aan weerszijden van ons rijen hadden gevormd. We hebben drie uur gestaan in de brandende zon. Intussen spraken de studenten bemoedigende woorden: de ergste hitte zou al gauw voorbij zijn. Een paar studenten vertrokken naar de legaties van de Verenigde Staten, Frankrijk en Italië, die zij ervan in kennis stelden dat de Britten de vrouwen voor Saad Zaghlul huis omsingeld hadden. Het kon mij niet schelen of ik een zonnesteek zou krijgen.'

In 1920 leveren onderhandelingen tussen de Engelsen en de Wafd (de Egyptische nationalisten) een voorstel tot de onafhankelijkheid op. De Wafd legt dit voor aan talloze groeperingen maar vergeet de Vrouwenafdeling van de Wafd. Hoeda schrijft een boze brief. *'Wij zijn verbaasd en geschokt door de manier waarop wij recentelijk behandeld zijn, in tegenstelling met eerdere behandeling en zeer zeker in strijd met wat wij van u verwachten. U hebt ons gesteund toen wij ons comité oprichtten. Uw telegrammen met gelukwensen gaven uitdrukking aan de nobelste gevoelens en hooggestemde verwachtingen. Wij zijn des te meer verontwaardigd omdat de Wafd, door ons te negeren, gemaakt heeft dat buitenlanders geringschattend over de opkomende vrouwenbeweging spreken. Zij beweren dat onze deelname aan de nationalistische beweging alleen maar een handige truc was om de beschaafde wereld te doen geloven dat Egypte rijp is voor en in staat is tot zelfbestuur. Onze vrouwenbeweging is daarboven verheven, zoals u heel goed weet. Het is niet goed te praten dat op een moment dat er over de toekomst van Egypte beslist gaat worden, de Wafd die opkomt voor de rechten van Egypte en vecht voor haar bevrijding, de halve natie haar rol in die bevrijding ontzegt.'*

De eerst openbare lezingen voor vrouwen: *'Op een avond, toen Marguerite Clement (een Franse vriendin) mijn gast was in de opera, sprak zij over haar reizen en de lezingen die ze hield en vroeg of Egyptische vrouwen ook gewoon waren lezingen te houden en bij te wonen. Dat waren we niet, moest ik bekennen, en ik verzocht haar er een te houden. Ik stelde voor dat zij het leven van oriëntaalse en westerse vrouwen zou vergelijken en spreken over maatschappelijke gebruiken als het sluiert. Zij vroeg me een oudere vrouw te zoeken onder wier patronaat dat kon gebeuren aangezien ik toen nog te jong was.*

Ik vond prinses Ain al Hayat bereid het patronaat over de openbare lezing te willen nemen. Vervolgens moest ik een geschikte plek voor de lezing zien te vinden. Mijn man suggereerde een collegezaal in de nieuwe universiteit. De lezing trok aardig wat publiek. Iedereen was zo enthousiast, dat ik Mlle Clement vroeg een hele serie lezingen voor vrouwen te komen houden. Zijne Hoogheid prins Ahmed Foad gaf zijn steun aan de vrouwenlezingen en liet een zaal in de universiteit reserveren voor de vrijdagen. Weldra begonnen er Egyptische vrouwen te spreken'.

De Intellectuele Vereniging van Egyptische vrouwen:

'Het intellectuele ontwaken van upper-class vrouwen dat de afgelopen jaren, mede onder invloed van de vrouwensalon en de lezingenserie, op gang was gekomen, overtuigde mij van de noodzaak van een vereniging, die vrouwen bij elkaar zou brengen om zich verder te ontwikkelen op intellectueel, maatschappelijk en recreatief gebied. Ik bracht dit idee bij een paar prinsessen ter sprake en vroeg om hun steun, die zij gaarne toezegden. Wij kwamen bij mij thuis bij elkaar om plannen te maken. Prinses Amina Halim zat de bijeenkomst van prinsessen, Egyptische en buitenlandse vrouwen voor. Zo werd in april 1914 de Intellectuele Vereniging van Egyptische vrouwen geboren. Kort daarop ging ik op zoek naar een lokaliteit voor onze vereniging, die wij geen club (nadi) durfden te noemen, aangezien onze tradities dat niet toestonden. In die tijd tolereerde men nog niet dat vrouwen buitenshuis een eigen plek hadden. Toen de zomer in aantocht was vertrokken veel van de prinsessen zoals gewoonlijk naar Europa. Zij verwachtten dat het allemaal geregeld zou zijn tegen de tijd dat ze terugkwamen.'

Ook Hoeda zelf bezocht regelmatig Europa. Over Parijs gaat het laatste stukje:

'Mijn man en ik gingen naar Frankrijk. In Parijs logeerden we bij de Champs Elysees. Ik keek mijn ogen uit op de bedrijvige Place de la Concorde. Ik keek naar de modieus geklede

vrouwen - met mannen aan hun zijde - wandelend bij de fraaie fonteinen. Het leek wel een feestdag, maar men zei mij dat het een alledaags tafereel was.

II 1983

Zohra, een Tunesisch meisje van 18 jaar verwisselt haar westerse kleding voor islamitische. Ze draagt sindsdien de hijab, een grote hoofddoek, die zodanig is geknoopt dat hij doet denken aan een nonnenkap, met daaronder een enkellange jurk of rok met een trui of bloes met lange mouwen. Ze haalt zich hierdoor behoorlijk wat moeilijkheden op de hals, want het dragen van hoofddoeken op school is in Tunesië verboden. Ze krijgt geen studiebeurs meer omdat ze in het aanvraagkantoor weigerde haar hoofddoek af te doen.

kleio

nummer 3/92
pagina's 26 en 27

Het verhaal van Zohra:

'Elke keer worden er meisjes van school of van kantoor gestuurd. We worden voortdurend bedreigd met verwijdering en straf. Niettemin, en God zij dank, houden wij nog vast aan de hijab, want we beseffen goed dat alleen God gehoorzaamd moet worden. We weten waarom we deze hijab dragen. Hoe zouden we deze zonder problemen kunnen afdoen? Dat is onmogelijk.'

Zohra komt uit een arm gezin. Haar vader lijdt aan suikerziekte en werkt slechts twee dagen per week op de markt. Om het inkomen aan te vullen werkt zijn vrouw Fatima twee weken per maand bij een fabriek waar vrouwen wol tot dekens en tapijten verwerken.

Hoe kan het dat vrouwen in deze tijd vrijwil- lig de islamitische kleding gaan dragen en kiezen voor de hoofddoek, terwijl zestig jaar daarvoor hun voorgangsters ijverden voor de afschaffing van de sluier?

Hieronder laten we enkele Libanese vrouwen aan het woord die proberen uit te leggen waarom. Zij behoren tot de Amalbeweging, een islamitische verzetsbeweging. In bijna alle Arabische landen tref je een toenemend aantal vrouwen aan die kiezen voor de hijab en daarmee voor de streng Islamitische levenswijze.

Het verhaal van Zeinab:

'Ik kom uit een vrij streng arbeidersgezin. Wij woonden in een conservatieve buurt. Mijn ouders probeerden ons - mijn zussen, broer en ik - hetzelfde soort leven op te leggen dat ze zelf leefden. Mijn vader stond helemaal onder invloed van zijn familie, maar mijn moeder was wat opener. Ze kreeg het voor elkaar ons allemaal naar school te sturen.

Mijn ouders dwongen me niet om te bidden, maar ik moest wel mijn 'isharb', mijn hoofddoek dragen. Het was niet zozeer een religieuze als een maatschappelijke norm. Ik maakte ruzie met hen, zei dat als ze graag wilden dat ik een moslim zou zijn, ze beter van me konden eisen dat ik zou bidden in plaats van alleen mijn haar bedekken. Ze waren conservatief, maar ze begrepen de islam niet. Later koos ik bewust voor het dragen van de 'shari'. Op school kwam ik in contact met vrouwen van de Amal-beweging. Ze waren aardig en ik zag dat hun manier van kleden heel passend was voor vrouwen die maatschappelijke verantwoordelijkheden op zich willen nemen. Zoals je kunt zien is onze kleding gemakke-

lijk, praktisch en mooi. Daarom dragen alle vrouwen bij Amal dit. Als ik het vergelijk met de manier waarop ik met vroeger kleepte, bevalt dit me veel beter. Deze jurk geeft me bewegingsvrijheid en ik hoef er niet steeds aan te denken hoe ik eruit zie. Ik loop trappen, stap in auto's en zit bij vergaderingen zonder me zorgen te maken over hoe ik zit en of mijn jurk wel fatsoenlijk is. En nog iets: mannen achtervolgen me niet meer met schunnige woorden en smerige grappen. Arabische mannen respecteren vrouwen die de shari dragen. Daarom vind ik dat deze jurk mijn karakter versterkt en mijn onafhankelijkheid bevestigt.'

Het verhaal van Um Mohamed Biadoun:

'Ik kan niet zeggen dat de religie van vrouwen vraagt hun studie en werk te laten voor wat ze zijn en thuis te blijven. De profeet Mohammed zei: 'Kennis vergaren is de plicht van elke moslim, man of vrouw'. Wat de islamitische kleding betreft: als ik die wil begrijpen als een aansporing om thuis te blijven, dan heb ik die niet nodig, want ik draag die niet als ik bij mijn man en kinderen ben. Ik draag die als ik uit moet gaan en met andere mannen in aanraking kom.

De islamitische kleding is heilig. Als moslims hebben we de plicht om de shari te dragen. Daarover staan duidelijke teksten in de koran en ook de profeet Mohammed heeft erover gesproken.

Als je mijn persoonlijke mening wilt weten: zelfs als de islam niet van me verlangde dat ik de shari droeg, zou ik het toch doen. Ik hou er niet van om behandeld te worden als een vrouwenlichaam. Mijn lichaam is voor de tijd die ik samen met mijn man doorbreng. We weten allemaal dat, als we onze mouwen oprollen, mannen gaan letten op onze handen in plaats van op wat we zeggen. Dat wil ik niet. Ik wil me een gewoon menselijk wezen voelen in plaats van een lustobject. Ik wil liever mijn hersens voor me laten spreken dan mijn lichaam. In de maatschappij wil ik me normaal kunnen gedragen en vrij kunnen bewegen. 'Al hijab' helpt me dat te doen.'

Het verhaal van Fatima Fawaz:

'De islam heeft vrouwen er nooit van weerhouden hun volledig aandeel in het werk op te eisen. Tijdens het leven van Mohammed hadden we de beste vrouwelijke dichters, strijders en activisten. Volgens de islam mogen vrouwen nooit gedwongen worden zich te beperken tot het huishouden, al zegt een aantal moslims van wel. Ik denk dat als de islam

goed wordt toegepast, vrouwen volledige rechten hebben.

Hoewel ik zelf geen islamitische kleding draag, geloof ik dat dergelijke kleding vrouwen helpt hun rol te vervullen. Kijk eens naar nonnen. De manier waarop die zich kleden, lijkt heel veel op die waarop moslimvrouwen zich kleden. Maar niemand heeft ooit beweerd dat hun kleding hen hindert bij hun werk. En ze werken heel hard.'

III Een vergelijking

Tenslotte laten we Rana Kabbani aan het woord. Zij is een Syrische vrouw die haar leven deels in het Midden-Oosten en deels in het Westen heeft doorgebracht. Zij probeert de omslag in de houding van vrouwen te verklaren.

De sluier en de hijab:

'Misschien een van de meest omstreden kwesties in het Westen, speciaal onder westerse vrouwen, is de plaats van de sluier in de Islamitische cultuur. Voor de gewone man in de Verenigde Staten en Europa is de sluier die het gelaat bedekt het symbool van de Islam. Toch is het de moeite waard om ons te herinneren dat het gebruik van de sluier van oorsprong Christelijk is en pas door de Arabieren overgenomen werd toen zij in de zevende eeuw Syrië veroverden, in navolging van de sociale elite die zij daar aantreffen en verdreven. De sluier moet niet verward worden met de islamitische hijab, die het haar van de vrouw bedekt. Tijdens het leven van de Profeet werd de hijab alleen door zijn vrouwen gedragen om ze te onderscheiden van andere vrouwen. Dit werd later door moslemvrouwen overgenomen in navolging van deze 'Moeders van de Islam'. De koran schrijft zedige kledij voor, zodat het haar van een vrouw, haar naakte ledematen of haar boezem niet aan mannen buiten de familie getoond worden.'

De eerste feministes:

'Twee generaties geleden, tussen de twee wereldoorlogen, rukten ontwikkelde moslemvrouwen zoals mijn grootmoeder met een groots gebaar hun hijab van het hoofd. Om een maximum aan publiciteit te krijgen, lieten kopstukken van de feministische beweging in Egypte zoals Hoeda Sjaraawi hun hoofddoeken over de relingen van schepen vallen of gooiden ze uit ramen van treinen als zij uit Europa terugkeerden naar de moslemwereld.

Vergeleken met Westen leken hun eigen samenlevingen stagnerend, verstikkend en traditiegebonden. Zij waren onder de indruk geraakt van de suffragettebeweging en maakten die tot model voor hun eigen emancipatie.

Overal in de Arabische wereld slaagden de dochters van deze generatie erin een leven te leiden dat niet veel verschilde van dat van westerse vrouwen uit de welgestelde klassen: aan de universiteit studeren, banen vinden in de vrije beroepen, trouwen uit liefde en hun eigen gezinnen op een moderne manier opvoeden. De westerse mode werd naarstig gevolgd. Op de binnenplaatsen van de oude huizen dansen mannen en vrouwen uit de hogere standen de nieuwste foxtrots en tango's, die op de grammofoon gedraaid werden; westerse kunst werd bewonderd. Toen mijn ouders in 1956 trouwden, was kubistisch meubilair de grote mode, dus gooiden zij, later tot hun grote spijt, de traditionele woningtextiel van gebloemd brokaat en de met parelmoer ingelegde bruidskisten eruit om het moderne slaapkamermeubilair te kunnen plaatsen - nachtkastjes in de vorm van gitaren en gordijnen met Picasso-motieven'.

De fundamentalisten nu:

'Het dragen van de hijab door ontwikkelde en politiek bewuste vrouwen, dikwijls uit niet-godsdienstige families, is in de jaren tachtig een ontkoombaar verschijnsel geworden in de meeste moslimsteden. Hiervoor zijn vele redenen, maar het is voornamelijk een teken van de teleurstelling over wat hun ouders bereikt hebben. Onafhankelijkheid liep in de Arabische wereld uit op een geweldige teleurstelling. Er kwam geen nieuwe orde gebaseerd op rechtvaardigheid: in plaats daarvan heersten corruptie en onderdrukking.

Als reactie op deze terugval, wilden moslimfeministen zich niet langer spiegelen aan hun westerse zusters. Het overtolerante Westen zien zij nu als minder aantrekkelijk dan het hun grootmoeders voorkwam. Als Arabieren vandaag hun samenleving bekijken zien zij een samenleving die noch echt westers noch echt oosters en zeker niet bevredigend is. De opkomst van het fundamentalisme is vast een reactie op deze stand van zaken. De vrouwen die besluiten de hijab te dragen, trekken zich niet terug van het terrein dat door hun grootmoeders veroverd is. Net als het vijftig jaar geleden een politieke keuze was om de hijab af te doen, een vrije en zeer belangrijke keuze, is de beslissing om die vandaag weer om te doen even gewichtig en even politiek.'

LITERATUUR

Hoeda Sjaraawi, *Haremjaren. De memoires van de Egyptische feministe Hoeda Sjaraawi* (Baarn 1987).

Ruud Strijp, 'Ontmoetingen met Zohra, een jonge fundamentaliste, kanttekeningen bij een keuze', in: Willy Jansen red., *Lokale Islam* (Muiderberg 1985).

Bouthaina Shaaban, *De sluier opgelicht. Arabische vrouwen vertellen over hun leven* ('s-Hertogenbosch 1988).

Rana Kabbani, *Brief van een islamitische vrouw* (Amsterdam 1989).

kleio

nummer 3/92
pagina's 28 en 29

BIJLAGE

Wanneer u de hier afgedrukte teksten aan leerlingen voor wilt leggen is het misschien handig er wat vragen bij te hebben.

Bij 1923:

1. Waarom is het niet juist het sluieren als een uitsluitend Islamitische gewoonte te zien?
2. Wat is een harem en wat is polygamie?
3. Waarom was een demonstratie van vrouwen in die tijd in Egypte heel opzienbarend?
4. Uit welke stukjes uit de memoires van Hoeda blijkt dat Europa in die tijd als voorbeeld diende?
5. Er wordt wel gezegd dat de nationale onafhankelijkheidsstrijd de emancipatie van vrouwen bevorderde.
 - a. Leg uit wat met die bewering bedoeld wordt.
 - b. Waaruit blijkt dat de vrouwen soms het gevoel hadden dat ze gebruikt werden in de onafhankelijkheidsstrijd?
6. Uit welke sociale klasse zijn deze eerste feministes afkomstig?
7. Er worden 2 beperkingen voor Egyptische vrouwen in de tekstjes genoemd die vrouwen in Europa niet kenden. Welke?
8. Welke invulling geeft Hoeda aan het begrip vrouwenemancipatie?

Bij 1983:

1. Wat bedoelt Zeinab als ze zegt dat het dragen van een hoofddoek (isharb) niet

zozeer een religieuze als een maatschappelijke norm was?

2. Welke motieven noemen de vrouwen voor het dragen van islamitische kleding?
Wat vind je van deze motieven?
3. Deze vrouwen zien de Islam niet als een belemmering maar inspiratiebron. Welke positieve zaken voor vrouwen halen zij uit de Islam?
4. Uit welke sociale klasse zijn deze vrouwen afkomstig?

Bij de vergelijking van 1923 en 1983:

1. Waarom zagen de eerste feministes het afdoen van de sluier als een bevrijding en zien de fundamentalisten het dragen van de hoofddoek niet als een stap terug, maar als een stap vooruit in hun emancipatie?
2. Kun je bedenken waarom de vrouwen die islamitische kleding dragen fundamentalisten worden genoemd?
3. Waarom was voor de eerste feministes het Westen wel een voorbeeld en is het dat voor de fundamentalisten niet meer?
4. Waarom leeft er in het Westen vaak afkeer van gesluierde en islamitisch geklede vrouwen?
5. Waarom was voor de dochters van de eerste feministes een leven dat niet veel verschilde van westers vrouwen mogelijk, maar is dat voor de grote massa van Arabische vrouwen nu, niet mogelijk?

Noten

1. In deze bijdrage gaat het om vrouwen die bewust kiezen voor de islamitische kleding. Niet over vrouwen in bijvoorbeeld Iran of Saoedi-Arabië, waar streng islamitische kleding is voorgeschreven. De fundamentalisten die in dit artikel aan het woord komen, kiezen voor emancipatie binnen de islam. Het is een mogelijkheid die momenteel in veel Arabische landen aan invloed wint. Daarnaast bestaan er natuurlijk nog steeds vrouwenbewegingen die andere (westers) wegen naar emancipatie bewandelen.
2. Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen de sluier die het gelaat bedekt en de hoofddoek die het haar bedekt. Voor deze hoofddoek bestaan in de diverse Arabische landen verschillende namen.

In dit artikel worden genoemd:

hijab - een zodanig geknoopte hoofddoek die het haar geheel bedekt. Bij de hijab wordt islamitische kleding gedragen; dit kan westerse kleding zijn als armen, benen en hals maar bedekt zijn;

isharb - een 'gewone' hoofddoek;

shari - een hoofddoek die het haar bedekt en een lange gekleurde jurk die armen, benen en hals bedekt;

Marktgericht nascholen

Idzard van Manen

“Wat ik van plan ben te gaan doen op het gebied van nascholing?”, schreef de VGN mij.

Nog maar net vakdidacticus aan de Universiteit van Amsterdam, wil ik u in dit artikel enkele bespiegelingen en concrete plannen op het gebied van de nascholing voorleggen. Ik doe dat om met behulp van uw reacties en suggesties verder te gaan, zodat er in de nabije toekomst een goed doortimmerd nascholingsaanbod kan worden gedaan.

Dit artikel is ook bedoeld als start van enige discussie over de bij- en nascholing, zoals die in Nederland wordt aangeboden. Vanuit het ministerie komen immers plannen om bij de financiering van de nascholing de scholen een beslissende rol te laten spelen, iets wat consequenties zal hebben voor het nascholingsaanbod.

Aan het eind stel ik u een aantal vragen. Aan de hand daarvan kunt u uw reacties verder bepalen. Die reacties en mogelijke suggesties kunt u naar *Kleio* sturen, maar ik wacht ze ook graag af op het volgende adres:

**I.J. van Manen, Vakdidactiek
Historisch Seminarium/ILO
Universiteit van Amsterdam
Spuistraat 134
1012 VB Amsterdam.**

Nascholingsprogramma's voor docenten Geschiedenis en Staatsinrichting bestaan in het algemeen uit cursussen of conferenties, gegeven op een of meer dagen in een bepaalde plaats. De docent of sectie schrijft zich in en gaat op nascholing.

In de loop der jaren verschuiven de onderwerpen en vaardigheden binnen het nascholingsaanbod. Zo was de in februari 1991 georganiseerde Didactiekconferentie van de VGN nieuw van thematiek, omdat het om de vertellende leraar ging, en tegelijk bijna nostalgisch van karakter, om dezelfde reden. De zelfwerkzaamheid had een veer gelaten ten gunste van een werkvorm waarbij de docent centraal staat.

Naast deze conferenties van de eigen VGN bieden vele instituten en instanties uit de onderwijsverzorgende sector een scala aan mogelijkheden aan. In het algemeen is er binnen dat aanbod een grote belangstelling te constateren voor de ontwikkelingen die het

ministerie van Onderwijs entameert, zoals Middenschool en Basisvorming. Dat gaat zelfs zover dat onlangs het blad *Van Twaalf tot Zestien* van de pedagogische centra omgebouwd werd tot *Magazine voor Basisvorming*.

Gevolg daarvan is dat de nascholing zich sterk richt op het werk in die afdelingen binnen de scholen waarbinnen op landelijk niveau problemen gesignaleerd worden en waarmee de onderwijspolitiek zich vooral bezig houdt. Dat is in veel gevallen de onderbouw.

Een uitzondering daarop vormt de nascholing rond het Centraal Schriftelijk Eindexamen.

Na de noodgedwongen aanvaarde invoering van een CSE voor Geschiedenis en Staatsinrichting werden deze nascholingscursussen, die voornamelijk over de inhoud van de steeds wisselende onderwerpen gaan, regelmatig terugkerende en nuttige evenementen voor velen. Ook de vernieuwingen van de

WIEG zullen nascholing ten behoeve van het bovenbouwonderwijs oproepen. (zie rapport WIEG, *Kleio*, oktober 1991)

Nieuws

Bij de ontwikkeling van een eigen nascholingsaanbod wil ik als vakdidacticus uitgaan van de behoeften die er onder docenten leven en tegelijkertijd een vorm zoeken waarin nieuwe zaken op het gebied van het onderwijs in Geschiedenis en Staatsinrichting efficiënt en doelgericht kunnen worden aangeboden. Die nieuwe zaken kunnen de implementering van het geschiedenisonderwijs in de basisvorming inhouden, maar ook de nieuwe eindexameneisen betreffen, die voor een verschuiving op het gebied van de stofkeuze en didactiek in de bovenbouw zullen gaan zorgen.

Maar er is meer: het geschiedenisonderwijs staat immers aan de vooravond van een stroomversnelling, niet alleen in de onderbouw, maar ook in de bovenbouw. Een noodzaak te meer om de aansluitingsproblematiek van basisvorming en bovenbouw in het toekomstig onderwijs veel aandacht te geven.

Problemen

Nascholing gebeurt met name, zo heb ik net gesteld, op die terreinen van het leraarschap waarop in de onderwijspolitiek problemen gesignaleerd worden of nieuwe ontwikkelingen gestimuleerd moeten worden. Overigens vallen problemen en nieuwe ontwikkelingen meestal samen: een brede onderbouw met uitstel van keuze vergt gedifferentieerd onderwijs, al of niet binnen klasseverband. Van Middenschool tot Basisvorming is DBK steeds een trouwe begeleider geweest. “Kan een verlengde brugperiode op onze school?” was een vraag die altijd samenhang met de vraag: “Is differentiëren voor ons vak wel mogelijk?”. Bij de basisvorming zullen zaken als streaming en tempodifferentiatie belangrijke items blijven.

De wensen in het veld

Maar het is met goede nascholing al net als met het onderwijs zelf: nascholing moet aansluiten bij de belevingswereld, kennis en kwaliteit van de degenen die scholing volgen en bij de vragen die bij hen leven aan de ene kant, maar ook iets nieuws willen aandragen, deelgenoot van nieuwe ontwikkelingen willen maken, aan de andere kant.

Dat de nascholing aansluit bij de wensen die er in het veld leven moet straks ook wel, omdat, zoals u weet, de scholen in de nabije toekomst zelf een budget tot hun beschikking zullen krijgen waarmee ze op de markt van aanbieders van nascholing iets van hun gading kunnen uitzoeken.

Vanuit dit principe wil ik hieronder een ander idee voor nascholing ontwikkelen, een idee waaraan ik in de komende jaren vorm wil gaan geven.

Bij de ontwikkeling van dit nascholingsaanbod houd ik bovendien rekening met de gedachte die binnen de VGN leeft om nascholing in regionaal perspectief te plaatsen.

Het wiel

In het onderwijs wordt altijd weer opnieuw het wiel uitgevonden. Hoeveel toetsen worden er elk jaar niet gemaakt over de Verenigde Staten van Amerika in de twintigste eeuw? Als je al die toetsen samenbrengt en analyseert, hoeveel van die vragen lijken op elkaar? Hoeveel vragen werden al eens eerder gemaakt, zelfs door degene die dit jaar die toets weer gaat samenstellen? Hoeveel lesmateriaal is er niet gemaakt bij een onderwerp als De Ontdekkingsreizen? Hoeveel extra tekstjes zijn er geproduceerd bij dit thema? Hoeveel lesmateriaal om er mee te kunnen differentiëren naar belangstelling, tempo of niveau? Hoeveel excursies worden er elk jaar niet georganiseerd, al of niet in de les voorbereid en afgerond, vaak naar hetzelfde doel, maar altijd volkomen opnieuw uitgevonden en ontwikkeld?

Efficiënt en marktgericht

De manier van nascholing die ik voorsta wil allereerst de zojuist geschetste verspilling van creativiteit, talent en ijver tegengaan en efficiency bevorderen, maar ook nieuwe zaken aanbrengen waaraan op de scholen behoefte bestaat.

Ik denk aan een opzet waarbinnen nascholing enerzijds door docenten van verschillende scholen onderling wordt gegeven, ander-

zijds door derden: vakdidacticus, onderwijskundige of specialist op een bepaald gebied van de geschiedenis. Steeds wordt daarbij uitgegaan van een specifieke vraagstelling, geformuleerd op basis van wensen die op de scholen zijn geuit.

De taak van degene die verantwoordelijk is voor de nascholing is dan ook deels een organiserende, coördinerende en initiërende.

Uitgaan van de belevingswereld klinkt soft en gedateerd, maar tegelijk modern omdat het strookt met hedendaagse opvattingen op het gebied van marketing, zoals we die uit het bedrijfsleven kennen. Marktgericht in de zin van: gericht zijn op wat er leeft in het onderwijsveld, maar dan per school en liefst nog per sectie of individuele docent. Uitgaan van wat er nu gebeurt op onderwijsgebied en rekening houden met en gebruik maken van het vakmanschap van degenen die lesgeven; het nascholingsbeleid ontwikkelen in contact met degenen op wie het gericht is.

Zoals bij moderne bedrijfsvoering de client centraal staat en de producent zich zo goed mogelijk aanpast aan de vraag, zo kan ook bij nascholing de docent en de school centraal staan.

Dat neemt niet weg dat 'het bedrijf', in dit geval de organisator van het nascholingsaanbod ook iets wil 'verkopen' dat hij of zij nuttig en goed acht voor het geschiedenisonderwijs.

Uitgangspunt is echter dat er veel kwaliteit onder zittende docenten schuilt, voldoende om een nascholingsorganisatie op te grondvesten.

Hoe dit te organiseren en verwezenlijken?

Clusters

Binnen het werkgebied van het ILO van de Universiteit van Amsterdam worden clusters van scholen gevormd. Elk cluster bestaat uit ongeveer 15 secties Geschiedenis van even zovele scholen. Een getal dat voldoende docenten oplevert, die aan de nascholing gaan meewerken, maar waarbij overzichtelijkheid gewaarborgd blijft. Basis van het succes van deze opzet is immers kleinschaligheid en een nauw contact tussen universiteit en docenten en tussen de secties onderling. Bij die vorming van clusters wordt gebruik gemaakt van de afdelingen van de VGN.

Op initiatief van de universiteit worden binnen het cluster eerst onderlinge contacten gelegd. Tijdens deze eerste fase wordt tegelijkertijd een inventarisatie gepleegd, aan de hand van een systematische vragenlijst, van

kleio

nummer 3/92
pagina's 30 en 31

wat er precies gebeurt binnen het geschiedenisonderwijs op de scholen, van wat de secties aan bijzonders te bieden hebben en van de wensen die er leven.

De universiteit doet vervolgens een aanbod voor het begeleiden van samenwerking van die secties of individuele docenten van de verschillende scholen binnen het cluster, die met elkaar zaken kunnen doen. Dat kan zijn op het gebied van toetsing, ontwikkelen van individualiserend lesmateriaal, planning en stofkeuze, werkvormen, schoolboekkeuze etc.

Bij die samenwerking van secties binnen het cluster begint in mijn visie eigenlijk al de nascholing. Immers secties en docenten leren elkaar wat ze zelf in de praktijk ontwikkeld hebben. De vakdidacticus staat vervolgens borg voor de kwaliteit van dit onderlinge aanbod.

Gedurende een studiemiddag scholen docenten elkaar. De studiemiddag staat onder leiding van de vakdidacticus, die als organisator medeverantwoordelijk is voor voorbereiding en nazorg en een eigen bijdrage kan leveren. Het thema van de middag is voortgekomen uit de contacten binnen het cluster van scholen.

Vanuit die positie is het de vakdidacticus vervolgens mogelijk thema's aan te geven, die op de studiedag, die eens per jaar georganiseerd wordt, centraal kunnen staan. Deze jaarlijkse studiedag is bedoeld voor alle clusters, maar kan ook door anderen bijgewoond worden. Op deze studiedag worden specialisten uitgenodigd die, al naar gelang de in dat jaar ontwikkelde thema's, bijscholing komen geven. Behalve de vakdidacticus zijn dat ook specialisten op het gebied van de geschiedenis, onderwijskunde en docenten of secties uit het netwerk.

Service

Om de samenwerking tussen de secties te stimuleren en het werkkontakt tussen universiteit en scholen een basis te geven wordt op de universiteit een Toetsbank en een Data-bank voor Lesmateriaal opgericht. Studenten die de predoctorale cursus vakdidactiek volgen of lio's die een jaar lang als tweede fase studie aan het ILO studeren analyseren door de clusters ingestuurde toetsen onder leiding van de vakdidacticus. Na bewerking worden de toetsen op onderwerp, leerjaar en leerboek opgeslagen.

Wie een toets instuurt als docent kan een keuze doen uit de toetsbank en krijgt dan aldus bewerkte toetsen retour.

Lesmateriaal dat door docenten geschreven is wordt op dezelfde manier behandeld. Het kan een verhaaltje zijn als instap bij Alexander de Grote voor de eerste klassen of een bewerking van een egodocument voor de bovenbouw.

Docenten moeten er dan vanzelfsprekend mee instemmen dat hun materiaal vrij toegankelijk is voor andere docenten van de clusters, met behoud van copyright. Ook hier geldt weer het ruilprincipe: voor wat hoort wat.

Een voorbeeld

Er is een cluster tot stand gebracht en de inventarisatie van wat er leeft en wat er gebeurt op het gebied van het geschiedenisonderwijs is klaar. Uit het rapport van de vakdidacticus, geschreven op basis van de inventarisatie, blijkt dat het binnen het cluster regelmatig voorkomt dat docenten zelf lesmateriaal produceren, gewoon, op stencil, voor hun eigen school. Een sectie heeft goed uitgewerkt lesmateriaal bij 'Hitler Duitsland' voor 4 HAVO. Bij zes andere scholen binnen het netwerk is behoefte geconstateerd aan dit soort lesmateriaal, dat naast het boek gebruikt kan worden.

Rond het thema 'Hitler Duitsland' en op basis van het geproduceerde lesmateriaal wordt vervolgens een studiemiddag georganiseerd voor de clusterscholen.

Een sectie binnen een ander cluster blijkt goede meerkeuzetoetsen voor het eerste leerjaar geproduceerd te hebben waarmee onderwijs op verschillende niveaus kan worden afgesloten. Andere scholen binnen dat cluster hebben hier belangstelling voor. Ditmaal wordt een studiemiddag georganiseerd voor dit cluster, waarbij toetsing in het brugjaar en het werk van die ene school centraal staat.

Op deze manier worden studiemiddagen georganiseerd, waaraan telkens een kleine groep docenten meewerkt. Uit de ervaringen met deze studiemiddagen en op basis van de zo opgebouwde contacten merkt de vakdidacticus in zijn jaarverslag over de activiteiten van alle clusters op dat het bijvoorbeeld goed zou zijn de jaarlijkse studiedag aan het zelf produceren van lesmateriaal door docenten te wijden. Op deze studiedag, die open staat voor iedereen, houdt de vakdidacticus een workshop, spreken auteurs en redacteurs die werkzaam zijn bij educatieve uitgeverijen en presenteert de docent van de school waar het materiaal over Hitler werd geproduceerd zijn of haar lesmateriaal aan een breder publiek.

Komt uit de contacten en de studiemiddagen naar voren dat men ook bijscholing wenst over de inhoudelijke kant van het thema, in dit geval 'Hitler Duitsland', dan wordt een specialist op dat gebied uitgenodigd om een bijdrage te leveren.

Drietrapsraket

De opbouw van deze organisatie van nascholing werkt dus als een drietrapsraket. Secties en docenten van de scholen in het cluster worden samengebracht en er wordt geïnventariseerd hoe de onderwijspraktijk nu loopt, wat voor bijzondere zaken er plaats vinden en wat voor vragen er nu al zijn.

Secties binnen de clusters komen via de databanken aan lesmateriaal en toetsen, die goed te gebruiken zijn in de klas.

Er worden studiemiddagen georganiseerd per cluster en eens per jaar een studiedag voor iedereen. Inhoud van studiemiddagen en studiedag wordt bepaald door enerzijds de praktijk van alledag op de scholen en de wensen die docenten ten aanzien van hun beroepspraktijk hebben, anderzijds door wat de vakdidacticus aan lacunes constateert of aan nieuwe zaken wil inbrengen.

Certificaat

Wie als docent participeert in een cluster en een studiemiddag en de studiedag bezoekt ontvangt een certificaat zoals dat gebruikelijk is bij na- en bijscholing. Bij het bepalen van het aantal studieuren wordt er uitgegaan van de activiteiten voor alle elementen van de nascholingscursus die gespreid zijn over het schooljaar.

Aanlokkelijk?

Het lijkt me dat deze opzet voor docenten veel aanlokkelijks moet hebben. Er komen goede toetsen beschikbaar, er vindt uitwisseling van gedegen lesmateriaal plaats en men bespaart zichzelf een hoop werk. Men krijgt informeel contact met anderen in het veld en dat nodigt uit tot nieuwe ideeën en initiatieven die het werk vergemakkelijken en de kwaliteit ervan verbeteren. Bovendien kunnen docenten, afgestemd op de behoefte die er bij hen bestaat, geschoold worden in de nieuwe ontwikkelingen op ons vakgebied, in zowel onder- als bovenbouw.

Maar welk voordeel heeft een vakdidacticus bij een opzet waarbij de scholen apart benaderd worden en aansluiting wordt gezocht bij

VRAGEN

1. Op welke onderdelen van dit verhaal wilt u graag een toelichting hebben?
2. Lijkt deze opzet u in de praktijk realiseerbaar? zo ja: waarom; zo nee: waarom niet?
3. Stel dat de opzet u aanstaat, hoe zou het plan van nascholing uit dit artikel nog verbeterd kunnen worden?
4. Op welke gebieden van uw eigen onderwijspraktijk wilt u zich nascholen?
5. Wat vind u het belangrijkste doel van nascholing: inhoudelijk kennis opfrissen en verdiepen of didactische bekwaamheden verbeteren cq. aanleren?
6. Vind u een discussie over nascholing noodzakelijk? Zo ja: waarom, zo nee: waarom niet?

Het is net als met een echte contactadvertentie: alle brieven worden beantwoord.

Idzard van Manen
Historisch Seminarium/ILO
Universiteit van Amsterdam

de onderwijspraktijk? Het is immers een opzet waarbij er nogal wat organisatiewerk door de universiteit gedaan moet worden en waarbij het onderhouden van contacten met het veld essentieel is.

Ten eerste komt uit de gesprekken en correspondentie met de secties informatie over de lespraktijk van het vak Geschiedenis en Staatsinrichting beschikbaar. Die kennis kan gebruikt worden om de theorievorming over het geschiedenisonderwijs te verdiepen.

Ten tweede krijgen studenten, die toch al getraind moeten worden in het analyseren en samenstellen van toetsen en lesmateriaal, materiaal onder ogen dat ook echt gebruikt gaat worden op school.

Ten derde zal op deze manier de nascholing ook werkelijk aansluiten bij wat docenten belangrijk vinden.

wel eens gedacht wordt. Voor de universiteit is het goed om te weten hoe de kennis, die toch uiteindelijk uit het onderzoekswerk op de universiteit voortkomt, verspreid wordt door wat wel de grootste popularisator van historische kennis mag heten: het onderwijs. Ook een universiteit kan immers niet leven voor l'art pour l'art alleen.

Ik dank prof.dr.J.C.H.Blom (U.v.A.), drs. R.Donk (V.U.), drs. H.Farkas (A.H.A.), drs. A.Schulp (Zaans Lyceum) en drs. H.de Roest (Marcuscollege) voor hun kritische noten bij eerdere versies van dit artikel.

Ivoren toren

Naar mijn mening is deze opzet zowel voor de universiteit als het onderwijsveld aantrekkelijk. Docenten zullen vertrouwd raken met het idee dat de universiteit hen steun biedt op de werkvloer en zich niet verliest in gedachtenspinsels vanuit een ivoren toren, zoals

RECTIFICATIE

In *Kleio* 1/1992 verscheen een kort artikel van Henk Groen en Anneke Rood van het CITO over open en gesloten vragen in het Mavo/Lbo examen. Daarin wordt meegedeeld dat al in het komende examen meer open vragen gesteld zullen worden dan voorheen.

Bij het maken van het CSE is echter gebleken dat het soort vragen waarvan de auteurs in het artikel zeggen dat ze niet meer in gesloten vorm zullen voorkomen, toch in 1992 nog onvermijdelijk waren. Dat heeft vooral te maken met het vastliggend aantal punten.

Dergelijke vragen zullen dus pas op termijn verdwijnen.

Het stukje 'Samenvattende conclusies' op blz. 14 van *Kleio* 1/1992 is daarmee veranderd. Hieronder volgt de goede versie.

Samenvattende conclusies

In de examens Lbo/Mavo geschiedenis en staatsinrichting zullen in het vervolg iets meer open vragen gesteld worden. Vooral de gesloten herordeningsvragen zullen geleidelijk verdwijnen en vervangen worden door open vragen. Te verwachten is dat vooral gesloten vragen, waarbij door de gesloten vraagvorm de vraagstelling of alternatieven geforceerd geformuleerd zijn, steeds meer plaats zullen gaan maken voor open kort-antwoordvragen.

(De rest van de samenvattende conclusies is ongewijzigd.)

Tineke Bogaerts

Kleio

Boek van de maand

R. Slotboom

Onder de naam Fibula Pharos is er een serie boekjes op de markt over uiteenlopende historische onderwerpen. De opzet van de deeltjes is identiek: ze beginnen met een korte introductie over het onderwerp, bijvoorbeeld in de vorm van een anekdote. Daarna volgt het eigenlijke verhaal, dat rijk geïllustreerd is. Het onderwerp wordt afgesloten met circa 25 pagina's documentatie, die duidelijk van het voorafgaande verhaal is gescheiden. Zij kan variëren van origineel bronnenmateriaal tot een krantenartikel over een bepaald aspect. Elk boekje eindigt met een register en een bibliografie.

De Fibula Pharos-reeks (Unieboek, Houten) bestaat op het moment uit de volgende deeltjes:

Naar de bron van de Amazone, Op zoek naar het vergeten Egypte, De Indianen van Noord-Amerika, De Vikingen, heersers der zee, Het schrift beschreven, Pompeii, bedolven stad, Op zoek naar het oude Rome, Marco Polo en de zijderoute, De wereld van Alexander de Grote, Heksen en hekserij, Fossielen, Mohammed, profeet van de islam, prijs f19,90 per deeltje.

De Fibula Pharos-reeks ziet er populair uit. De boekjes hebben het formaat van een pocket, zijn allen circa 150 pagina's dik en rijkelijk voorzien van illustraties. Bij elke afbeelding staat een onderschrift dat de lopende tekst verduidelijkt of een bepaald aspect naar voren haalt. Op het eerste gezicht vrees je als lezer dat de populaire vorm vergezeld gaat van een oppervlakkige inhoud. Dit is echter geenszins het geval. Daar waar menig opvallend vormgegeven historisch boekje wat betreft de inhoud vervalt in oppervlakkige en goedkope verhaaltjes, biedt de Fibula-reeks een serieuze aanpak. De schrijvers zijn dan ook universitaire docenten wier vakgebied direct of indirect aansluit bij het beschreven onderwerp. De boekjes zijn origineel in het Frans verschenen. De Nederlandse inbreng is vooral terug te vinden in bepaalde delen van de documentatie. De onderwerpen lopen sterk uiteen, van voor de hand liggende thema's als "Egypte" en "Hekserij" tot originele en opvallende onderwerpen als "de profeet Mohammed".

Gezien het grote aantal deeltjes is het weinig zinvol om ze hier allemaal te bespreken.

Daarom heb ik er een aantal uitgelicht, waarbij met name duidelijk zal worden dat, alhoewel de vorm nagenoeg identiek is, de kwaliteit van de inhoud nogal sterk verschilt.

'Op zoek naar het vergeten Egypte'

In het boekje over Egypte is gekozen voor een origineel uitgangspunt. Het zijn ditmaal niet de farao's of de pyramides die centraal staan, maar de mensen die vol bewondering, angst en verbijstering de oude cultuur hebben herontdekt. Het verhaal begint dan ook bij het verdwijnen van de Egyptische cultuur. Met de brand van de bibliotheek in Alexandrie (47 vC) verdween een groot deel van de geschiedenis van de farao's. Rond 450 na Christus kon niemand meer de oude teksten lezen. Eeuwenlang bleef Egypte een onbekend gebied. Pas met de kruistochten drong langzaam wat informatie door in Europa. De interesse bleef echter voorlopig beperkt tot christelijke overblijfselen en Koptische kloos-

ters. In de 17de eeuw kwam daar verandering in en werden de eerste uitgebreide beschrijvingen gepubliceerd, compleet met tekeningen en geografische aantekeningen. Na de Egyptische veldtocht van Napoleon ontstond zelfs een rage. Het boek van Vivant Denon *De Reis naar Boven- en Beneden-Egypte tijdens de veldtochten van generaal Bonaparte* werd een enorm succes. Vooral zijn tekeningen waren populair en veroorzaakten een egyptomanie. De tijd van de wetenschappers was aangebroken, maar ook die van de plunders. Bij sommige avonturiers was het moeilijk te bepalen tot welke categorie zij behoorden. In naam van de westerse consuls en met toestemming van de Egyptische heersers verdween veel naar Europa. Avonturiers zochten, kochten en versleepten de oude voorwerpen. De collecties gingen naar Turijn, het Louvre, de koning van Pruisen en het British Museum. De mensen die de schatten opgroeven, waren kleurrijke figuren. De Italiaan Belzoni, de onbetwiste meester in moeilijke opdrachten, vervoerde een gigantische faraokop van Ramses II van het Ramesseum in Thebe naar Engeland. De informatie die loskwam, inspireerde de wetenschappers in Europa. Champollion werd

Mohammed, profeet van de islam

ANNE MARIO DELGROSSO

na zijn ontcijfering van het hierogliefenschrift de bekendste. De archeologie werd steeds wetenschappelijker benaderd. Met toestemming van Said Pasja, de onderkoning van Egypte, stichtte de Fransman Mariette een Dienst Opgravingen, die later veranderde in de Oudheidkundige Dienst. Hij was de grondlegger van het Egyptische museum in Cairo en maakte een einde aan de plunderingen. Daarna volgden de spectaculaire ontdekkingen. Gaston Maspero ontdekte in 1871 de mummies van Deir el Bahari, die door priesters in een grot verstopt waren om te voorkomen dat ze door plundersaars vernield zouden worden. In 1922 legde Howard Carter het ongeschonden graf van Toetan-chamon bloot.

In de documentatie zijn originele bijdragen te vinden. Delen uit het reisverslag van Mark Twain en Marcellus Emants geven een beeld van de 19de eeuwse reizigers. Verder is er speciale aandacht voor de tempels in Karnak en een overzicht van de dagelijkse activiteiten van een archeoloog. Het geheel wordt afgesloten met een chronologisch overzicht van de oude tijd.

Het boekje over Egypte maakt een evenwichtige indruk. Het geeft een aardig beeld van de wijze waarop men in de loop der eeuwen dacht over en omging met de Egyptische cultuur. Het verhaal is toegankelijk geschreven, zonder te vervallen in simpele anekdotes over de vloek van de farao en dergelijke. De aandacht is goed over de verschillende periodes en ontdekkingen verdeeld. Jammer is wel dat er te weinig informatie is over de wijze waarop archeologen tegenwoordig in Egypte te werk gaan. Met name beschrijvingen van het verplaatsen van tempels na de aanleg van de Aswandam en van de moderne restauratietechnieken zouden een leuke afsluiting hebben gevormd.

'Fossielen'

Het deeltje over de fossielen lijkt op het eerste gezicht meer thuis te horen bij het vakgebied van biologen of aardrijkskundigen. De meeste aandacht gaat echter uit naar de mensen die de fossielen hebben gevonden. Zo ontstaat een origineel en verrassend beeld van de mythes en halve en hele waarheden rond de opgegraven beenderen en stenen.

In de oudheid dacht men dat fossielen uit de hemel waren gevallen. Of men geloofde, zoals de Griekse zeevaarders, dat de botten afkomstig waren van reusachtige mensen, mythische wezens en monsters. De verhalen werden eeuwenlang van generatie op generatie

doorverteld. In de 16de en 17de eeuw werd nog steeds levendig gediscussieerd over de vondsten. Draken, eenhoorns en reuzenratten kregen hun plaats in de folklore. Fossielen werden zelfs geheime krachten toegedacht. Ze zouden geneeskrachtig zijn, zoals zeeegels die beschermden tegen bliksem en vergiftiging, en fossielresten van een inktvis die nachtmerries en betoveringen voorkwamen. In de Renaissance nam de interesse in het onderwerp toe. Geleerden verrichtten wetenschappelijk onderzoek en er ontstonden verzamelingen bij particulieren. De filosofie over de herkomst van de fossielen wortelde nog steeds in de Middeleeuwen.

Geleidelijkaan kwamen er ook rationele verklaringen en besepte men dat fossielen eens levend waren geweest. De religie bleef echter een grote rol spelen. Men weigerde te geloven dat de fossielen uitgestorven diersoorten waren, hetgeen immers een falen van de Schepper zou betekenen. De oplossing voor de afwezigheid van soortgenoten van de fossielen verklaarde men met de zondvloedtheorie: de fossielen waren afkomstig uit verre streken en waren door de zondvloed in Europa aangespoeld. Eind 18de eeuw kwam de Fransman Cuvier met afwijkende theorieën. Hij introduceerde de vergelijkende anatomie: delen van het lichaam hadden invloed op de rangschikking van de andere delen en konden niet zonder elkaar. Ieder organisme vormde een uniek en gesloten systeem, waarvan de onderdelen onderling met elkaar in verband stonden. Cuvier besepte dat bepaalde dieren waren uitgestorven en reconstrueerde volledig onbekende soorten. Maar de Fransman bleef ervan overtuigd dat een revolutie (klimaatverandering) de oorzaak was van het verdwijnen van de diersoorten, en niet een evolutie. Na Cuvier dacht men wel aan continuïteit. Darwin ontwikkelde zijn theorieën over de natuurlijke selectie en plaatste de mens in de natuur.

Vanaf het begin van de 19de eeuw werden spectaculaire ontdekkingen gedaan, zoals van de dinosaurussen. De economische activiteit (mijnbouw) leidde tot veel ontdekkingen, maar ook tot vernielingen. Er ontstond een levendige handel in fossielen. In de 19de eeuw werd de paleontologie financieel ondersteund door industriëlen en bankiers. In de 20ste eeuw maakt de technische ontwikkeling veel mogelijk. Terwijl in de 19de eeuw het enorm grote werd ontdekt, onderzoekt men in de 20de eeuw het buitengewoon kleine.

In de documentatie is een deel uit het boek *Reis naar het middelpunt der aarde* van Jules Verne terug te vinden. Verder is er extra aan-

kleio

nummer 3/92
pagina's 34 en 35

dacht voor opgravingen in Nederland en België, bijvoorbeeld voor een spectaculaire opgraving van de Mosasaurus in Maastricht en voor de Neanderthalers in België. Ten slotte is er een geologische tijdschaal.

Het boekje over de fossielen is zonder meer geslaagd. De lezer krijgt een aardig beeld van de wijze waarop men over fossielen dacht en hoe men er mee omging. Alhoewel de schrijver soms wel erg ver gaat met het opsommen van diverse wetenschappers en hun werk, maakt het geheel geen saaie indruk. Hij weet op een overzichtelijke wijze duidelijk te maken welke ontwikkeling de paleontologie doormaakte. Jammer is dat de specifieke situatie in Nederland, behalve in de documentatie, niet aan bod komt. Dit is een bezwaar dat voor meerdere deeltjes geldt. Veelal ontbreekt een Nederlandse invalshoek, wat niet door de documentatie wordt gecompenseerd.

‘Mohammed, profeet van de islam’

Zonder meer een van de origineelste deeltjes is dat over Mohammed de profeet. Zeker in een tijd waarin de aandacht voor de islamitische religie toeneemt, is het interessant om te weten waar de wortels van dit geloof liggen.

In het jaar 570 werd Mohammed in Mekka geboren. Omdat zijn vader snel overleed werd hij opgevoed door een voedster in de woestijn. In 595 trouwde hij met de 40-jarige rijke Chadiedja. Toen hij veertig jaar was, verbleef hij nachtenlang in een grot om te mediteren. Na meerdere, veelal lichamelijk pijnlijke, openbaringen raakte Mohammed ervan overtuigd dat hij door God als profeet was gekozen. Hij zag zich als een tussenpersoon, een spreekbuis via wie God doorgaf wat hij de mensen wilde openbaren.

Het woord “islam” betekent onderwerping aan Gods wil. Het is een zelfstandig naamwoord dat van het Arabische werkwoord “as-lama” (zich onderwerpen) komt. Het zelfstandig gebruikt tegenwoordig deelwoord is “moeslim”, hij die zich onderwerpt. Het is duidelijk dat de basis van dit geloof de volledige onderwerping aan God is.

De bewoners van Mekka waren allesbehalve blij met het geloof dat Mohammed wilde verspreiden. Aanvankelijk kreeg hij nog steun van zijn stam, maar hij werd vogelvrij verklaard nadat zijn beschermheer was overleden. Iedereen kon hem doden zonder angst voor wraak. In 622 verliet hij zijn geboorteplaats en ging naar Medina. Met de aan-

komst in deze stad begon de islamitische jaartelling. Deze emigratie was meer dan een geografisch vertrek uit het vaderland. Het was een breuk met de familie en een verbintenis met andere clans. Deze gebeurtenis wordt als een van de belangrijkste van de islam beschouwd, omdat zij de tijd in tweeën deelde: ervoor was de samenleving op het stamverband gebaseerd en erna op de islam.

Mohammed bouwde de eerste moskee, een rechthoekige binnenplaats bestrooid met zand en grind. De houding van de profeet was intussen duidelijk veranderd. Hij gedroeg zich steeds meer als een veroveraar en bond de strijd aan tegen de ongelovigen, met name tegen de inwoners van Mekka. Tijdens de grote slag bij Badr vielen 74 doden aan Mekkaanse kant en 14 aan Mohammeds kant. De heilige oorlog (Djihaad) tegen de vijanden van de islam was begonnen. In zijn woonplaats waren het vooral de joden die het moesten ontgelden. Zo liet hij duizend joden die Mekka steunden onthoofden. In 629 ging hij op bedevaart naar Mekka, verzoende zich met zijn clan en trouwde met de dochter van een invloedrijke persoon. In 630 gebruikte hij echter de dood van een moslim als voorwendsel om Mekka aan te vallen. Het kwam niet tot een strijd. De Mekkanen gaven zich over en Mohammed kreeg een vrije intocht. Mohammed ontpopte zich nu als staatsman en organiseerde de islamitische maatschappij. Hij had nog steeds visioenen, nu over de organisatie van de moslims. Hij formuleerde godsdienstige voorschriften met een sociale betekenis, zoals het vasten en het gebed. Verder kwamen er voorschriften aangaande het huwelijk, de familie en het dagelijkse leven (gedrag, voeding, kleding, huisvesting). De profeet stierf in 632. Mohammeds openbaringen werden opgetekend en bijeengebracht in de Koran, waarvan 20 jaar later de definitieve versie verscheen.

Het deeltje over Mohammed is niet in alle opzichten geslaagd. De lezer komt zonder meer het een en ander te weten over de profeet. De verschillende fasen van zijn leven komen uitgebreid aan bod, terwijl ook aandacht wordt besteed aan de specifieke kenmerken van het islamitische geloof. Het blijft echter onduidelijk in wat voor soort tijd hij leefde. Ook de redenen van zijn succes, de sociale achtergrond van zijn eerste aanhangers en de gevolgen voor de samenleving blijven vaag. Het is net of Mohammed in een geïsoleerde wereld leefde. Het verhaal doet daarom enigszins kunstmatig aan en blijft steken in een iconografische beschrijving. De relatie met de joodse stammen komt niet uit de verf, terwijl ook onduidelijk blijft wat de relatie was met de plaatselijke geloofsovertui-

gingen. Al met al resulteert dit in een weinig evenwichtig verhaal dat veel vragen openlaat. De documentatie is redelijk goed verzorgd. Naast tekstgedeelten uit de Koran vinden we artikelen over de huidige relatie tussen de islam en de politiek, de bedevaart naar Mekka, de rol van de vrouwen in het geloof en de islam in Nederland. Nuttig is de lijst met woorden uit het islamitische geloof.

‘Heksen en hekserij’

De eerste heksenvervolgingen in Europa vonden plaats rond 1420-1430. Het ging daarbij om een vrij nauwkeurig omschreven gebied: de Dauphiné, de Franse en Zwitserse Alpen en de Jura. Eind 15de eeuw verspreidde zich het geloof in hekserij. Aanvankelijk zag men een heks als iemand die in staat was door rituelen of symbolische handelingen het lot van een ander te beïnvloeden. Maar al snel verschoof de betekenis naar de vermeende duivelse oorsprong. De satan speelde een steeds grotere rol in de verklaringen van hekserij. Men dacht een heks te herkennen aan het ongevoelige merktken, dat de duivel op het lichaam had aangebracht om zo het pact te bezegelen.

Heksen ontmaskerde men met de waterproef. De verdachte werd met een steen verzwaaard in het water gegooid. Bleef hij drijven dan was dat het werk van de duivel, zonk hij dan betekende dat onschuld. Ander bewijsmateriaal was dat heksen tijdens folteringingen geen traan lieten, omdat zij ongevoelig waren voor pijn. De schuldigen werden meestal onder vrouwen gezocht, omdat het zwakke geslacht gevoeliger zou zijn voor de verlokkingen van de duivel.

Twee documenten speelden een belangrijke rol in de theorie van de duivelse oorsprong: een pauselijke bul tegen hekserij (1484) en een bestseller in de demonische literatuur: de Heksenhamer (1486). Dit was een handboek voor inquisiteurs en ging voornamelijk over het bestraffen van de hekserij. Het werd tot de 17de eeuw gebruikt.

Met name in de periode 1580-1670 werden heksen stelselmatig onderdrukt. De heksen belandden op de brandstapel of werden na berouw eerst opgehangen of gewurgd voordat ze werden verbrand. De aanleiding voor het opleven van de heksenvervolging in een bepaalde streek was meestal een ruzie tussen enkele mensen, tegen de achtergrond van persoonlijk of gezamenlijk ongeluk van de plattelandbevolking. Tegen het einde van 16de eeuw waren het de godsdienstoorlogen, de slechte economie, de hongersnood en de epidemieën van pest en veeziekten die een

belangrijke voedingsbodem vormden. Volgens hedendaagse historici werd de reikwijdte van de hekserij echter vaak overdreven. Het onderwerp sprak zeer tot de verbeelding, de angst onder de bevolking was groot en de rechtspleging was zeer spectaculair. Dit had tot gevolg dat de verhalen over de heksenvervolging in de loop der tijd sterk werden overdreven. In feite vonden de vervolgingen veelal in begrensde gebieden plaats en waren meestal van korte duur. Eind 17de eeuw verdween het verschijnsel grotendeels, ook al laaide het in sommige streken af en toe weer op. Wereldlijke geleerden verzetten zich tegen de "irrationele" vervolgingen. Met de verspreiding van de Verlichting raakte hekserij in het verdomhoekje van simpel bijgeloof, volkse onkunde en overtrokken fantasie. Zij dook in de Romantiek weer op in de literatuur en de schilderkunst.

Het boekje over de hekserij is leuk en vlot geschreven. Het fenomeen wordt geplaatst tegen de sociale en politieke achtergrond van de tijd. De schrijver bespreekt uitvoerig de oorzaken en de regionale verschillen. Daarnaast wordt de nodige aandacht besteed aan de wijze waarop de bevolking tegen heksen

kleio

nummer 3/92
pagina's 36 en 37

aankeek, hoe men ze dacht te herkennen en hoe men ze strafte. Het onderwerp leent zich uiteraard voor leuke anekdotes, die de schrijver gelukkig serieus en niet sensationeel voor het voetlicht brengt. Merkwaardig is dat in het laatste deel van het boekje uitgebreid wordt ingegaan op de specifieke situatie in Spanje en Italië. De gebeurtenissen in deze Zuid Europese landen spreken de Nederlandse lezer veel minder aan. Bovendien is dit gedeelte veel saaier geschreven. In de documentatie wordt gelukkig nog enige aandacht besteed aan de vervolgingen in de lage landen. Verder is er speciale aandacht voor de sabat, de bovennatuurlijke krachten van een heks, en het geloof in heksen in Afrika.

'De wereld van Alexander de Grote'

In 336 voor Christus volgde Alexander zijn vader Philippus op als koning van Macedonie. Hij was toen twintig jaar. De nieuwe leider was ambitieus en wilde een einde maken aan de dreiging van het Perzische rijk. Hij stelde eerst orde op zaken in Griekenland en verplichtte de belangrijkste steden troepen beschikbaar te stellen aan Macedonie. In 334 vertrok hij naar Klein-Azië op zoek naar de legers van de Perzische koning Darius.

Darius vond het niet nodig tot een algemene mobilisatie op te roepen en werd vernietigend verslagen. De koning moest persoonlijk vluchten met achterlating van de tekenen van zijn macht: de koningsmantel, de boog en de strijdswagen. Om zijn verovering van de kuststreek af te ronden, stichtte Alexander een nieuwe stad in de delta van de Nijl, de toekomstige hoofdstad van Egypte, Alexandrie.

Alexander achtervolgde Darius niet, maar trok naar Babylon. Daar toonde hij openlijk zijn toewijding aan de plaatselijke heiligdommen. Hij liet troepencontingenten achter om de gebieden te bezetten en zette koers naar de hoofdstad van het Perzische rijk, Persepolis, om de verovering geheel te voltooien. In 330 trok hij zonder tegenstand de stad binnen, hetgeen een enorme politieke overwinning betekende. Hij nam de rijkdommen van de historische stad in bezit, onder meer 3000 ton goud van de koning. Het prestige van Darius was inmiddels flink gedaald en bereikte een dieptepunt toen Alexander het Perzische leger bij een nicuwe veldslag verpulverde. Kort daarna werd Darius door Perzische edellieden vermoord. Opvallend was dat Alexander zich na dit incident niet

als de grote overwinnaar opwierp, maar de moordenaars van de koning wilde wreken.

Hij begon een oorlog tegen hen en zorgde ervoor dat Darius een gepaste begrafenis kreeg. Een aantal adellijke Perzen sloot zich aan bij Alexander, maar tegelijkertijd ontstond voor het eerst onvrede onder zijn troepen. De tocht duurde erg lang en de manschappen wilden terugkeren naar Macedonie. Alexander wist de critici voorlopig nog de mond te snoeren. Hij achtervolgde de koningsmoordenaars tot ver in Azië en versloeg ze uiteindelijk. Daarna trok hij naar de Indusvallei. De soldaten wilden echter niet verder en Alexander besloot terug te keren naar de Perzische golf. In 323 kreeg Alexander in Babylon onverwachts hoge koorts en hij stierf op 13 juni aan malaria.

In de documentatie wordt onder meer dieper ingegaan op het beeld dat men in de loop van de tijd van Alexander de Grote had en op de problemen bij de opvolging.

Het boekje over Alexander de Grote geeft een aardig beeld van de merkwaardige veldtocht die deze jonge koning ondernam. De drijfveren van de veldheer blijven echter duister. Dat komt mede door het soms onbegrijpelijke taalgebruik. Wat bijvoorbeeld te denken van de volgende zin: *"Een veroveraar als Alexander moet rekening houden met de bijzondere stromingen van de keizerlijke overheersing die in hoge mate zijn eigen politieke doelstellingen beïnvloeden."*

Daar staat tegenover dat de lezer met behulp van de tekst en de kaartjes de route van Alexander nauwkeurig kan volgen.

Kortom

Het sterkste punt van de Fibula Pharos-reeks is zonder twijfel de aantrekkelijke vormgeving. De boekjes zijn prachtig geïllustreerd en voorzien van goed gekozen onderschriften. Het verhaal en de illustraties zijn goed op elkaar afgestemd.

De kwaliteit van de inhoud varieert nogal. In sommige boekjes worden de noodzakelijke feiten gecombineerd met leuke anekdotes. In andere deeltjes vervallen de schrijvers in een saaie opsomming van feiten. Het taalgebruik is over het algemeen niet ingewikkeld, alhoewel bepaalde tekstgedeelten minder geschikt zijn voor leerlingen uit de onderbouw. De boekjes zijn goed te gebruiken bij het maken van scripties. Jammer is dat de Nederlandse invalshoek nagenoeg ontbreekt.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

Bij uitgeverij Agon verschijnen:

De wereld van de Middeleeuwen onder redactie van Jacques Le Goff. Een groep internationale specialisten heeft op uitnodiging van Le Goff de belangrijkste typen van de middeleeuwse mens beschreven. In de bundel van tien bijdragen komen o.a. aan de orde: de intellectueel, vrouwen en de familie en de marginaal. De bibliografie is per hoofdstuk verzorgd, evenals een register op naam en trefwoord. De prijs van het bijna vierhonderd bladzijden tellende boek is f 49,50.

Op zoek naar het moderne China van Jonathan Spence is inmiddels een klassieker geworden. In ruim 830 bladzijden voert Spence de lezer langs vier eeuwen Chinese geschiedenis. Van de ondergang van de eens zo machtige Mingdynastie tot de bloedige onderdrukking van de studentenopstand in de zomer van 1989. Het bestaat uit vijf delen: verovering en consolidatie; versnippering en hervorming; visie op staat en samenleving; oorlog en revolutie en een plaats in de wereld. Kaartjes, tabellen en twee series foto's helpen de Chinese wereld te begrijpen. De prijs van dit ook met zorg uitgegeven boek is f 75,00.

Hitler en Stalin, parallelle levens van Alan Bullock overtreft het vorige in ieder geval in aantal pagina's: ruim 1150. Vraag is waarom een dergelijk interessant onderzoek niet in twee, en dan toch ook nog omvangrijke delen, zou kunnen verschijnen. Rechtvaardigt de comparatieve aanpak de omvang? Het siert Agon echter dat zij vrijwel onmiddellijk

na de Engelse verschijning voor een Nederlandse vertaling heeft gezorgd. De ruim 1000 bladzijden bestaan uit twintig hoofdstukken; ruim 100 pagina's beslaan, bijlagen(3), noten, bibliografie, afkortingen en glossarium en register. De prijs van deze 'pil' is f 99,00.

Tenslotte *De Bijbel: waarheid en verdrinking* van Robin Lane Fox. Deze visie van een historicus op de bijbel gaat over bewijsmateriaal en historische waarheid, en niet over geloof, aldus het voorwoord. Lane Fox is specialist in oude geschiedenis en zijn biografie over Alexander de Grote werd bekroond met een groot aantal prijzen. Het ruim 500 bladzijden tellende boek is niet geïllustreerd, maar voorzien van een goed hanteerbare verwijzing naar aantekeningen en bibliografie. Het boek kost f 69,50.

De Augustus-coup, drie dagen die de wereld schokten is het persoonlijk verslag van Michail Gorbatsjov. Gorbatsjov beschrijft de gebeurtenissen en geeft een analyse van de effecten van de coup op de bevolking in de hele Sovjetunie. Dit verhaal is voorzien van korte biografieën van de hoofdrolspelers, en een chronologie van de gebeurtenissen, samen ruim 120 bladzijden, geïllustreerd met een aantal kleurenfoto's. De prijs van dit bij Het Spectrum uitgegeven boekje is f 19,90.

Een eeuw schipperen, de omstreden kanalisatie van West-Friesland is geschreven door Herman Lambooy en verschenen bij uitgeverij Pirola (02209-3131). Dit zeer fraai geïl-

lustreerde boek geeft een boeiend beeld van de kop van Noord Holland en beschrijft niet, zoals de titel misschien suggereert, de geschiedenis van het Noordhollands kanaal. Met Schagen als middelpunt geeft het de achtergronden van de kanalisatie van West-Friesland. Deze op archiefonderzoek gebaseerde en gannoteerde studie is voorzien van register, telt 159 bladzijden en kost f 32,50.

De Engelse journaliste en inwonster van Koeweit-stad Jadranka Porter geeft in *Tussen moed en angst* de ervaringen van een vrouw in bezet Koeweit. In 1985 vestigde zij zich in Koeweit en werkte als journaliste voor *Arab Times*. Na de invasie van Irak duikt ze onder en houdt een dagboek bij. Het is het eerste verslag van een directe getuige, vertaald door Maaïke Bijnsdorp, en verschenen bij uitgeverij Bruna.

Bij uitgeverij Leopold verscheen *Wie niet weg is wordt gezien* van Ida Vos. Dit boek, jeugdherinneringen van een joods meisje, verscheen in 1981 en werd in 1982 bekroond als beste boek door het Centrum voor kunstzinnige vorming van de jeugd en kinderjury's in verschillende regio's van het land. In de Tweede Wereldoorlog was Ida Vos 11 jaar, moest onderduiken en over deze ervaringen schrijft zij. Een aanrader voor ieder schoolbibliotheek. Het boek heeft ruim 130 pagina's en kost f 24,90.

Carla Vermeer-van Berkum geeft haar herinneringen weer in *Kind in Jappenkampen*, uitgegeven bij De Bataafsche Leeuw. Het is het dagboek van een 13 jarig meisje dat met haar moeder en twee broertjes in een Japans interneringskamp terecht kwam. In 1980 verscheen dit dagboek reeds onder de titel *Kon ik maar weer een gewoon meisje zijn*. Het boek is voorzien van een verklarende woordenlijst, is geïllustreerd, telt 216 bladzijden en kost f 25,00.

Jan de Ruiter

KLASSIEKE OUDHEID

Joachim Latacz, Homeros. De eerste dichter van het Avondland (SUN, Nijmegen 1991) vertaling door Willem Göbbels en Marie-José Govers van Homer. Der erste Dichter des Abendlands (Artemis Verlag, München/Zürich 1989(2)), 223 blz., f34,50.

Dit boek geschreven door een specialist, op de bibliografie prijken de titels van acht eerdere publicaties van zijn hand op dit gebied, verschijnt op een gelegen moment. Homeros is dit jaar immers eindexaminauteur Grieks.

Latacz wil in zijn boek de huidige visie op Homeros beknopt weergeven voor een groter publiek. Hij bereikt dit doel volledig en met een schijnbaar speels gemak. Door het lezen van zijn boek, waarin de jongste resultaten van archeologie, oude geschiedenis en klassieke filologie inzichtelijk verwerkt zijn, bespaart men zich de lectuur van vele andere. De nadruk valt op (1) 'het beschrijven van de historische achtergrond van Homeros' en (2) 'de Ilias en Odyssee als literaire werken'. Daardoor is dit boek voor zowel historici als classici interessant.

In het eerste hoofdstuk wordt de titel van het boek verklaard: met Homeros begint de literatuur en 'tekstualiteit' van het Avondland. Het tweede hoofdstuk is een hypothetische reconstructie van persoon, tijd en milieu van Homeros, culminerend in een soort curriculum vitae. Voor deze reconstructie biedt het portret van de aoiden in de Odyssee - een indirect zelfportret van de dichter - meer houvast dan de Vitae uit de Keizertijd. De dichter identificeert zich met zijn publiek, de adel. Deze identificatie verklaart de 'onnavolgbaar hoge kwaliteit van de epen' en is het voornaamste dateringscriterium: Homeros leefde en werkte tijdens de bloeiperiode van de adel in de tweede helft van de 8e eeuw v. C. Een lange historische terugblik op de Myceense periode en de Donkere Eeuwen plaatst deze renaissance van de 8e eeuw in het juiste licht. Tijdens de heropleving bestond er bij de aristocratie behoefte aan een heldenlied als eerbewijs aan haar edele afkomst en oeroude leidinggevende traditie. Daar behalve deze drijfveer ook de vaardigheid (Phoenicisch alfabet, beker van Nestor) en het materiaal om te schrijven (Egyptische papyrus) aanwezig waren, staat niets de hypothese van een schriftelijke compositie van de epen door Homeros nog in de weg.

In het derde en vierde hoofdstuk volgt een structurele behandeling van Ilias en Odyssee. Innovatief was Homeros' presentatie van bekende stof: de verderfelijke gevolgen van de wrok van Achilleus en de zwaarbevochten thuiskomst van Odysseus vormen het centrale thema. Stapsgewijze onthult de dichter de totale

opzet. Homeros slaagde erin door 'verdichting' en 'spiegeling' de hele stof - Trojaanse sage en verhalencomplex over Odysseus - in een van haar delen te behandelen. Een voortdurend recidiveren van het thema geeft de epen eenheid. Deze eenheid en overeenkomst in compositietechniek brengen Latacz tot het mét de Oudheid aannemen van één Homeros, dichter van Ilias én Odyssee.

Het boek bevat nuttige overzichten van het wetenschappelijk onderzoek tot op de dag van vandaag en de inhoud van de Trojaanse sage, de cyclische epen, de Ilias, de Odyssee en de avonturen van Odysseus. De heldere weergave in het Nederlands van de zorgvuldige formuleringen van Latacz is een verdienste van de vertalers, al is een enkele onvolkomenheid welhaast onvermijdelijk.

Na de hoofdstekst volgen een goed bijgewerkte bibliografie met waardevolle literatuur aanwijzingen, een uitspraaklijst, een register en een kaart van de Griekse wereld rond 800 v.C.

Latacz probeert op allerlei manieren het grote publiek te bereiken. Hij actualiseert, verklaart Griekse woorden, patronymica, mythologische en geografische namen en schrijft met een aanstekelijk enthousiasme. In de Nederlandse editie is het taalgebruik soms nog gemoederniseerd; bovendien is de tekst verlucht met elf fraaie afbeeldingen. Opmerkelijk is de keuze van de afbeelding op de omslag: Odysseus bij de Laistrychonen, - gezien de felheid waarmee de auteur op de laatste twee pagina's van zijn boek uitvaart tegen allen die de Odyssee vooral als een avonturenroman lezen!

Gert-Jan van Dijk

NATIONALISME

Stan Verschuuren, André Gerrits, Marc Jansen, H.J.A. Hofland, Nationalisme in Europa en de Sovjet-Unie, Emancipatie of onderdrukking in een nieuw gewaad, (Van Gennep Amsterdam 1991), 168 blz.

De recente ontwikkelingen in Oost-Europa, de Sovjet-Unie en de rest van Europa tonen aan dat het nationalisme in dit deel van de wereld nog springlevend is. Stan Verschuuren geeft in 'Nationalisme in Europa, een theoretisch-historische inleiding' antwoord op vragen als "wat is nationalisme, hoe is het ontstaan en welke soorten kunnen we onderscheiden?" Drie elementen speelden volgens Verschuuren een rol bij het ontstaan van politiek nationalisme dat hij definieert als een manier om politiek beleid te legitimeren.

In de eerste plaats was het ontstaan van soevereine staten eind 15e tot midden 17e eeuw van belang. Hier werd een begin gemaakt

kleio

nummer 3/92
pagina's 38 en 39

met nationale integratie en ontstond een nationale beweging. Voorts speelden de Verlichtingsideeën (John Locke b.v.) een belangrijke rol. God verdween uit de politiek en ideeën over zelfbeschikkingsrecht en volkssoevereiniteit kregen vaste vorm. Het laatste element tenslotte vormde het ontstaan van het cultureel nationalisme eind 18e eeuw. Als reactie op het universalisme van het verlichtingsdenken ging men in Duitsland bij gebrek aan politieke eenheid in de traditie van de Romantiek de cultuur van een volk benadrukken.

Begin 19e eeuw ontstond in Europa verzet tegen het autocratische en universele karakter van het Napoleonische bestuur. Het cultureel nationalisme en de verlichtingsideeën over zelfbeschikkingsrecht en volkssoevereiniteit werden met elkaar verbonden: het politiek nationalisme was geboren. Op grond van het idee van volkssoevereiniteit eiste men het recht op zelfbestuur en uit verzet tegen het universele karakter van het Franse bestuur werd de nadruk gelegd op de eigen cultuur. Vooral in staten die gekenmerkt werden door de aanwezigheid van culturele minderheden of in staten die zichzelf beschouwden als onderdeel van een grotere culturele eenheid speelde na 1815 het emanciperend nationalisme een belangrijke rol. De nadruk lag op een volk dat op basis van culturele verschillen (taal, godsdienst) recht meende te hebben op een eigen staat.

Als reactie op het emanciperend nationalisme ontstond na 1878 het staatsnationalisme. Na het accepteren van het idee van de natie-staat probeerden staatslieden ter rechtvaardiging van de eigen macht de veelsoortige bevolking samen te smeden tot één volk. Staatsnationalisme in extreme vorm kon leiden tot onderdrukking en geweld ten opzichte van hen die zich weigerden aan de nationale cultuur aan te passen. De opkomst van nieuwe nationale bewegingen na 1878 was vooral een reactie op dit staatsnationalisme. Met name in West-Europa was het emanciperend nationalisme in deze periode succesvol.

In het Interbellum speelde in Europa het integraal nationalisme een grote rol. Integraal-nationalisten veronderstelden dat de cultuur en politieke eenheid van de eigen staat gevaar liepen. Vaak werden 'cultuurvreemde' elementen aangewezen als voornaamste oorzaak. Integraal-nationalisten wilden de staat-smacht vergroten om het voortbestaan van de natie te verzekeren.

Aanvankelijk leek na de Tweede Wereldoorlog het nationalisme in West-Europa verdwenen. In de jaren '70 en '80 daarentegen leefden het integraal-nationalisme (Le Pen)

en het emanciperend nationalisme (Basken) weer op.

H.J.A. Hofland stelt in 'Nationalisme als autobiografie' het naoorlogse nationalisme in Nederland centraal. Na de soevereiniteits-overdracht in '49, het toetreden tot de NAVO en door de Europese eenwording verdween het militaire en economische nationalisme in ons land. Ten aanzien van de overlevingskansen van onze nationale cultuur schetst Hofland een uiterst somber toekomstbeeld.

In 'Nationalisme en politieke veranderingen in Centraal- en Oost-Europa' gaat André Gerrits in op de rol van het nationalisme na de Tweede Wereldoorlog in dit deel van Europa. Van begin af aan probeerden de nieuwe communistische heersers hun posities te rechtvaardigen door een beroep te doen op het nationale verleden. Dit communistisch staatsnationalisme ging bij gebrek aan een rijk communistisch verleden veelal gepaard met de herschrijving van de geschiedenis, maar bleek niet in staat de toenemende politieke en economische problemen op te lossen. Ook na de val van de communistische regimes verdween het politiek nationalisme niet naar de achtergrond.

Marc Jansen tenslotte beschrijft in 'De Sovjet-Unie op weg naar het einde' de geschiedenis van het nationalisme in de Sovjet-Unie. Nadat Stalin de niet-Russische volken aan russificatie had onderworpen, zegevierde onder Breznev het Russisch staatsnationalisme. Tegen de achtergrond van dit communistisch staatsnationalisme ontwikkelde zich het emanciperend nationalisme. De nationalistische dissidenten benadrukten dat de revolutie een breuk was in de traditie van het Russische volk. Pas nadat het centrale gezag onder Gorbatsjov aan kracht verloor, kregen de verschillende volksbewegingen een kans door te breken. Gelijktijdig beleefde het Russische nationale bewustzijn een opleving. Onduidelijk blijft hoe het nationalisme zich na de coup van 19 augustus j.l. zal ontwikkelen.

René A.F. Veldkamp

LANDSCHAP

S. Barends (red.), *Het nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*.

Vierde, geheel herziene en vermeerdeerde druk (Uitg. Matrijs, Utrecht 1991).

Een aantrekkelijke, tot lezen prikkelende, in fraaie kleurendruk uitgevoerde koft en het fel

blauwe tot aankoop oproepende bandje met in uitdagend grote cijfers de prijs moeten potentiële kopers blijkbaar doen besluiten dit boekje aan te schaffen.

Gezwicht voor het uiterlijk treffen lezers binnenin het boekwerk ruime historisch-geografische informatie over een negental landschappen. In de inleiding wordt verwezen naar het vaste eindexamenonderwerp bij aardrijkskunde (voor HAVO en VWO), het Nederlandse landschap.

Terecht besloot de redactie, wegens grote verschillen binnen een tweetal landschapstypen van het eindexamen, dit tweetal ieder te splitsen over twee hoofdstukken. Zo wordt het zeekleilandschap gesplitst in een noordelijk en in een zuidwestelijk gedeelte en valt het veenlandschap uiteen in een agrarisch en in een turfwinning gedeelte.

Aldus nemen de zes landschapstypen een achttal hoofdstukken in beslag, ieder geschreven door een deskundig auteur. Alle auteurs schreven, steunend op degelijke literatuur, een lezenswaardig hoofdstuk.

Het negende hoofdstuk is nieuw en valt buiten het regionale kader van de andere landschappen, omdat de afbakening van 'Een landschap vol steden' zeker niet op fysisch-geografische kenmerken is geschied, doch duidelijk een meer sociaal-economische invalshoek kent.

Als geheel biedt het boek veel achtergrondinformatie voor docenten in de geografie, die bij de behandeling van dit onderwerp voor het eindexamen - als ze daar tijd voor hebben - wat meer aan de leerlingen duidelijk willen maken omtrent de informatiefunctie, althans wat de cultuur-historische waarden betreft. Het is dus zeker niet de inhoud qua tekst die op de lezer wat teleurstellend kan overkomen na het openslaan van de fleurige koft. Teleurstelling kan voortkomen uit de saaiheid die het geheel uitstraalt. Donkere illustraties, compacte blokjes tekst, zeer kleine lettertjes, geen nummering van de illustraties en nauwelijks functioneel gebruik van het illustratiemateriaal in de tekst maken het tot een saai 'leesboekje'. Een leerling zal er niet veel mee kunnen, dus het hoort niet thuis in een schoolbibliotheek. Wel zal een geïnteresseerde leraar er zijn eigen vakbibliotheek mee kunnen verrijken.

Kritiek op de kwaliteit van de illustraties moge evident zijn, ronduit slordig is het om op blz. 40, waar een viertal doorsneden de maaiveld daling en de daarmee samenhangende verplaatsing van gebouwen oostwaarts in de omgeving van Assendelft poogt te illustreren, de legenda niet te voorzien van een omschrijving van de gebruikte symbolen,

maar uitsluitend van een intrigerende "omcijfering 1,2,3,4 en 5": onleesbaar dus.

Tenslotte valt op te merken, dat alle fragmenten van topografische kaarten als "zoekplaatjes" de in de tekst gebuikte namen presenteren. Op blz. 38 staat er ook zo een: want dit kan nooit een globale bodemkaart zijn of zou het misschien een bodemgebruikerskaart zijn?

Roel Terburg

ZO WAS HET

A. Witteveen (eindred.), *Zo was het. Delen: Bij de Vikingen en In de Riddertijd*. (Uitg. De Hoeve/ICOB, Alphen a/d Rijn 1991), 64 blz.

Deze serie, waarvan inmiddels drie delen verschenen zijn (buiten de hierboven genoemde is ook nog *'In het Oude Egypte'* op de markt) is een vertaling van de Engelse serie *I was there*.

Zo was het is bedoeld voor "lezers van alle leeftijden" die op deze wijze "een kijkje (kunnen) nemen in het leven van alledag van mannen, vrouwen en kinderen in het verleden". De lezer wordt de kans geboden niet alleen zijn of haar algemene kennis te vergroten, maar ook "de belangrijkste perioden in de geschiedenis tot in detail mee te beleven".

Dat laatste moet dan vooral gebeuren via de illustraties waar gebruik gemaakt is van de allernieuwste computertechnieken. De illustraties zijn inderdaad prachtig: haarscherpe kleurenfoto's en foto-collages van veldslagen, belegeringen, het maken van een harnas, rechtspraak bij de Vikingen etcetera.

De teksten in de boekjes zijn echter minder overtuigend. M.n. in het deel over de riddertijd springt de auteur wel uitermate soepel van de ene eeuw naar de andere, van 1198 naar 1449 in drie regels b.v. Daarmee wordt ten onrechte de indruk gewekt dat er in de Middeleeuwen nauwelijks ontwikkelingen plaatsvonden. Op blz. 8 kunnen we echter het volgende lezen: "*Wanneer men denkt dat er in de middeleeuwse maatschappij geen vooruitgang plaatsvond, dan is dat ten onrechte: er was een ware wapenwedloop aan de gang.*" Ook hinderlijk is de gewoonte een voorbeeld moeiteloos als algemeen geldend te presenteren. Zo b.v. op blz. 14: "*In een dorp had elke horige 12 ha. land. Als tegenprestatie moest hij twee dagen per week op het land van zijn heer werken... Bovendien moest hij hem elk jaar 48 zakken mout schenken, 16 zakken graan, 8 karrevrachten hout, 30 kippen en 1000 eieren*". Eerlijkheidshalve moet

ik erbij vermelden dat het deel over de Vikingen aanzienlijk minder hinderlijke passages bevat.

In beide delen komen nogal veel gewelddadige anecdotes voor. Die spreken tot de verbeelding waarschijnlijk, maar zijn lang niet altijd functioneel.

Wat doe je op school met deze boekjes? Ik denk dat, ondanks bovengenoemde mankementen, menige brugklas-, 3 LBO- of 3 MAVO-leerling(e) er toch plezier aan kan beleven: ze lezen immers snel weg en zijn, zoals al eerder gezegd, prachtig geïllustreerd.

Tenslotte: ook al zijn deze deeltjes pas onlangs op de markt gekomen, uw recensent heeft ze al op de ramsj gezien.

(voor slechts f 15,-)

Wim Rongen

ETRUSKEN

R.S.P. Beekes en L.B. van der Meer, *De Etrusken spreken*, (Coutinho, Muiderberg 1991), 111 blz., 23 fig., fl. 24,50

De mensheid wil mysteries: lang zijn het de Etrusken geweest die het hunne hebben gedaan om te voorzien in deze behoefte. Hun wereld was zo gebrekkelijk bekend dat er velerlei interpretatie mogelijk was. De voornaamste informatiebron, de fresco's in de graven, suggereerden een samenleving die zich overgaf aan Wein und Weib (und Knabe) in de schaduw van de doodsangst. D.H. Lawrence herkende hier zijn wereld. Het raadsel van hun afkomst gaf nog eens extra ruimte voor mythetvorming aan romanciers en publieksgevoelige geleerden.

Veel is nog onbekend, maar het is onderhand mogelijk met enige stelligheid uitspraken te doen. Het duo Beekes en van der Meer laat met name zien dat de Etruskische taal lang niet zo'n geheim is als vaak wordt voorgesteld. De ongeveer 10.000 inscripties, meest kort en betrekking hebbend op gestorvenen, leveren inzichten op die kunnen worden gecombineerd met opmerkingen van antieke schrijvers. Enkele tweetalige teksten reiken ook sleutels aan, hoewel de weergave in het Carthaags of Latijn niet steeds een letterlijke vertaling is. Soms is het contrast tussen Etruskische en Romeinse tradities in een graftekst op frappante wijze zichtbaar. Zo wordt Sentia in de Etruskische versie aangeduid als dochter van haar moeder Vilina, maar in de Latijnse paralleltekst als dochter van Sextus, haar vader. Aan het eind van dit boekje wordt een we-

kleio

nummer 3/92
pagina's 40 en 41

tenschappelijke tussenbalans gegeven: een overzicht van grammaticale hoogtepunten en een lijst van ongeveer 180 woorden waarvan de betekenis min of meer vaststaat.

De nuchtere benadering vormt de kwaliteit en tegelijk de zwakte van de publicatie. Bladzijde na bladzijde is gevuld met Etruskische inscripties die worden verklaard. De angst voor speculatie heeft de beide auteurs er kennelijk van weerhouden een vloeiend betoog te schrijven. Waar wel een lopende tekst wordt gepresenteerd (met name in de stukken waarvoor Van der Meer tekent), wordt de lezer vergast op zinnige informatie. De afkomst van de (kern van de) Etrusken is niet zo'n raadsel. Een inscriptie op Lemnos bewijst dat zij uit het Egeïsch gebied komen en hun taal daarvandaan meenamen (p. 96/98). Na hun vertrek is de taalsituatie in Klein-Azië en omgeving zo veranderd dat er geen linguïstische parallellen zijn, juist zoals dat voor de Basken ook geldt.

Voor de echte historicus, die geheimen ontmaskerd wil zien, is *De Etrusken spreken* een kostelijk boekje. Ik zou wel even de druk-kwaliteit van het aan te schaffen exemplaar controleren: ik had het slecht getroffen.

Anton J.L. van Hooff

CHINA

Jonathan Spence, *Op zoek naar het moderne China, 1600-1899*, (AGON, Amsterdam 1991), 835 blz., prijs f. 75,-.

Om het China van deze tijd te kunnen begrijpen is het een absolute voorwaarde om naar de voorafgaande geschiedenis te kijken. Spence begint zijn "speurtocht" naar het hedendaagse China omstreeks het jaar 1600. Hij kiest voor het jaar 1600: "want alleen zo kunnen wij naar mijn mening een volledig besef krijgen van de oorsprong van de huidige problemen van China en van het intellectuele, economische en emotionele potentieel waarop de Chinezen bij aanpak van die problemen kunnen terugrijpen".

Aan het begin van de 17e eeuw was China geografisch gezien ongeveer gelijk aan het China van tegenwoordig. Verder is het van belang dat er in 1664 een machtswisseling plaatsvond waardoor de Qing (uitgesproken als Tjing, wat staat voor 'zuiver' of 'helder'), als dynastieke benaming voor de opeenvolgende Manzu-heersers, aan de macht kwamen.

De problemen waardoor de op dat moment heersende Ming-dynastie aan haar einde kwam, zijn vergelijkbaar met die van het hui-

dige China: economische problemen, organisatie van het binnenlandse bestuur, relaties met het buitenland. Overigens wil Spence daarmee niet beweren dat China aan de vooravond van een grote omwenteling staat. Per slot van rekening kwamen de problemen van de Ming-dynastie niet opeens uit de lucht vallen en hebben ze het nog lang volgehouden (en werden ze pas 'verdreven' door binnenvallen Jürchen-stammen, de latere Manzu-dynastie). Of en in hoeverre er in China een grote verandering zal plaatsvinden, daarover wil Spence geen uitspraak doen (zie ook het interview met Spence in Spiegel Historiael, feb. 1992).

De speurtocht naar het moderne China is volgens Spence in volle gang. China is nog geen moderne natie in de zin van: "een natie die zowel geïntegreerd is als ontvankelijk, een natie die vrij zeker is van haar eigen identiteit en zich toch ook als een gelijkwaardige bij de algemene jacht op nieuwe markten, nieuwe technologieën en nieuwe denkbelden kan aansluiten".

Spence voegt daar aan toe dat het begrip modern geen stilstaand of onwrikbaar begrip is, maar een begrip dat zich ontwikkelt naarmate de maatschappij zich ontwikkelt.

Het begrip 'speurtocht' uit de titel heeft naar mijn idee een dubbele betekenis: enerzijds slaat het op Spence die op zoek is naar de ontwikkelingslijnen van China en anderzijds slaat het op het zoeken van China zelf: langs welke sporen moet men zich ontwikkelen, welke traditionele waarden wil men daarbij niet opgeven?

Het boek van Spence beschrijft de laatste 400 jaar van een beschaving van ruim 4000 jaar. Het is daardoor een compilatie geworden, echter zonder de nadelen die daar vaak bij horen. Het is een goed leesboek en prima leerboek geworden voor een ieder die geïnteresseerd is in de geschiedenis van China. Met zijn 835 pagina's (met daarbij vele kaarten, tabellen, een index, een zeer uitgebreide verklarende en goed bruikbare woordenlijst, literatuurlijst en vele zwart-wit foto's) is 'De speurtocht naar het moderne China' naar verhouding nog beperkt van omvang als je bedenkt dat praktisch elke belangrijke gebeurtenis, met de daarbij behorende passages, aan de orde komt. Het is een verhalende, als tegenstelling tot analytische, geschiedenis geworden die er in slaagt vele aspecten van de Chinese geschiedenis aan te pakken: van het intellectuele leven, de roddels van het keizerlijke hof, economische en maatschappelijke verschuivingen, militaire campagne's, de politieke kwesties tot aandacht voor kunst en literatuur.

Tot slot: 'De speurtocht naar het moderne China' valt zeer aan te bevelen. Eenieder die interesse heeft in de geschiedenis van China of die behandelt in het voortgezet onderwijs dient dit boek gelezen te hebben.

F.R. Slicht

EUROPA 1945-1989

P. van de Meerssche, *Van Jalta tot Malta. Politieke geschiedenis van Europa* (Het Spectrum, Utrecht 1990) 335 blz., prijs f39,90

Onder deze welluidende titel presenteert Van de Meerssche ons naar het schijnt een geheel nieuwe synthese van de Europese politieke geschiedenis vanaf 1945. Maar bij nadere beschouwing gaat het hier om een tweede, bewerkte en aangevulde editie van zijn oorspronkelijke boek *De Europese integratie 1945-1970* (Antwerpen-Rotterdam 1971) en van de eerste bewerking daarvan, getiteld *Europese integratie en desintegratie 1945-heden* (Antwerpen-Amsterdam 1978). Hoewel de inhoud dus niet helemaal nieuw is, kon de timing van de uitgave nauwelijks beter zijn. Immers het revolutiejaar 1989 beëindigde de Koude Oorlog en met de Malta-top tussen Bush en Gorbatsjov eind 1989 kwam ook de Duitse hereniging binnen bereik. Met het jaar 1989 begint dus ongetwijfeld een nieuw hoofdstuk in de contemporaine geschiedenis van Europa.

Van de Meerssche, momenteel hoogleraar politieke wetenschappen te Leuven, is zonder meer een pionier in de Nederlandstalige geschiedschrijving van de Europese integratie. Een pionier uit overtuiging, want in alle hiervoor genoemde overzichtswerken toont hij zich een gedreven voorstander van een geïntegreerd en tegelijk open en democratisch Europa. Daarbij identificeert hij zich niet met een bepaald integratie-model: zijn voorkeur voor pragmatische oplossingen sluit trouwens wel aan bij de lijn van de Belgische Europa-politiek. Bij gebrek aan distantie biedt die politieke stellingname het voordeel van de duidelijkheid. Van de Meerssche zorgt ervoor dat de lezer zich niet laat verwarren door botsende visies: hij staat oordelend in de stof.

Het vroege engagement van de auteur met de Europese integratie heeft ook een duidelijke invloed op de opzet van zijn synthetiserende werk. Hij trekt heldere grote lijnen en bedient zich in zijn vlot leesbare betoog vaak van getuigenissen van de hoofdrolspelers, van wie hij altijd wel een passend citaat bij de hand heeft. De lezer kijkt zo in de keuken van het historische gebeuren door de ogen

van die hoofdrolspelers zelf. Daartegenover staat dat de auteur maar zelden verwijst naar de studies van andere geschiedschrijvers over dit onderwerp. Zo wordt de inmiddels verschenen literatuur over de vroegste door hem beschreven periode in de laatste editie niet of nauwelijks verwerkt. Van de Meerssche heeft de revisie van zijn relaas over de periode tot 1978, d.w.z. de stof van zijn eerste twee boeken over dit onderwerp, dus zeer beperkt gehouden. De oorspronkelijke tekst is zoveel mogelijk gehandhaafd; voor de jaren '70 is alleen een paragraaf toegevoegd over de gevolgen van de 'détente'.

Over de ontwikkelingen na 1978 schreef Van de Meerssche vijf nieuwe hoofdstukken. De eerste vier gaan voornamelijk over het debat en de politieke verwickelingen rond de institutionele structuren en de toekomst van de Europese Gemeenschappen. Aangezien het hier nauwelijks verkende materie betreft, mag de auteur een compliment gemaakt worden voor de helderheid van zijn schets. Het laatste hoofdstuk biedt een heel geslaagde poging om de recente Europese ontwikkelingen (tot de jaarwisseling 1989-1990) een plaats te geven in de wereldpolitiek. De internationale context van de Koude Oorlog en de Tweede Wereldoorlog komen duidelijk aan bod, evenals de invloed van de oliecrisis en de economische crises op de ontwikkelingen in de jaren '70 en daarna. Het proces van de dekolonisatie komt daarentegen slechts indirect en zijdelings aan de orde.

Het zal duidelijk zijn dat Van de Meerssche's werk in zijn laatste versie voor- en nadelen heeft als ondersteunend handboek voor docenten en gevorderde leerlingen bij het eindexamenthema. Een vergelijking met inmiddels verschenen andere overzichten op dit terrein (C.H. Jansen, *De jongste geschiedenis van Europa 1945-1990* (Muiderberg 1991); Jules Hermans (ed.), *Leidraad bij de geschiedenis van de Europese integratie* (Alkmaar 1991) en Max Jansen, J.K. de Vree, *The ordeal of unity. The politics of European integration since 1945* (Bilthoven 1988²¹)) is hier niet aan de orde. Toch kan gesteld worden dat Van de Meerssche slechts weinig didactische ondersteuning biedt door het ontbreken van documentenbijlagen, een chronologie en een verklarende begrippenlijst. Maar door zijn leesbare stijl, zijn grote lijnen en door zijn stellingname kan Van Jalta tot Malta bij de voorbereiding van dat eindexamen-onderwerp toch goede diensten bewijzen.

G.M.V. Mans

HEILIG FAMILIELEVEN ONDER VUUR.

De bespreking van mijn boek *Heilig Familieleven* in Kleio 10/91 door Llewellyn Bogaers begon veelbelovend: een bezoek aan het Catharijneconvent met de vijfjarige Anne, waar afbeeldingen van de Heilige Familie bewonderd worden. Maar met het lezen van de recensie stijgt de verbazing. Keer op keer blijkt dat de inhoud en strekking van mijn studie op essentiële punten geweld wordt aangedaan. Hoewel ik in principe vind dat je als auteur niet op boekbesprekingen behoort te rageren, wil ik daarom in dit geval een uitzondering maken.

Al direct in de samenvatting gaat het mis. Het frappante van de zeventien teksten over het leven van Sint-Anna en haar familie die ik bestudeerde, is dat Sint-Anna (of haar moeder Emerentiana) wordt voorgesteld als de stammoeder van een grooten heilig geslacht, waartoe niet alleen Maria en Christus behoorden, maar ook vele apostelen en zelfs Sint-Servaas. Een vernuftige genealogische constructie die aangeduid wordt als de Heilige Maagschap. De titel van mijn boek sluit daarop aan: *Heilig Familieleven*.

Over de Heilige Maagschap rept Bogaers met geen woord. Ernstiger is echter dat zij het doet voorkomen of ik veranderingen in het tekstmateriaal over een periode van tien jaar als "graadmeter neem voor veranderen-de cultuur". Nu kan men mij misschien veel willen verwijten, maar aan een dergelijke anti-historische methodiek heb ik mij in ieder geval niet bezondigd. Toch wordt vanuit deze onjuiste interpretatie de rest van mijn studie beoordeeld en daarmee stapelt zich het ene misverstand op het andere.

Wat heb ik wel geschreven?

In mijn boek probeer ik op basis van gedetailleerd tekstonderzoek antwoord te krijgen op de vraag waarom de Annaverering omstreeks 1500 zo succesvol was. Bij mijn analyses besteed ik zowel aandacht aan de intenties van de propagandisten als aan de receptie van teksten en voorstellingen bij mogelijk te traceren groepen vereerders. Natuurlijk zijn de theologische discussies over de onbevleete ontvangenis van Maria die in kleine kring gevoerd worden van invloed op het succes van de Annadevotie, zoals ik steeds beklemtoon. Natuurlijk is Sint-Anna voor het grote publiek de helpster in de nood gebleven, zoals ik in hoofdstuk IV omstandig uitleg. Maar daarnaast valt op dat deze Annateksten veel aandacht besteden aan stambomen, familiegeschiedenissen en het doel van het huwelijk. Enerzijds zijn deze thema's verbonden met de heilsleer, maar an-

derzijds sluiten de onderwerpen onmiskenbaar aan bij interesses van de adel en de hogere burgerij voor afkomst, huwelijk, gezin en familierelaties. Vooral die laatste invalshoek leek mij de moeite waard nader te onderzoeken.

Alle Annalevens die omstreeks 1500 ontstaan, bevatten de legende van de drie huwelijken van Anna. Alleen in de Annahistorie van de kartuizer Wouter Bor wordt aan die episode minder aandacht besteed. (Van ontwikkelingen binnen het tekstmateriaal is dan nog geen sprake). In sommige teksten bespeuren we echter een verdedigende houding ten aanzien van de drie huwelijken van Sint-Anna en wordt de oudere weduwe het voorbeeld van Anna voorgehouden die niet meer huwde toen ze onvruchtbaar was geworden. Ruim een eeuw later zullen de passages over het trinubium uit de tekst (die van Wouter Bor) verwijderd worden en daarmee is de kern van de Heilige Maagschap aangetast. Veel effect op de beleving van de 'gewone' vereerders heeft de kritiek van theologen op Sint-Anna voorlopig niet. Zij blijven Sint-Anna en haar familie aanroepen, terwijl kunstenaars doorgaan met het uitbeelden van de Heilige Maagschap.

Het verwijt van Bogaers dat ik *"Als bewijs voor het succes van de Annadevotie (...) de instelling van Anna-broederschappen"* zou willen zien en daarbij niet gesignaleerd zou hebben dat het hier om elitegroepen ging, is uit de lucht gegrepen. Zo ongenueanceerd ging ik niet te werk. Bij mijn zoektocht naar concrete voorbeelden van groepen vereerders waarbinnen deze beelden functioneerden en succes hadden, kwam ik de Annabroederschap te Frankfurt op het spoor (waarvan een elite van kooplieden lid was), die in het bezit was van een retabel met de geschiedenis van Sint-Anna. De afbeeldingen kwamen overeen met de verhalen in de door mij bestudeerde Annateksten.

Met klem wijs ik erop dat het veranderingsproces op het gebied van huwelijks- en gezinsmoraal omstreeks 1500 nog niet is voltooid (p. 33), laat staan dat die veranderingen al duidelijk zichtbaar zouden zijn in de maatschappelijke werkelijkheid. Bovendien wijs ik erop, dat de beeldvorming in de door mij bestudeerde teksten *"uiteraard niet in de eerste plaats gericht is op huwelijk, gezin en familie in aards perspectief. Deze aspecten vormen een onderdeel van een veel complexere beeldvorming, waarbij theologie, (huwelijks)moraal en pastorale motieven gericht op vroomheid en devotie met elkaar verstrengeld zijn (p.125)".* In de loop van de tijd verschuift het beeld van de machtige grootmoeder

(stammoeder van de Heilige Maagschap) naar de achtergrond en komt er meer nadruk te liggen op haar voorbeeldig moederschap: Anna onderwijst haar dochter Maria. Tegelijkertijd wint de verering van Sint-Jozef steeds meer terrein. Hij wordt dan niet alleen meer voorgesteld als een oude sukkel, maar ook als voorbeeldige vader, zoals de gezins-historicus David Herlihy al eerder signaleerde. Afbeeldingen uit deze periode van een jonge Jozef zijn inderdaad schaars, hoewel Bogaers in het Catharijneconvent een voorbeeld had kunnen aantreffen.

Tot slot.

Een kritische beschouwing van mijn studie door vakmensen uit verschillende disciplines waardeer ik zeer. Dat Bogaers het gedeelte over de intenties van de verschillende auteurs van de Annalevens plezierig vindt om te lezen en af en toe zelfs spannend vindt, verheugt mij. Dat zij mij een tekstuitgave van een Annalegende toevertrouwt, doet mij deugd. Maar dat ik als neerlandicus in mijn eigen tuintje moet blijven spitten en vooral van het historisch erf moet blijven, omdat ik volgens haar onkundig ben op historisch gebied, vraagt om een reactie. Ik hoop dat een hernieuwde kennismaking op de tentoonstelling in Uden (in het Museum voor Religieuze kunst) dit najaar meer inzicht zal geven in de intrigerende achtergronden van deze moeder- en maagschapcultus in Noordwest-Europa. Misschien een idee voor een dagtochtje met de kleine Anne?

Ton Brandenburg

Reactie op de repliek

Ademde het boek maar de relativering die deze brief kenmerkt. Het is mij duidelijk dat Ton Brandenburg naar nuancering zoekt van zijn materiaal, maar het probleem is en blijft, ook in deze brief, dat hij zich teveel laat leiden door fictie: de notie dat rond 1500 de huwelijks- en gezinsmoraal o.a. door de verstedelijking aan het veranderen is en dat er een beschavingsoffensief is ingezet dat ook ingrijpt in de privésfeer van huwelijk en gezin. Zelf doe ik onderzoek naar de politieke, religieuze en sociale verhoudingen in de stad Utrecht in de 16de eeuw en heb ik veel archiefmateriaal gezien, maar van veranderende moraal of rolpatronen is mij in de praktijk van het dagelijkse leven niet veel gebleken. Overheden of moraaltheologen kunnen wel de wens hebben een en ander te reorganiseren, maar zeker op het terrein van de privésfeer hebben zij ook in de 16de eeuw niet

veel in te brengen, laat staan rond 1500!

Op grond van zijn invalshoek, namelijk onderzoek naar het functioneren van de Annaverering in de stedelijke cultuur (p.11), bekritiseer ik zowel zijn begrippenapparaat als de door hem gehanteerde methode: hij neemt nl.begrippen als 'verstedelijking', 'beschavingsoffensief', 'veranderende huwelijks- en gezinsmoraal' klakkeloos over, - zij vormen het kader van zijn verklaringsmodel - en probeert niet die te falsifiëren of er een contra-indicatie voor te vinden. Dit vind ik een onhistorische manier van werken, die helaas wel van invloed is geweest op de gedachtenvorming. Zo schetst hij een min of meer lineaire ontwikkeling in de beeldvorming rond Anna: van almachtige grootmoeder naar een bescheiden huismoeder en lieve oma. Was hij chronologisch strakker met de beeldvorming rond Anna omgegaan, dan had hij nadrukkelijker moeten constateren dat bijna van meetafaan de schrijvers van een Annalegende moeite hadden met de seksuele aspecten van Anna's huwelijksleven. Voor celibatairen en moraaltheologen is dit niet verwonderlijk, maar reflecteert hun moeite een maatschappelijk probleem? Brandenburg maakt, mij althans, niet duidelijk hoe de verbinding gelegd mag worden tussen de inhoudelijke kant van de Annalegenden en de samenleving. Hij maakt voor de verstedelijkte samenleving niet ken- of voelbaar, terwijl dat toch zijn doelstelling is.

Ook zijn opmerking als dat zijn onderzoek naar de heilige maagschap aansluit bij de toenmalige interesse van de adel en de hogere burgerij voor afkomst, huwelijk, gezin en familierelaties waag ik te relativiseren. Rond 1500 waren vorstenhuizen en hoog-adellijke families uit dynastieke, machtspolitieke redenen geïnteresseerd in hun stamboom, maar een morele connotatie had deze belangstelling niet.

Waar het mij om gaat, is dat de historicus geen mythen creëert, en dat doet Ton Brandenburg in de hoofdlijnen van zijn betoog wel, ook al plaatst hij hier en daar een nuancerende kanttekening. Hij is te gedreven om Anna en haar familie een gewaardeerde plaats in de samenleving te geven. Hoe de Annaverering zich verhiield tot de verering van andere heiligen en tot de (verstedelijkte) samenleving en hoe die samenleving functioneerde, die vragen stelt Brandenburg zich te weinig, en dat is gezien zijn doelstelling jammer.

Llewellyn Bogaers.

KLEIO KRANT

Nieuws van de WIEG

Voorlichtingsplan voor het nieuwe examen

Met de invoering van het nieuwe examen in het schooljaar 1993/1994 wordt van docenten die in de bovenbouw lesgeven verwacht dat zij leerlingen leren met structuurbegrippen te werken en zich vakvaardigheden eigen te maken. In de door de WIEG gehouden enquête van oktober/november 1991 blijkt dat de docenten op deze twee punten duidelijke scholingswensen hebben. De leden van de WIEG achten het van groot belang dat docenten, examenmakers, CEVO-leden en nascholers goed voorgelicht worden over formele regelingen en inhoudelijke zaken van het nieuwe CE voor geschiedenis en staatsinrichting. Daarom zal de WIEG in samenwerking met verzorgingsinstellingen, vakdidactici van opleidingsinstituten en ervaren docenten uit de eindexamensklassen voorlichtingsdagen verzorgen in het voorjaar van 1993.

Op het ogenblik is een team van vakdidactici en docenten bezig met het samenstellen van een bundel met werkmateriaal voor leerlingen van verschillende schooltypen. Het materiaal is bedoeld als voorbeeld, om docenten een idee te geven hoe zij hun leerlingen in de klas kunnen laten werken met structuurbegrippen en hoe de leerlingen met behulp van goed geselecteerd materiaal en adequate opdrachten kunnen oefenen in het zich verwerven van vakvaardigheden.

Tijdens de voorlichtingsdagen zal met dit materiaal gewerkt worden.

De voorlichting krijgt een regionale opzet. De regio's van de VGN worden als uitgangspunt genomen voor een indeling van Nederland in twaalf delen.

Gedacht wordt aan een dag per regio.

De WIEG zal na afrondende

gesprekken met het ministerie, de samenstellers van de bundel, de verzorgingsinstellingen (LPC) en de docenten die de voorlichting gaan verzorgen u via Kleio en/of een eigen publicatie op de hoogte houden van de data en de organisatie van de voorlichtingsdagen.

Namerns de WIEG,
Ronald Donk

Nieuws van het bestuur

Wanner u dit leest is de jaarvergadering achter de rug en zijn daar de laatste nieuwtjes bekend gemaakt. Een ervan is dat staatssecretaris Wallage als tweede onderwerp voor het CE in 1995 naast het reeds bekende 'Duitsland na 1870' (dat al in 1994 examenonderwerp zal zijn) uit de verschillende voorstellen gekozen heeft voor:

'De Opstand in de Nederlanden 1555-1585'

'Waarom kon een klein aantal onderling verdeelde gewesten zich losmaken van het machtigste rijk van Europa?'

Dus toch Willem van Oranje!

De staatssecretaris wil dat er in de stofomschrijvingscommissie speciale

aandacht wordt besteed aan de problematiek van de aansluiting Havo/Hbo. Naast een Mavo/Lbo-stofomschrijvingscommissie wil men nu experimenteren met een aparte Havo-stofomschrijvingscommissie, waarin zowel Havo als Hbo docenten zitten. Daarnaast moet er een responsgroep komen.

VGN

2e Fase

Nog steeds onzeker zijn de plannen voor de 2e fase van het voortgezet onderwijs. Komen hier op korte termijn veranderingen in? Gaan de voorgestelde profielen door? Onze voorzitter kon er nog geen zekerheid over krijgen.

Lustrumcongres

Het grote lustrumcongres van de VGN zal plaats vinden in de derde week van maart 1993. Het centrale thema zal zijn:

'Grenzen verleggen: Europa vanaf 1815'

Er is een speciale commissie gevormd van 12 mensen, die inmiddels al een keer vergaderd heeft en dat ook verder regelmatig zal doen. Men heeft werkgroepen gevormd, een voor praktische en organisatorische zaken, een andere voor de inhoudelijke aspecten. Namens het bestuur hebben Joke van der Leeuw, Hélène Budé en Frits Kat zitting in de lustrumcommissie.

De andere leden zijn: Cor Kruithof, Jan Snickers, Doky Verhagen, Ludolf Mateusen, André Gerritsen, Jules Hermans, Kees Bogaerts, Wolter Blankert en Onno Horst.

Platform

In het 'Platform' vergaderen vertegenwoordigers van de verenigingen van de verschillende schoolvakken met elkaar en met mensen van het ministerie van O&W. Hélène Budé vertegenwoordigt hierbij de VGN. Tijdens de laatste vergaderingen werd gesproken over de tweede correctie. De Inspectie wil maar steeds dat dat beter gebeurt, maar een financiële tegemoetkoming blijft nog steeds achterwege. Verder kwam ter sprake of het mogelijk zou zijn dat de vakverenigingen meer invloed krijgen op het ontwerpen van toetsen, waarmee men bij het CITO in het kader van de basisvorming al bezig is; hetzelfde geldt voor de CEVO. Het bestuur van het Platform maakt zich ook zorgen over de voorgestelde salarismaatregelen en de eventuele differentiëring.

Didacticiteitencommissie

Onlangs vond overleg plaats tussen enkele bestuursleden en leden van de Didacticiteitencommissie onder andere over het niet doorgaan van de Didactiekconferentie van dit jaar. In goed overleg zijn nieuwe plannen gemaakt.

Tineke Perdeck

N.B. De conferentie voor jonge docenten zal plaatsvinden in het komende najaar, op 12 en 13 november. De plaats is nog niet bekend. Nadere mededelingen volgen!

EXAMENBESPREKINGEN 1992

De normbesprekingen georganiseerd door de VGN in de verschillende afdelingen zullen plaats vinden op donderdag 21 mei voor Havo/Vwo, tussen circa 16.30 en 18.30 uur en op vrijdag 22 mei voor Mavo/Lbo in de middag.

In het komende nummer van Kleio en in enkele onderwijsbladen zal precies aangegeven worden op welke scholen u welkom bent.

Voor eventuele informatie kunt u altijd de secretaris van uw afdeling bellen. Zie voor telefoonnummers Kleio 1/1992.

Nalezing Geschiedenis

Op 23 mei organiseert de vakgroep geschiedenis van de Rijksuniversiteit van Leiden voor de afgestudeerden en andere belangstellenden haar jaarlijkse nalezing.

Programma

- 10.00 uur Aankomst en koffie
- 10.30 - 12.30 uur ochtendprogramma:
 - welkom door de voorzitter van de vakgroep prof.dr. W.P. Blockmans
 - lezing door dr. S. Groenveld, 'Censuur, octrooi, verering. Overheden in de 17e eeuwse Republiek'
 - lezing door prof.dr. H.L. Wesseling, 'Jan Romein en het Algemeen Menselijke'
- 12.30 - 14.00 uur lunch
- 14.00 - 15.15 uur workshops
 - Dr. H.F.J. Horstmanshoff over antieke geneeskunde in cultuur-historisch perspectief;
 - Dr. J.W. Marsilje over Hollandse steden in de middeleeuwen;
 - Dr. L. Lucassen over het beeld van zigeuners en andere rondtrekkende groepen in de West-Europese historiografie;
 - Dr. J.Th. Lindblad over de economische geschiedenis van Nederland in de 20e eeuw;
 - Dr. P.K. Doorn over de computer en geschiedenis.

De bijeenkomst wordt afgesloten met een borrel.

Plaats: Centraal Faciliteitengebouw van het Witte Singel/Doelencomplex, Cleveringaplaats 1 te Leiden.
Kosten: f25,- inclusief consumpties
Aanmelding: schriftelijk aan de Vakgroep Geschiedenis, Postbus

9515, 2300 RA Leiden - met opgave van naam, adres en de gewenste workshop.

Stichting Herdenking 15 augustus 1945

'De geest overwint'

Ter gelegenheid van het feit dat er 45 jaar geleden een einde kwam aan de Japanse overheersing van Nederlands-Indië heeft de Stichting Herdenking 15 augustus 1945 een boekje uitgegeven, waarin kort wordt ingegaan op allerlei aspecten van de Japanse bezetting. Het is niet bedoeld als degelijk historisch werk, maar het geeft informatie op basis van eigen belevenissen en de persoonlijke visie van mensen die deze bezetting aan den lijve hebben ondervonden. Het is een goed uitzend, rijk geïllustreerd gedenkboek.

U kunt dit gedenkboek gratis bestellen (ook meerdere exemplaren) bij het secretariaat van de Stichting, Stadhouderslaan 94, 2517 JC Den Haag, tel. 070-3506665. Porto- en administratiekosten moet u wel betalen. Daarvoor wordt een acceptgiro bijgesloten.

Verzetsmuseum Amsterdam

Tot 8 juni 1992

'Verboden berichten'

een tentoonstelling over illegale communicatie tijdens de Tweede Wereldoorlog

Deze tentoonstelling is samengesteld door het PTT-museum in Den Haag en was daar al eerder te zien. U kunt zien hoe men op allerlei vaak ingewikkelde en ingenieuze manieren erin slaagde berichten naar elkaar over te brengen. Het publiek kan ook zelf een poging wagen om een verbinding tot stand te brengen via een illegaal telefoonnet. Ook kunt u de stoorzender bedienen en een gecodeerde telex verzenden. Voor bezoek met leerlingen is een vragenlijst beschikbaar.

Verzetsmuseum
Lekstraat 63
1079 EM Amsterdam
Tel. 020-6449797

Historisch Museum Marialust

Het is maar voor één nacht. Hulp aan onderduikers tijdens WO II

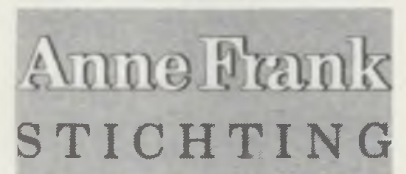
Vanaf 11 april t/m 31 mei is deze reizende tentoonstelling, gemaakt door het Verzetsmuseum in Amsterdam, te zien, aangevuld met foto's, documenten en objecten uit de collectie van Museum Marialust. Allerlei facetten van hulp aan onderduikers komen aan de orde, individuele hulp, hulp in kleine groepen en in groter verband.

Eind 1942 werd de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers opgericht, waardoor er

meer specialisatie kwam onder de hulpverleners. Knokploegen bemachtigden honkaarten, de Falcificatie Centrale maakte persoonsbewijzen en andere papieren. Hiermee hielp de LO de plaatselijke groepen, die vooral de hulp aan joodse onderduikers in handen hadden. De LO zelf was meer gericht op hulp aan ondergedoken Nederlandse mannen en jongens, die niet voor de arbeidsdienst op wilden komen.

Bij de tentoonstelling horen twee korte videofilms, een over het LO-werk, de andere over het vervalsen van persoonsbewijzen. De educatieve dienst van het museum vervaardigde een lesbrief, waarin een oud-verpleegster uit Apeldoorn vertelt over het onderbrengen van joden en een man vertelt hoe hij als jongen betrokken was bij 'pilotenhulp'.

Historisch Museum Marialust, Verzetsstrijderspark 10, Apeldoorn. Tel. 055-216129. Het museum is op maandag gesloten.

Ook dit jaar verschijnen weer de Anne-Frank-kranten voor basisschool en brugklas (10+) en oudere leerlingen in het voortgezet onderwijs (14+). Het speciale thema van dit jaar is 'mensenrechten'.

Voor meer informatie:
Anne Frank Stichting, Postbus 730,
1000 AS Amsterdam.
Tel. 020-6264533.

Europa

Aktiviteitenmap

Het CEVNO heeft voor leerlingen van 9 tot 12 jaar een *Aktiviteitenmap Europa* gemaakt over de landen van de EG en de Europese samenwerking.

De map bevat kant-en klaar lesmateriaal en feitelijke informatie, o.a. voor geschiedenis, en allerlei activiteiten voor een Europa-project of een Europa-dag, bijvoorbeeld 6 spellen, puzzels, vlaggen, verhalen en liedjes, een maquette, een tijdbalk. Voor de leraren is er informatie over de activiteiten, verder suggesties met oog op de organisatie en te kopiëren info- en werkbladen.

OPROEPEN

Basisvorming:

U wordt allen nog eens dringend verzocht de nieuwe basisvorming-urentabel van uw school voor geschiedenis op te sturen naar bestuurslid Ronald Donk, Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle.

VGN-reizen:

Om het organiseren van VGN-reizen beter mogelijk te maken nu het erop begint te lijken dat iedere school zo'n beetje op zijn eigen tijd vakanties plant, worden de afdelingssecretarissen verzocht van de scholen in hun regio de vakantiedata op te geven.

**Graag hoort Johan Raven van u.
Kinkoarn 8, 9501 MJ Stiens.**

Het materiaal is degelijk uitgegeven, in een vierringsmap, om nog jaren plezier van te hebben. De prijs is f65,-.

CEVNO, Nassauplein 8, 1815 GM Alkmaar. Tel. 072-118502

Mini-Europa

Vlakbij het Atomium in Brussel ligt het Bru-park met een 'mini'-Europa. Iets voor een schoolreisje misschien. Het is een soort Madurodam met allerlei beroemde gebouwen van de Twaalf.

Speciaal voor leerlingen is er het pakket 'Europaklas'. De leerlingen krijgen dan het werkboek *Ontdek Europa* en bekijken een educatieve videofilm geproduceerd door de

Europese Commissie. De toegangsprijs bedraagt 260 BF inclusief Europaklas per leerling.

Voor informatie: Mini-Europe Bruparck - B - 1020 Brussel.

Columbus

De Scholengroep Latijns Amerika heeft samen met het Maritiem Museum Prins Hendrik een scriptiepakket gemaakt voor leerlingen van circa 10-15 jaar.

Het pakket geeft informatie, vragen en opdrachten over Columbus en zijn reizen. Naarnaast gaat het in op de maatschappelijke gevolgen van de komst van de Europeanen voor de oorspronkelijke inwoners van Latijns-Amerika.

Aanvragen bij: LMV-Centrum voor Mondiale Vorming, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen. Tel. 080-613074.

TE KOOP GEVRAAGD

J.A.P. Jones, *King John and the Magna Carta*, serie: Seminar Studies in History.

M. Lange, 2e Helmersstraat 79hs, 1054 CE Amsterdam. Tel. 020-6120301.

Studiedag Commissie PA-BO

De toekomst van het geschiedenisonderwijs op de Pabo en in de basisschool
woensdag 3 juni 1992

'Historisch besef is het inzicht in de samenhang van verleden, heden en toekomst', aldus Cees van der Kooij in zijn geschiedenisdidactiekboek (1986).

Geldt deze uitspraak voor de didactiek van ons vak, ze heeft ook betrekking op de positie van leraren geschiedenis en staatsinrichting aan de Pabo's.

Het recente VERLEDEN werd gekenmerkt door fusies, ontslagen en terugloop van het aantal studenten. De Wet op het Basisonderwijs vergde een andere kijk op de inhoud van het vak. Interkultureel onderwijs, vredeseducatie, maatschappelijke verhoudingen en geestelijke stromingen vragen om aandacht binnen ons vak. Ook moeten we ons afvragen wat geschiedenis voor het jonge kind kan betekenen.

HEDEN zien we een kentering. Het aantal studenten neemt weer toe en nieuwe collega's zijn op zoek naar vorm en inhoud van het vak.

In de nabije TOEKOMST zullen de kerndoelen van het basisonderwijs, het PPON-project en het CITO-leerlingvolgsysteem mede de inhoud van ons vak gaan bepalen.

Tijdens de studiedag willen we ons bezig houden met de toekomst van het vak. De enquête onder collega's is bepalend geweest voor de keus van de onderwerpen.

Aan de orde zullen komen:

- * geschiedenisonderwijs voor het jonge kind (J. den Otter);
- * geschiedenisonderwijs voor het jonge kind in de opleidingspraktijk (M. Du Jour);
- * leerinhouden voor het vak geschiedenis en staatsinrichting (C. van der Kooij);
- * geschiedenis en het leerlingvolgsysteem (H. Wagenaar e.a.);

In workshops zullen we aandacht besteden aan:

- * modulering van het geschiedenisonderwijs;
- * interkultureel onderwijs;
- * beeldvorming door NOT-series;
- * omgevingsonderwijs.

Heeft u belangstelling voor deze studiedag, schrijf of bel dan naar:

A. van Zeijl, Frankenthaler 19, 2291 JA Wateringen. Tel 01742-93348 (alleen tijdens kantooruren). U krijgt dan de uitnodiging en het programma van de dag toegezonden. De kosten bedragen f25,-. Wilt u dit bedrag overmaken op postgiro 1948572 t.n.v. A. van Zeijl, Wateringen.

De Commissie PA-BO van de VGN

kleio

Onder de titel KLEIO-DIDACTICA geeft de VGN leerlingenmateriaal uit.

Deze boekjes zijn overgedrukt uit themanummers van KLEIO, die behalve het lessenpakket, achtergrondinformatie, een docentenhandleiding en literatuursuggesties bevatten over het onderwerp.

Nog leverbaar zijn:

voor de bovenbouw
KD 6 Over Leven (sociale geschiedenis 19e/20e eeuw)
KD 11 Het Algemeen Kiesrecht in Prenten
KD 15 Honderd jaar Landbouw-geschiedenis 1880-1980

voor derde klassen
KD 8 Suriname

voor de onderbouw
KD 16 Rare mensen die Indianen, maar wat te denken van die Spanjaarden...?
(De ontdekking van de Nieuwe Wereld en de contacten met de Indianen) en
KD 18 Water en vuil: fris gezelschap. (Milieugeschiedenis)

Dit zijn leerlingenboekjes met stevige kaft, geniet.
Prijzen: 1 ex. f5,50, 2 t/m 10 ex. f4,50 per stuk, meer dan 10 stuks f3,50 per ex.; alles inclusief verzendkosten.

U kunt bestellen door het goede bedrag over te maken op postrekening 128701 ten name van Penningmeester VGN in Den Haag. Vergeet niet het gewenste nummer en de hoeveelheid op te geven. Voor informatie over levertijd en spoedbestellingen kunt u terecht bij de redactie van Kleio: tel. 03408-83576.

CE-onderwerp 1993 en 1994 'Nederland naar een modern-industriële samenleving. Economische, sociale en culturele verandering in Nederland 1948-1973'

VGN-READER

Zoals het geval was bij het onderwerp 'Vrouwengeschiedenis' in 1991 en 1992 geeft de VGN een uitgebreide Reader uit over dit CE-onderwerp, onder redactie van de leden van de stofomschrijvingscommissie Hélène Vossen, Marjan Schwegman en Peter Wester.

De samenstellers hebben ervoor gezorgd dat alle aspecten van hun stofomschrijving voldoende aan de orde komen.

Het boek zal eind juni verschijnen.

De reader is tegen kostprijs verkrijgbaar, natuurlijk in de eerste plaats voor de VGN-leden. U wordt verzocht al vanaf nu te bestellen. Dan krijgt u het boek voor de grote vakantie in huis.

De prijs bedraagt tot 1 juli voor VGN-leden f34,-, voor niet-leden f40,- inclusief verzendkosten.

Na 1 juli betalen leden en niet-leden hetzelfde: f40,-.

Let op! U kunt natuurlijk ook te zijner tijd bij de boekhandel bestellen, maar dan is de prijs hoger, een boekhandel zal er iets aan willen verdienen en de VGN levert niet lager dan de kostprijs!

U kunt bestellen door het bedrag over te maken op postgirorekening 128701 t.n.v.

Penningmeester VGN, Den Haag.

Zeg dit voort!

Ingezonden door:

Dr. C.V. Lafeber
Tilburgseweg 173
5051 AE Goirle
Tel. 013-430430 (na 18.00 uur)

Onmiddellijk voor of vlak na de grote vakantie verschijnt (als de kosten eruit komen) mijn 'Docenten-handboek-dictaat' over het CE-onderwerp van 1993 'Nederland op weg naar een modern industriële samenleving', dat geschreven is voor de nascholingscursus geschiedenis van de Katholieke Leergangen in Tilburg. De publicatie is geen Reader en ook niet de syllabus die door de Katholieke Leergangen altijd aan de docenten wordt verkocht in het kader van de nascholing, maar hij bevat het uitgebreide verhaal dat ik er tijdens colleges bijvertel en een separaat leerlingenboekje.

Kenmerken:

De lerarentekst sluit aan op het leerlingengedeelte; het boek bevat allerlei didactische 'speeltjes'; bij aankoop van zoveel exemplaren als uw school geschiedenisdocenten telt heeft de school het recht het leerlingenboekje voor eigen gebruik op school te vermenigvuldigen, zodat er wat mijn auteursrechten betreft er geen vuiltje aan de lucht is en u zonder het angstzweet in uw handen achter het fotokopieerapparaat kan staan. (Overigens valt te praten over het aantal dat uw school moet aanschaffen om dit recht te krijgen, b.v. wanneer uw school erg klein is.)

U bespaart uzelf of uw school op deze manier veel geld, omdat naast het reeds genoemde voordeel van de goedkope aanschaf van het leerlingenboekje, u geen uitgaven meer hoeft te doen voor nascholingscursussen met alle inschrijf-, materiaal- en reiskosten van dien. Ik kom als het ware gewoon bij u thuis!

De prijs van mijn losbladige nascholingscursus bedraagt f40,-, exclusief verzendkosten.

Mocht u tevens geïnteresseerd zijn in mijn Docenten-handboek-dictaat over Europa 1992, zo gelieve u mij dat te doen weten.

Informatie te allen tijde schriftelijk of telefonisch.

